Millennium

Åtta genusvetenskapliga läsningar av den svenska välfärdsstaten genom Stieg Larssons Millennium-trilogi

Red Siv Fahlgren, Anders Johansson och Eva Söderberg

Genusstudier vid Mittuniversitetet
Rapport 4 2013

Forum för genusvetenskap (FGV) utgör en tvärvetenskaplig och campusövergripande plattform för att initiera, samordna och stödja all genusforskning vid Mittuniversitetet. FGV:s vision är att vara ett regionalt kunskapscentrum som i samverkan bedriver innovativ forskning med nationell och internationell spets. Genusstudier är Forum för genusvetenskaps skriftserie.

© Forum för genusvetenskap
Mittuniversitetet
851 70 Sundsvall

www.miun.se/genus

Tryckt på kopieringen, Mittuniversitetet, Sundsvall, Sverige, 2013
Mittuniversitetet, 2013
ISSN 1654-5753, ISBN 978-91-87103-96-4

Innehållsförteckning

Om författarna 1

Introduktion: Vilken fråga är Lisbeth Salander ett svar på i dagens Sverige?
Siv Fahlgren, Anders Johansson och Eva Söderberg 5

Del I Hat, våld och brott i en svensk nutida välfärdskontext

1. All the Adults in the Noisy Village: Constructions of Post-Modern Identity in the Welfare State in the Millennium Trilogy
Johanna Niemi 13

2. Våld, jämställdhet och Millennium-serien
Katja Gillander Gådin 27

3. Rädda sig från intet
Håkan Berglund-Lake 37

Del II De mångfacetterade bilderna av Lisbeth Salander

4. ”Lillasyster ser dig!” Om Pippi Långstrump, Lisbeth Salander och andra Pippi-gestalter
Eva Söderberg 51

5. Salanders teorem: Lisbeth Salander som Millennium-trilogins gåta
Annelie Bränström Öhman 67

6. Lisbeth Salander – feministiskt svar eller provokativ fråga?
Siv Fahlgren 85

Del III Bilder av svenskhet

7. Kaffe, klass och kön – jämlikhetens dryck i Millennium-trilogin
Åsa Ljungström 97

8. De goda männen och de starka kvinnorna: Om gemenskaper utifrån Millennium-sviten
Anders Johansson 121

Om författarna

Håkan Berglund-Lake är universitetslektor i etnologi vid Umeå universitet, institutionen för kultur- och medievetenskaper. Hans forskning är inriktad på kontexter, historiska eller samtida, där människor ställs inför och tvingas hantera radikalt förändrade livsvillkor. Teoretiskt är han främst inspirerad av existentialistisk fenomenologi, med särskilt intresse för tillvarons komplexitet, paradoxer och platsberoende i teman som appropriering av plats, boende och materialitet, reciprocitetens logik och existentiella tvång. Bland de senaste publicerade artiklarna märks: ”Among Others in a World of One’s Own: Appropriation of Space in Modern Apartment Houses in the early Post-War Period” (2008); ”Det fattas mig. Om plötsliga och ofrivilliga förändringar i vår fysiska omgivning” (2009);”Radical Changes of Familiar Surroundings: Challenges from the New and the Strange” (under utg.).
Kontakt: hakan.berglund-lake@kultmed.umu.se

Annelie Bränström Öhman är professor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet. Hennes forskning har främst rört sig i de tre fälten feministisk teori, emotioner och kreativt akademiskt skrivande. Hon disputerade 1998 på avhandlingen *Kärlekens ödeland. Rut Hillarp och kvinnornas fyrtiotalsmodernism* (Brutus Östlings bokförlag Symposion) och har sedan dess bland annat publicerat boken *”kärlek! och någonting att skratta åt! dessutom”. Sara Lidman och den kärleksfulla blicken* (Pang Förlag, 2008) och varit redaktör (med Mona Livholts) för antologierna *Genus och det akademiska skrivandets former* (Studentlitteratur, 2007) och (med Maria Jönsson och Ingeborg Svensson) *Att känna sig fram: känslor och humanistisk genusforskning* (H:ström Text & Kultur, 2011). För närvarande är hon sysselsatt med projektet *Stilens munterhet. Sara Lidman och romankonsten*, som bl a kommer att resultera i en kommenterad utgåva av Sara Lidmans författardagböcker från Missenträsk, åren 1975-1985.
Kontakt: annelie.branstrom@littvet.umu.se

Siv Fahlgren är docent i genusvetenskap och föreståndare för Forum för genusvetenskap vid Mittuniversitetet. 2007-2011 var Fahlgren temaledare för forskargruppen *Challenging Normalization Processes* inom forskningsprogrammet *Challenging Gender* vid Umeå Universitet (Vetenskapsrådet). Hennes nya forskningsprogram är *Normalization and the Neoliberal Welfare State. Challenges of and for Gender Theory* (2012-2015, Vetenskapsrådet). I sin avhandling *Det sociala livets drama och dess manus* (1999) utvecklade hon diskursanalys som en forskningsstrategi som hon sedan använt för att analysera olika forskningsfrågor inom genusforskningen. I sin aktuella forskning studerar hon normaliseringsprocesser och dess skapande av ”det normala”, där genus samverkar med ras/etnicitet och klass inom ramen för den nyliberala välfärdsstaten. Denna forskning har resulterat i flera böcker och artiklar som *Challenging Gender – Normalization and Beyond* (red., 2011), *Normalization and ”Outsiderhood”. Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State* (red. med A Johansson

och D Mulinari, 2011), och ”The Power of Positioning: On the Normalisation of Gender, Race/Ethnicity, Nation and Class Positions in a Swedish Social Work Textbook” (med L Sawyer, 2011).
Kontakt: siv.fahlgren@miun.se

Katja Gillander Gådin är docent i folkhälsovetenskap vid Avdelningen för hälsovetenskap, Mittuniversitetet. Hon bedriver forskning om våld och sexuella trakasserier samt dessa företeelsers konsekvenser för hälsa bland barn, ungdomar och vuxna. Hennes avhandling *Does the Psychosocial School Environment Matter for Health? A Study of Pupils in Swedish Compulsory School From a Gender Perspective* (2004) handlar om den psykosociala arbetsmiljön i skolan ur ett genusperspektiv, och har legat till grund för hälsofrämjande projekt i skolan där begrepp som empowerment, demokrati och genuint deltagande varit centrala. Hon deltog i forskningstemat *Challenging Normalization Processes* vid Mittuniversitetet (*Challenging Gender* vid Umeå universitet, 2007-2011), och ingår nu i projektet *Normalization and the Neoliberal Welfare State. Challenges of and for Gender Theory* (2012-2015, Vetenskapsrådet). Katja Gillander Gådin är en av författarna till kapitlet om våld i den svenska *Folkhälsorapporten* (2009), och har publicerat en lång rad bokkapitel och artiklar som exempelvis: ”Peer Sexual Harassment – Normalisation of Gender Practices in a Neoliberal Time” (2011) och ”Sexual Harassment of Girls in Elementary School – a Concealed Phenomenon within a Heterosexual Romantic Discourse” (2012).
Kontakt: katja.gillander-gådin@miun.se

Anders Johansson är lektor i litteraturvetenskap vid Avdelningen för humaniora, Mittuniversitetet. Han har under åren 2007-2011 tillhört temat *Challenging Normalization Processes* inom forskningsprojektet *Challenging Gender* vid Umeå Universitet. I detta projekt har Johansson sökt använda närläsningen som ett sätt att problematisera samhällsvetenskaplig forskning. Han är för närvarande aktiv i forskningsprojektet *Normalization and the Neoliberal Welfare State. Challenges of and for Gender Theory* (2012-2015). Hans publikationer inkluderar *Normalization and "Outsiderhood". Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State* (red. med S. Fahlgren and D. Mulinari, 2011), och ”Reading Normalised Knowledge Production from a Feminist Perspective - a Case Study” (med S. Fahlgren, 2010).
Kontakt: anders.johansson@miun.se

Åsa Ljungström, är pensionerad docent i etnologi vid Institutionen för humaniora, Mittuniversitetet. Ljungströms publikationer omfattar studier av materiell kultur och folklore, bland annat hantverk, konsthantverk, artefakter som öppningar till berättelser om livshistorier och värderingar, livsberättelser, berättelser om kvinnors historia, bönders långväga handel, p-pillrets konsekvenser, folkmedicin. För närvarande arbetar hon med handskrifter med trollformler från 1700- och 1800-talen. Hennes avhandling *Öster om Arlanda* (1997) diskuterar berättelser som inspirerats av ting: köksredskap som talar om hunger och klass, textilier som talar om

sorg. ”I hamn utan skam” i *Tidens termik* (2009) undersöker Ljungström hur preventivmedel har medfört en distinktion mellan sexualitet och föräldraskap utanför äktenskapet, eftersom havandeskap genom dem blev en fråga om val mer än öde.
Kontakt: aa.ljungstrom@gmail.com

Johanna Niemi, professor of law and gender at Helsingfors University, Finland. She has mainly been publishing in the areas of Law of Procedure, Insolvency Law and Violence Against Women. Her publications include “The Reform of Sex Crime Law and the Gender Neutral Subject” in *Nordic Equality at a Crosscroads. Nordic Feminist Legal Studies Coping with Difference* (2004); “Criminal Law or Social Policy as Protection against Violence” and “Women's Peace: A Criminal Law Reform in Sweden” in *The Responsible Selves. Women in Nordic Legal Culture* (2001). She has worked in Sweden on several occasions and is a long standing fan of Sweden and Swedish crime fiction.
Contact details: johanna.niemi@helsinki.fi

Eva Söderberg är lektor i litteraturvetenskap med fokus på barn- och ungdomslitteratur, vid Avdelningen för Humaniora, Mittuniversitetet. Hon är en av pionjärerna i det tvärvetenskapliga nätverket *FlickForsk! Nordic Network for Girlhood Studies,* där hon varit aktiv i styrgruppen sedan nätverkets start 2008. Hon deltog i forskningstemat *Challenging Normalization Processes* vid Mittuniversitetet (inom projektet *Challenging Gender* vid Umeå universitet, 2007-2011), och ingår nu i projektet *Normalization and the Neoliberal Welfare State. Challenges of and for Gender Theory* (2012-2015, Vetenskapsrådet). Hennes publikationer inkluderar bland annat *En bok om flickor och flickforskning* (red. med A-K Frih, 2010), ”Fifi Brindacier. Un héros feminin intemporel et transgénérationnel?” (2011), och ”’The Pippi-attitude’ as a Critique of Norms and as a Means of Normalization: from Modernist Negativity to Neoliberal Individualism” (2011).
Kontakt: eva.soderberg@miun.se

Introduktion: Vilken fråga är Lisbeth Salander ett svar på i dagens Sverige?

Siv Fahlgren, Anders Johansson och Eva Söderberg

Stieg Larssons Millennium-trilogi (2005-2007) har blivit en enorm försäljningssuccé världen över. I dess spår har ett allt större intresse för Sverige som land och som välfärdsnation väckts. Frågor har rests om vad författarens beskrivning av det mycket aggressiva våldet betyder och vad det har med Sverige som land och som välfärdsnation att göra? Hur rimmar böckernas berättelser med föreställningarna om Sverige som ett av världens mest jämställda länder? Kan böckerna läsas som pro-feministiska? Hur relaterar romanfigurerna till svenska barnböcker av Astrid Lindgren? Och hur kommer det sig att romanfigurerna hela tiden dricker kaffe?

Tanken att låta det svenska samhället belysas och diskuteras genom Millennium-serien av Stieg Larsson föddes i början av 2010 vid Forum för Genusvetenskap vid Mittuniversitetet, en mångvetenskaplig plattform för forskare med genusperspektiv i sin forskning. Den för många av oss provokativa frågan som restes var: Vilken fråga är Lisbeth Salander ett svar på i dagens Sverige?

I maj 2010 seminariebehandlades några artikelutkast i ett internationellt nätverk för genusforskare förlagt till Mittuniversitetet. De deltagande forskarna från Finland, USA, Kanada och Australien uttryckte stort intresse för texterna, inte bara forskningsmässigt utan också på grund av att de alla var vanliga – och mycket ivriga – läsare av Larssons böcker. De underströk alla hur stort behovet av och intresset för artiklar om Millennium-sviten var, inte minst gällande vad de kunde säga om Sverige av idag. Därmed började tanken på en antologi växa fram och kontakt togs med fler skribenter från ännu fler ämnesdiscipliner inom vår forskningsmiljö. Arbetet har berett oss mycket nöje, och i föreliggande antologi presenteras resultatet av de texter som färdigställts.

Syftet med antologin är flerfaldigt och kan sammanfattas på följande sätt:

- Att utifrån en svensk kontext belysa och diskutera det svenska samhället genom Millennium-serien.
- Att i populärvetenskapliga artiklar vidga rymden kring den skönlitterära texten genom att diskutera den ur många olika perspektiv och utifrån fler ämnesdiscipliner än litteraturvetenskap – som genusvetenskap, etnologi, folkhälsovetenskap och juridik.
- Att låta genusperspektivet, i mer eller mindre genomförd form, vara en gemensam nämnare för texterna.

Många icke-svenska läsare tycks ha funnit bilderna av Sverige i Millenniumtrilogin både förvånande och intressanta. I denna antologi diskuteras dessa bilder, för svenskarna själva ofta så normaliserade att de inte reflekterar över dem eller ens lägger märke till dem. Antologin riktar sig därmed inte bara till läsare av Mil-

lennium-böckerna, utan också till läsare som vill ha en djupare förståelse för trilogin i relation till hur det nutida Sverige kan diskuteras och uppfattas, exempelvis i relation till föreställningarna om ett modernt, jämställt och välordnat välfärdsland.

Sedan Millennium-trilogin startade sitt segertåg över världen har många böcker skrivits om den ur olika perspektiv, men mest har skrivits om Stieg Larsson som person (Baksi 2010; Pettersson 2010; Gabrielsson och Colombani 2011). Omfattande diskussioner har också förts på nätet kring Larssons motiv och om den mystik som kom att omge honom i och med att han dog innan böckerna blev publicerade. Exempel på mer vetenskaplig litteratur värd att nämna är en läsning av filosofer, *The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy. Everything is Fire* (2012), som låter Larssons bok ge uppslag till filosofiska funderingar på ett sätt som delvis liknar vårt sätt att låta våra skilda ursprung i olika ämnesdiscipliner ha betydelse för våra läsningar. Överhuvudtaget har det senaste året inneburit att mer djupdykande studier av sviten har börjat dyka upp. En som ligger mycket nära föreliggande antologi – men som inte alla av oss haft möjlighet att gå i dialog med då våra texter i princip var färdiga när den kom ut – är *Men Who Hate Women and Women Who Kick Their Asses. Stieg Larsson's Millennium Trilogy in Feminist Perspective* (2012). Nämnas bör även *Rape in Stieg Larsson's Millennium Trilogy and Beyond. Contemporary Scandinavian and Anglophone Crime Fiction* (2012).

Åtta genusvetenskapliga läsningar av den svenska välfärdsstaten genom Millennium-trilogin

Genom att presentera några svenska (och en finsk) forskares läsning och problematisering av hur Sverige av idag kan förstås genom Millennium-trilogin, vill vi ge en kontextuell bakgrund till romanernas bild av vad som pågår i Sverige. Antologin är indelad i tre delar: del 1: Hat, våld och brott i en svensk nutida välfärdskontext, del II: De mångfacetterade bilderna av Lisbeth Salander, och del III: Bilder av svenskhet.

Den första delen behandlar frågor om hat, våld och brott i en svensk nutida välfärdskontext. Här diskuteras romanernas porträttering av centrala aspekter av ett samhälle, som brott och lagar, men också rädslor, tillit och andra emotionella narrativ, i relation till forskning om det nutida svenska samhället. **Johanna Niemi** gör i kapitel 1: "All the Adults in the Noisy Village: Constructions of Post-Modern Identity in the Welfare State in the Millennium Trilogy", en läsning av Sverige med ett perspektiv lite från sidan, det vill säga från grannlandet Finland. Hon menar att den svenska kontexten var nödvändig för skrivandet av Millennium-trilogion. Som ett av de mest moderna samhällena idag erbjuder Sverige en existentiell grund för utvecklandet av post-moderna identiteter. Hon ser genus, identitet, klass och etnicitet som böckernas centrala teman, och menar att trilogin kan läsas som en kritisk utmaning av modern och post-modern feminism, såväl teoretiskt som politiskt. Och denna utmaning är endast möjlig i Sverige, menar hon, där feminismen är en del av den offentliga politiken. Så trots att böckerna kritiserar välfärdsstaten är de fast förankrade i den svenska välfärdskontexten, enligt Niemi, som argumenterar

för att välfärdsstaten här spelar en liknande roll som de vuxna gör i *Barnen i Bullerbyn* och andra böcker av Astrid Lindgren: osynlig men allestädes närvarande.

Kapitel 2 behandlar en fråga som på ett ganska givet sätt reses av Millenniumböckerna: våldet mot kvinnor i en svensk kontext. **Katja Gillander Gådin** diskuterar i kapitlet ”Våld, jämställdhet och Millennium-serien” det utbredda våld mot kvinnor som förekommer i Sverige trots alla föreställningar om det som ett av världens mest jämställda länder. Hon sätter romanerna i relation till de politiska målen för jämställdhet i Sverige, där de tre första delmålen handlar om fördelning av makt och inflytande, ekonomisk jämställdhet och en jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet, medan det fjärde handlar om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra och att kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet – något som kan tolkas som att också den svenska regeringen kopplar samman jämställdhet och könsrelaterat våld. Utifrån detta avslutas kapitlet med frågor kring hur figuren Lisbeth Salander kan läsas, som en kvinnlig krigare, ett maskrosbarn eller en överlevare?

Det framgår i Millennium-sviten att så långt som Lisbeth Salander kan minnas har hennes plats i världen invaderats av destruktiva yttre krafter, från hennes far till en rad välfärdsmyndigheter. Till slut ställs hon inför valet att antingen handla själv – eller att misshandlas av andra. I kapitel 3 ”Rädda sig från intet” diskuterar **Håkan Berglund-Lake** händelser som gör att platser där människor känner sig hemma och trygga, och där deras ord och agerande har betydelse, plötsligt förändras av våld, våldtäkt, inbrott, brand, eller andra destruktiva yttre krafter. I sådana situationer kan man se hur människor inte nödvändigtvis förlorar förmågan att agera, utan också kan vägra att bli passiviserade eller viktimiserade och istället återtar initiativ och handlingskraft, så som Salander gör.

I del två av denna skrift diskuteras bilden av Lisbeth Salander utifrån olika perspektiv. Hur kan den ensamma, starka, oberoende, våldsamma, kriminella, unga hjältinnan förstås? Hur kan hon förstås i en feministisk kontext? Och i en svensk kontext? Som en feministisk förebild för att hantera en patriarkal omgivning – eller? I Millennium-trilogin gör Stieg Larsson många och tydliga kopplingar till Astrid Lindgrens barnboksfigurer, bland andra Pippi Långstrump, vilka kan läsas som delar av en bredare dialog med Astrid Lindgrens författarskap. På en webbsida om Larssons liv sägs hans trilogi vara resultatet av en gammal rolig idé han hade i början av 1990-talet att skriva om två detektiver som löste mysterier när de var 45 år gamla, Lisbeth Salander och Mikael Blomkvist. De skulle vara annorlunda än många andra huvudpersoner i thrillers, och Lisbeth Salander skulle vara lite som Pippi Långstrump.

I kapitel 4, ”’Lillasyster ser dig!’ Pippi Långstrump, Lisbeth Salander och andra Pippi-karaktärer”, analyserar **Eva Söderberg** hur Larsson har skapat Lisbeth Salander i relation till Lindgrens barnbokshjältinna Pippi. Kapitlet börjar med att teckna en bakgrund till hur Lindgrens bok om Pippi Långstrump mottogs i Sverige på 1940-talet, och hur synen på Pippi har förändrats över de år som gått sedan dess. En referens till Pippi idag är inte bara en referens till en isolerad barnboksfigur som skapades 1945, utan inbegriper en hel barnkulturkontext i en bred tids-

ram, inom vilken synen på barn har förändrats på många sätt. Slutligen diskuterar Söderberg hur Millennium-trilogin relaterar till andra texter som också använt ett slags Pippi-matris.

Men Pippi-analogin säger långt ifrån allt om figuren Lisbeth Salander. Som en stark och mystisk litterär figur har hon provocerat till en mängd mer eller mindre fantasifulla tolkningar. Psykologiska diagnoser har ställts, mystiska, möjliga och verkliga figurer som hon kan ha modellerats efter har sökts. Och frågor har rests: Är hon en millennium-bugg, ett matematiskt geni, en odödlig feministisk legend eller den litterära figur som erbjuder oss nyckeln till bokens olösta mysterium: varför hatar män kvinnor? I kapitel 5, ”Salanders teorem. Lisbeth Salander som Millennium-trilogins gåta”, av **Annelie Bränström Öhman**, diskuteras ett annat möjligt svar på vilken fråga Lisbeth Salander är ett svar på. Är hon en millennium-bugg, ett matematiksnille, en feministisk legend – eller är hon bäraren av själva kodnyckeln till berättelsens olösta mysterium? Kodnyckeln som kan dechiffrera svaret på en annan och djupt oroande, i värsta fall retorisk, fråga som ställs mot fonden av ett nytt svenskt sekelskifte – ja, ett millennieskifte. Den lyder snarare: *varför hatar män kvinnor*? I skuggan av den frågan blir Salander både nav och dynamo i en historia hemsökt av dödligt genustrubbel, vilsegången romantik och matematik – och slutligen: ett teorem i egen rätt. En fråga som rymmer sitt eget svar.

I kapitel 6, ”Lisbeth Salander – feministiskt svar eller provokativ fråga?”, ställer **Siv Fahlgren** frågan: kan vi läsa karaktären Lisbeth Salander som svaret på ett samhälle där män hatar kvinnor? Och i så fall – är det då ett feministiskt svar? Genom att vara så långt ifrån varje schablonbild av vad en ”normal” kvinna förväntas vara och göra, också i Sverige idag, så främmande i relation till alla normer kring kvinnlighet, förkroppsligar hon paradoxalt nog samtidigt kritiken av dessa normer och den implicita reproduktionen av dem. Hon representerar allt det som kvinnlighet *inte* är, och frågan blir om hon då framstår som en ”kvinna”? Genom att söka hämnd för allt hon utsatts för försöker hon lösa de strukturella problem Larsson tecknar på ett individuellt sätt. I hennes sätt att göra detta blir paradoxen uppenbar: damned if you do (då är du ingen ”riktig kvinna”) och damned if you don’t (då blir du ett exkluderat feminiserat offer). På så sätt blir Salander, menar Fahlgren, både ett löfte och ett hot. Kanske utgör inte Lisbeth Salander något svar på den feministiska frågan – utan snarare den provokativa frågan i sig?

Den tredje och sista delen presenterar bilder av svenskhet. När man läser millennium-trilogin påminns man ständigt om hur den appellerar till och diskuterar föreställningar om Sverige och svenskhet. Drömmen om en enhetlig, jämställd och jämlik, välfärdsstat både som politisk doktrin och som det som respresenterar trygghet och lycka för folket, utgör den bakgrund mot vilken det nutida samhället bedöms. Eftersom välfärdsstaten i vår nyliberala tid framställs som hotad kan man fråga sig vad löftet om välfärdsstaten som en nationell dröm egentligen betyder idag?

I Sverige upprätthålls berättelsen om att det är möjligt för vem som helst att klättra på den sociala stegen, och jämlikhet har varit ett ledande ideal ända sedan

1960-talet, kanske till och med sedan 1930-talet, då byggandet av välfärdsstaten började. Att dricka kaffe har stundtals fungerat som en ritual som håller den berättelsen vid liv, och som ett sätt att nivåbestämma kommunikationen mellan människor, såväl i verkliga livet som i litteraturen. I Sverige tar man en fika – eller kaffepaus – närhelst man vill öppna en kommunikation mellan människor, på jobbet, hemma, med vänner. I kapitel 7, ”Kaffe, klass och kön – jämlikhetens dryck i Millenniumtrilogin”, beskriver **Åsa Ljungström** hur berättelsen om fikat och kaffedrickandet, i relation till berättelserna om jämlikhet och jämställdhet, fungerar i Millennium-trilogin.

I det åttonde och sista kapitlet ”De goda männen och de starka kvinnorna: Om gemenskaper utifrån Millennium-sviten” skriver **Anders Johansson** om de goda männens funktion i böckerna i relation till de starka kvinnorna. Han menar att de starka kvinnliga karaktärerna trots allt centreras kring den goda, manliga karaktären Mikael Blomkvist, samtidigt som de politiska frågorna gällande manlig makt kläs i ett överordnat mönster som ställer det normala och goda mot det onormala och onda. Den svenska titeln *Män som hatar kvinnor* refererar till *andra* män, onda män, som, till skillnad från oss goda män, förtrycker och misshandlar kvinnor. Och hur viktig den skillnaden än är riskerar den att dölja komplexiteten i den strukturella maktordningen, och kanske glömma dem som, trots att de inte är onda män, kanske inte är inkluderade i gemenskapen av goda män och starka kvinnor.

Den bärande frågan i denna skrift, och den fråga som fick oss att starta hela detta bokprojekt: vilken fråga är Lisbeth Salander ett svar på i dagens Sverige? väcktes av Annelie Bränström Öhman under ett seminarium som vi höll i forskningsprojektet ”Challenging gender”. Tack Annelie för detta!

Fyra av artiklarna, de av Gillander-Gådin, Fahlgren, Johansson och Söderberg, har i tidigare versioner publicerats i tidskriften *Provins*, nr 3, 2010.

Referenser

Baksi, Kurdo, *Min vän Stieg Larsson*, Stockholm: Norstedts 2010.

Gabrielsson, Eva, och Colombani, Marie-Françoise, *Millennium, Stieg & jag*, Stockholm: Natur & kultur 2011.

The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy. Everything is Fire, red. Eric Bronson, Hoboken, N.J.: Wiley 2012.

Men Who Hate Women and Women Who Kick Their Asses. Stieg Larsson's Millennium Trilogy in Feminist Perspective, red. Donna King och Carrie Lee Smith, Nashville, Tenn.: Vanderbilt University Press 2012.

Pettersson, Jan-Erik, *Stieg Larsson. Journalisten, författaren, idealisten*, Stockholm: Telegram 2010.

Rape in Stieg Larsson's Millennium Trilogy and Beyond. Contemporary Scandinavian and Anglophone Crime Fiction, red. Berit Åström, Katarina Gregersdotter och Tanya Horeck, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013.

Del I

Hat, våld och brott i en svensk nutida välfärdskontext

1. All the Adults in the Noisy Village: Constructions of Post-Modern Identity in the Welfare State in the Millennium Trilogy

Johanna Niemi

Astrid Lindgren, Stieg Larsson and Community

Of all the books by Astrid Lindgren, I have always loved *Seacrow Island (Vi på Saltkråkan)* and *The Children of the Noisy Village (Alla vi barn i Bullerbyn)* the most. Even the names of these books remind one of childhood summers, when it was sunny all the time, the water in the lake was always warm, the adults never divorced and not a child was ever mobbed. This world perhaps never existed but I want to cherish the memory of it and, as I hesitate to confess, every few years I experience again the memories by reading these books all over again. For me, as a life time observer of Sweden, books like *The Children of the Noisy Village* (hereafter *Noisy Village*) and *Seacrow Island*, give a more appropriate view to analyze the enormous popularity of the Millennium trilogy by Stieg Larsson than Pippi and other books by Astrid Lindgren that focus on one exceptional character only.

The emphasis in *Seacrow Island* and *Noisy Village* is on the community. Unlike books about Pippi Longstocking (see Eva Söderberg´s chapter in this book), master detective Bill Bergson (Kalle Blomkvist), Karlson on the Roof (Karlsson på taket), Mardi (Madicken) and Emil, these books do not have one main character. Rather, the main role of the books is held by a community of children. In *Noisy Village* the community consists of six children all about the same age (between seven and ten), whereas in *Seacrow Island* the age range is broader, from five to fourteen years. The books tell of wonderful adventures, funny incidents, tension and trust among their young characters.

In the background is always the community of adults. Similarly to Pippi, the community of adults is, most of the time anyway, invisible, inaudible, nameless and harmless. Sometimes the children view the life of the adult and negotiate their own positions within it. Sometimes the adults pose a threat to the community of children and sometimes they console or rescue the kids. Most of the time, the children sort out their troubles on their own. Nevertheless, the community of adults is always there.

Both *Noisy Village* and *Seacrow Island* are set in very small villages, a safe community in contrast to the big world out there, which is represented by the "Big Village" in *Noisy Village* and by Stockholm, the winter home of the summer guests, in *Seacrow Island*. The reader is subtly reminded of the troubles of the big world in *Seacrow Island* where the core family is a single parent family hardly able to make ends meet. Then there are Stina´s illusive parents, who never appear in the book. Instead, Stina is sent off to spend the summers with her grandfather. The idealized community of the island takes care of these troubled families.

I think that one important part of the explanation for the popularity of Stieg Larsson's Millennium Trilogy is that it is set in Sweden and can be read against the background of the idealized communities of Astrid Lindgren. There are four important features of Swedish society connected to this view of the community that have made the writing of these books possible at all and that also explain their enormous appeal to the wider public.

Firstly, Sweden has a strong sense of community and coherence. The most important creation of the community is the renowned welfare state. Secondly, Sweden is possibly the most modern society in the world today. By modernity I refer to the mind-set, the ideology that all problems can be solved by cautious planning, enlightened discussion and rational decision making. Thirdly, combining the welfare state and the most modern society, Sweden offers such preconditions for post-modern life that not many societies can afford. The post-modernity of Stieg Larsson´s characters may be the ultimate appeal of the Trilogy. Finally, Sweden is the most feminist society in the world and Millennium is an obvious statement in the abundant Swedish and western policy discourses on feminism, even if the relationship between the Millennium and the feminist discourses is far from simple. Likewise, in the Trilogy there are explicit comments on ethnicity and ethnic identities but Larsson's relationship to ethnicity also seems to be ambiguous.

These are the themes of this article in which I am mostly intrigued by the post-modernity that the books represent. Initially, I will elaborate on the welfare state context of the books, paying special attention to the criminal policy aspects it contains, as a background for the discussion of modern and post-modern gendered identities.

Millennium in the Welfare State and in Society

When Newsweek ranked Finland as the best country in 2010, they posed the question 'if you were born today, which country you would like to be born in…' As proud as I was when my native country did so well, I could not avoid reflecting on the wording, *born in*. Why should it be necessary to be born in a country to be able to value its well-being? Ask the refugees of the world – they have hardly heard of Finland, whereas everyone wants to go to Sweden. Solidarity is an essential part of the Swedish welfare state.

The explicit view on the welfare state in Millennium is its failure. The welfare state has not been able to protect the main characters of the Millennium at all. Lisbeth Salander, her mother, Harriet Vanger, several working class women in the first book and a number of East European women who have ended up as prostitutes in Sweden have not benefitted from the abundant protections of the welfare state. The first book, with the Swedish title *Men Who Hate Women* and with statistical information on violence against women between the chapters, is a politically correct statement in the struggle against violence towards women, demonstrating that not even the best of welfare states have succeeded in eliminating violence against women. This politically correct statement on gendered aspects of the wel-

fare state is, as some feminists have noted, attenuated by the English translation of the title as, *The Girl with the Dragon Tattoo,* that shifts the focus away from both violence against women and from men as perpetrators.

There is, however, another if less obvious theme in Millennium, that of class. The Swedes are very conscious of class. In an era when elsewhere it is politically incorrect to speak about class, the Swedes have introduced the topic in everyday language with a concept for upward mobility, the class trip (klassresa). Against a background of a strong literary tradition of working class prose, also contemporary authors, such as Susanna Alakoski and Åsa Linderborg, have recently used fiction and semi-fiction to describe their class trips, enticing a vivid public discussion on class and social mobility.

Describing the characters in the book, Larsson often points out their social and class background. Several central characters, such as Mikael and Annika Blomkvist and Dragan Armanski, and many of the marginal characters in the police and the media have working class backgrounds, have climbed the social ladder, live good lives and have interesting jobs.

Some others have not. Those characters that do not need any class trip, namely Erika Berger and the whole Vanger clan, are described as upper crust. The affluent Vangers suggest an allusion to the industrial dynasty of Wallenberg's. Their wealth seems to multiply by each turn of the economic cycle – unlike that of the nouveau rich Wennerström whose wealth is much more volatile. The same rules do not apply to the upper-class as to the rest of us. Whatever they do with their property, it is legal and turns into profit. Whatever they do with people, they land on their feet. The macabre crimes committed by the wealthy villains in *Girl with the Dragon Tattoo* go on for years without being revealed. These upper class people do well in their ordinary interaction with other people too. They mingle with others in seemingly egalitarian conditions, which can be interpreted as a sign of the overtly egalitarian Swedish society. At a closer look, these upperclass characters do not take binding vows with ordinary people. Erica Berger and Harriet Vanger with their liberated sexual habits behave like men and seem to walk in and out of relationships without hurting themselves or their partners. Yet they do not marry out of their league.

At the other end of the ladder are characters like Lisbeth's mother, who have nothing, and those who turn to criminality. This group also includes many foreigners with different ethnic backgrounds. There are prostitutes, thieves, criminal gangs, many of whom have roots in the former Eastern European countries. Ethnicity is, however, in no way one dimensional. There are a number of examples of successful integration, starting with Dragan Armansky, the talented IT and security entrepreneur and his Finnish wife Ritva (who by the way seems to have no other characteristic beside her nationality). Lisbeth's friend and lover Miriam Wu has ethnically and culturally mixed background and is entering academic circles. Even if she is out of the ordinary in many ways, we can hold her up as an example of successful integration. Lisbeth's friend and boxing instructor, Paolo Roberto, is also successfully integrated. Successful integration, however, ends with the transgres-

sion to middle class. The members of the uppermost class are all Swedish (with the exception of Henrik Vanger's Jewish-German refugee wife) as are the main characters of the books. Lisbeth Salander, Mikael Blomkvist and Erica Berger are all ethnic Swedes –it is not emphasized that Lisbeth is ethnically half Russian.

The Failure of the Welfare State

Because of the continuing importance of class and ethnic hierarchies it would be tempting to read Millennium as a testimony to the failure of the welfare state. The welfare state has basically failed Lisbeth and her family as well as all the female victims of the *Girl with a Dragon Tattoo*. The title of the third book, *Castle in the Air that Exploded* (in English *The Girl that Kicked the Hornets' Nest*) can be interpreted in many ways. For example, it can refer to the intrigue by a group of security police that is finally revealed, however, my interpretation refers to the betrayal of the weakest by the welfare state.

Critique of the welfare state is an essential aspect of contemporary crime fiction writing in Sweden as represented by such authors as Maj Sjöwall & Per Wahlöö, Henrik Mankell, Per Westerberg, Liza Marklund and Åsa Larsson. A common critique is the failure of the welfare state to fulfill its promise to protect people. Much of the literature can be interpreted as a critique of the welfare state that has taken responsibility away from the citizen to take care of themselves and their kin. In many books in this genre the welfare state appears as a grey place to live in.

As a critique of failure to protect, it actually strikes me how extreme the threats against Lisbeth and other women in Millennium are. The victims of a serial killer could in no way have been saved by a welfare state, or by anyone at all for that matter. The conspiracy that Larsson created to protect Lisbeth's torturers was so incredulous that it goes beyond anything we can imagine. That said, it has to be pointed out that both plots have so many real life references that somehow the reader is allured *to think* that in some circumstances these horrors might actually happen. When such extreme threats are needed to show that the welfare state has not done its job and fulfilled its promise, my conclusion is rather affirmative about the welfare state; it should stand the tests of the real-life threats.

Interestingly, there is relatively little critique of the welfare state imposing excessive control over the citizens in Millennium. This type of critique was typical of 1970s western left wing, but has become somewhat obsolete with the decline of the welfare states. In Millennium, the treatment of Lisbeth in a mental institution as an adolescent might be interpreted as belonging to this line of critique, but since it is an obvious example of abuse and transgression of the public power, it is difficult to hold it for much of a critique of the system. Rather, Millennium seems to argue for more efficient implementation of the welfare state policies and for more effective control of those who exploit the weak members of society or abuse the powers that are entrusted to them.

Thus, the welfare state is part of the plot with its policies about gendered violence, health care and hospitals, crime and criminal justice system with their

strengths and weaknesses. The plot of Millennium needs the welfare state in the background, in the same way that the children in Astrid Lindgren's books need the community of adults.

Crime in the Welfare State: Violence against Women

An important dimension of welfare policies is the criminal policy. The Millennium Trilogy can be read as also incorporating aspects of criminal policy in its portrayal of the failing welfare state. The most obvious criminal policy statement of Millennium is its politically correct stand on violence against women, underlined by the fact sheets between the chapters of the first book. There is a lot of violence against women in the books, including domestic violence, violence against (female) children, rape, sexual abuse, stalking, indiscriminate violence, buying of sex and trafficking. Victims are all kinds of women, many of whom are women in vulnerable situations although upper class women are also found among the victims. Even if it is true that women on all levels of society are victimized, the novels give a more credible picture of those situations in which the victims are in vulnerable positions.

Equally obvious is the statement that the criminal justice system has failed to detect violence, to protect the victims and to punish the perpetrators. Interestingly, the plot of the first book on upper-class men being violent against (all kinds of) women and the plot concerning violence against Lisbeth's mother are both very complicated and very exceptional. The fact that Swedish society has had an active policy against men's violence to women is acknowledged in the figure of Mikael's sister Annika who is a lawyer representing victims of violence and advocate of violence against women. Here again, the book argues for more active state policy and implementation rather than less.

The failure of the criminal justice system is even more obvious regarding prostitution and trafficking in women. After a wide public discussion on violence against women and equality in the 1990s, the Swedish Parliament enacted a law in 1999 that made buying sex a criminal offence. Since then the public discussion on prostitution has continued and the effects of the law have been debated. A report in 2010 concluded that the law has reduced prostitution, especially in public places (SOU 2010:49). In the public discourse it is sometimes argued that, as a consequence of the law, the traffickers would have taken stronger and more violent control over the Swedish prostitution market and the prostitutes than before. It is also often pointed out how difficult it is for the police to detect and investigate organized trafficking.

The description of prostitution in Millennium II gives a much less professional picture of trafficking. The criminals from the Eastern European countries operating in Sweden are described as violent small-time thugs who it should not be too difficult to catch and prosecute. The passivity of the criminal justice system in putting the Parliamentary policy on prostitution into practice is pointed out as the main problem. This is something that Swedish feminist scholars on law and policy, such as Eva-Maria Svensson (2001) and others, have noticed as well. There is an incon-

gruence or a lag between (progressive) equality policy and (conservative) implementation, they argue. Larsson goes further. He alleges that a major obstacle to the enforcement of the law is the involvement of the criminal justice professionals in prostitution, as clients and in some extreme cases even as facilitators, for example under threat of being revealed as clients. As examples of clients of the prostitutes, the investigating reporter in Millennium II mentions "…three policemen, one of whom works for the Security Police, another on the vice squad. There are five lawyers, one prosecutor, and one judge" (II 78). As the reporter concludes "…this method of handling the problem would not survive for a single day if it weren't for the fact that the criminal justice system simply does not want to deal with it" (II 79).

Crimes Committed by the Powerful, Legitimate Crime and Evil Crime

Besides violence against women, Millennium contains a lot of other crimes as well. Unlike violence against women, other forms of criminality are not unequivocally condemned. On the contrary, the reader is tempted to condone quite many criminal activities. There are three kinds of crime in the books; crimes committed by the powerful, legitimate crime and evil crime.

The crimes committed by the powerful are extremely difficult to detected and even if detected they are hardly ever punished. In the first book, quite a number of murders are never brought to light, to protect an upper-class lady. She is not the perpetrator – the perpetrator got his "just desserts" in a car accident – but nevertheless the crusading journalist, Mikael Blomkvist is persuaded to remain silent to protect her identity. Here the books approach a trend in crime fiction, which is most prominent in, for example, Donna Leon's Venice based novels, in which police detective, Brunetti always discovers the crook but the crook is always too high up the societal ladder to be touched by the justice system.

The most legitimate crime in Millennium is hacking. The hackers commit a number of crimes, from illegal wire-tapping to break-ins, though never using violence. Lisbeth Salander's behavior includes violence, several attempts to murder, break-ins, the theft of several million dollars, violations of privacy through hacking and violations of data protection laws. Generally antisocial, she is described throughout the novels in a way that the reader sympathizes with her and believes that there is a reason for her behavior – a reason that is relieved little by little towards the end of the trilogy. This plot, combining a classical who-dunnit with a post-modern violence-against-women stand, keeps the reader interested throughout the three novels. Even though the reader has no idea how and why Lisbeth ended up doing what she does and being as she is, the reader is inclined to agree with her guardian Holger Palmgren who "…trusted her enough still to know that whatever she was up to might be dubious in the eyes of the law, but not a crime against God's laws." He was also "…sure that Salander was a extremely moral person. The problem was that her notion of morality did not always coincide with that of the justice system" (II 134).

From the criminal policy point of view, the most interesting group includes the evil criminals. Excluding Lisbeth, all criminals in the books are men. Violence against women is a most heinous crime. It crosscuts all social classes. It is always serious and causes a lot of harm. The perpetrators are bad people. As the Swedish title *Men Who Hate Women (*the English version has the title *The Girl with the Dragon Tattoo)* suggests these men are exceptional in that they act on deep emotional grounds.

Another group of evil people are professional criminals; a motor cycle gang and a group of hired-hands to do their dirty work. In addition, there are the groups around the former spy, Alexander Salazenko, including his son and a number of former agents of the security police that are depicted as pure evil. They are ready to carry out cruel acts, starting with murder, trafficking, pedophilia and other illegal acts in order to cover up these crimes. There is very little description of the backgrounds of these men, thus no explanation exists as to why they behave as they do. In addition to being male, they are often of foreign descent and, most often from Eastern Europe. Also a number of policemen (of Swedish origin) are involved.

This construction of a criminal man as the unexplained evil is not exceptional in the genre of crime fiction. In Swedish crime fiction for example, Liza Marklund and Jens Lapidus frequently depict former Yugoslavian men and soldiers as the evil brains behind criminal organizations. There is no doubt that this kind of stigmatizing of whole ethnic groups incites not only racial prejudice but also claims for harder criminal policy. It is very difficult for me to understand the intention of Stieg Larsson, who vehemently worked against nationalism and racist politics, in this tradition of depicting the criminal as the ethnic villain.

Swedish Criminal Policy

It has to be admitted that my understanding of Swedish criminal policy is ambiguous. On the one hand, the Swedes extend their generous welfare policy even to convicted criminals. Millennium contains a humorous description of Swedish prison life as Mikael Blomkvist thoroughly enjoys his time in prison, which of course ends sooner than he expects. An ironical comment on the Swedish criminal policy is also found in the description of the criminal history of Sonny Nieminen (with a Finnish last name), including batteries, thefts, unlawful intimidation, drug offences, extortion, assault on civil servant, possession of illegal weapons, drunken driving and sexual assaults over a period of several years. For these crimes Nieminen had been placed under probation and, at most, convicted to a prison sentence of one or two months. It goes without saying that anyone reading about Nieminen's criminal history sighs about the exceptionally lenient criminal policy of Sweden and other liberal countries. When Nieminen progressed to more serious crime and finally receives a sentence of six years for manslaughter, (II 162) the reader does not know whether to be amused or ignorant upon the lenient sanctions.

On the other hand, the Swedes are very moralistic people and their tabloids fully exploit crime, constructing the criminal as the evil other. The pressure to be normal in Sweden is extremely strong, as Siv Fahlgren and others (2011) have pointed out. The description of the criminal as the evil other supports the construction of normal and abnormal in a particularly convincing way. Somehow all this reminds me of the stigmatizing depiction of nasty children in some of Astrid Lindgren's books. Particularly the televised versions of *Emil i Lönneberga,* that depicts Emil as a problem child, with very little understanding of or explanation for his behavior.

It is the moralist ethos that has created the phenomenon of the "Swedish detective novel" in the 2000s. The moralist discourse in this genre is preoccupied with the question of how far the good ends justify the means and what are the good ends. Action against violence against women is no doubt a good end, as is erasing racism but how far should we go? The Swedes are so relentless in their contempt of violence against women that they sometimes forget that Sweden, most likely, has the lowest levels of said violence in the world. Admittedly, even the lowest level is more than we should tolerate. What I want to say here is that Larsson does not even try to reach the same level of humanism that we meet, for example, in the best books by Henning Mankell, who tries to articulate the alienation and exclusion inherent in present day societies and, thus, makes criminal deeds understandable, although not condoned.

Post-Modern Identity and New Masculinities

As Anders Johansson points out in this book, *the evil men* are part of the construction of masculinity in Millennium. There seems to be a need for *the evil man* as a diametrical opposite of the good masculinity, represented by the main character Mikael Blomkvist, Henrik Vanger, Dragan Armansky, a number of policemen and Lisbeth's first guardian. These men, predominantly Swedish, are nice, ah, so nice! (Forget, for the moment, that there were also Swedish men in the evil group.) Honest, somber, unprejudiced, devoted to equality. *Duktiga* is the Swedish word for all that. Perhaps not very venturous. For example, Lisbeth's good guardian never annuls the guardianship even though he knows that there is no longer any reason for it. To underline that the new equitable Swedish men are still masculine – yes, they once again won the world championship in ice-hockey 2013 – Mikael Blomkvist's irresistible sex appeal is quite necessary.

I feel quite uncomfortable with the juxtaposing of good and evil masculinity, but what makes me feel most uncomfortable is the stalker in the final book, *The Girl Who Kicked the Hornets' Nest*, he does not fit into these dichotomies. The stalker is an ordinary Swedish man who launches a major stalking operation, including violent threats, against an upper-class woman. She for her part mobilizes an entire security company and some policemen and policewomen to counter any possible attack and to protect her. The whole episode sticks out as psychologically illogical and so unmotivated from the point of view of the plot. Most embarrassing, howev-

er, is the overkill of the counterattack, again underlining the mischievousness of ordinary criminality. The episode is probably intended as some kind of feminist statement but it is not very reasonable as such.

In feminist politics and theory it has been acknowledged for a long time now that there are different women, femininities and feminisms. Perhaps one of the interesting messages of the Millennium is its depiction of masculinity. The new masculinity that these books display reflects an important part of contemporary Swedish society. It is a masculinity that is gaining ground in many other countries as well but nowhere else has it proceeded as far as in Sweden. This masculinity, or rather masculinities, includes not only the equitable father who shares his long parental leave equally with his spouse and leaves work at four o'clock to pick up his children from daycare, but also gay masculinities, men who treat women as their equals and men who feel uncomfortable in the traditional masculine role and try to break out of it.

I suppose that the reason for my uncomfortable feeling with Larsson's depiction of masculinity is that he simplifies it too much. Most of his good men are very traditional male figures. These traditional male figures include the benevolent Vanger family patriarch in the first book, several journalists and policemen. These men do not represent unconventional sexualities, nor are they depicted as breaking gender roles in their family lives. Actually, they do not seem to have private lives, almost none have children. All except one are heterosexual.

Mikael Blomkvist, who represents the postmodern man, is actually a modern character, enforcing traditional sexual roles. He has an active sex life and treats women as equals on the surface – this is how Larsson explains his appeal to women – but actually he has no clue of how to respect the women he has relationships with. He drifts in and out of relationships without considering who he hurts. In the character of Blomkvist there is not much evidence of the new man transforming the masculine roles in contemporary Swedish society. The juxtaposing of traditional good men with the evil is typical for the genre of crime fiction but neither of these masculine roles has anything to do with the transformation of gender roles that is actually going on. If it were only for the male characters, Millennium would not have stood out as the postmodern crime novel.

Post-Modern Identity and Challenge to Feminism

Astrid Lindgren's book *All the Children in the Noisy Village* starts with a passage in which Lisa, the narrator, discusses her insecure identity as either 'big' or 'small'. When mother wants her to clean, she is a 'big girl' but when her brother Lars does not want her to participate in a game, she is too small. The age of eight is the best age, she concludes. That´s when one is neither too big nor too small. I have always loved that passage. As a woman, you are always too fat or too thin, too blonde or too smart, too domestic or too educated.

Lisbeth Salander gives expression to the same kind of insecurity of identity on several occasions. She feels like an alien in the beginning of the first book (I 50).

Her sexual identity is diverse and she does not know how to describe it. "I don't know what I am" she says to her lesbian lover Miriam Wu who agrees – and accepts Lisbeth nevertheless (II 108).

The Millennium includes several women characters that are secure in their post-modern identities. These women are also active participants and players in the plot. Some of them actively break and expand the borders of womanhood. It can be noted that it is much easier for Larsson to break the traditional sexual roles for women than for men. Tim Parks (2011) argues that Larsson's descriptions of positive sexuality are associated with women and their initiative, whereas male sexuality and initiative is seen as negative, even violent. In my view this analysis plays down the multiple gender roles in the books, including traditional, honest male characters in the books, but it certainly underlines the emancipated role given to (some) women.

Yet, unlike some of my feminist colleagues I am very much in doubt as to whether Millennium is a feminist novel. There are several references to feminism in the books; the most obvious of them is the demonstrative position against men's violence to women.

What then makes a crime fiction novel into a feminist one? I would like to set three conditions for a novel to be included into the genre of feminist crime fiction. Firstly, the author should be a woman, secondly, the main character should be a woman and, thirdly, the tone should be somehow emancipatory. The first Millennium book does not fulfill either of the two first criteria. Besides the author being a man, the main character of the first novel is male, Mikael Blomkvist. In the second book Lisbeth Salander's role becomes more central and she can be seen as the main character. In the third book, it is very difficult to say, which of them has the main role. Regarding the third criteria, the books fare better. The idea of womanhood, that the novel portrays, is to a large degree emancipatory.

Stieg Larsson´s input to the feminist debate may possibly be the emphasis on strong and unconventional female characters. These characters seem to manifest that women can take on and perform different identities. Like Lisa in the *Noisy Village,* the central female characters of the Millennium manifest containment in their different female roles.

Who then are these female characters? The central female characters are all very exceptional women, even to the extent that they do not appear as existing women or role models at all. Lisbeth Salander, the Pippi Longstocking incarnation, possesses unnatural qualities as a hacker who is able to access any information about the people who happen to be the objects of her inquiries. Despite her small frame she beats several strong men in combat. Erika Berger is the editor in chief of two major newspapers and has a lover besides her husband, without regrets. Harriet Vanger is a survivor of cruel sexual abuse, now the boss of two major industrial concerns on two different continents, and she also runs the big family farm. Monica Figuerola is both a body-building freak and an excellent police woman – there is an allusion to *Noisy Village* as the central male characters (boys) are attracted to a girl who is called Monica visiting the village.

As Siv Fahlgren in this book points out, these are very ambiguous female figures. These women seem to possess unnatural powers that are not within the reach of ordinary women. At some point it seems that they simply take on roles that are usually given to men in this genre. Are these imaginary women somehow appropriate or useful as role models? Most likely not. It is unlikely that socially incompetent and technologically street-wise Lisbeth Salander, adulterous Erika Berger or run-away heiress Harriet Vanger could be taken as serious role models. One reminder of this is that both Lisbeth and Erica have stayed childless.

From a feminist point of view it is more fruitful to see these figures as representations of the idea of woman, not as representations of real women. As representations of the idea of *woman*, they can even be seen as different sides of the same idea. Or, in their nonconformity, they can be seen as different sides of the emancipatory identification of women. They represent everything you ever could imagine a woman to be, and surely never will be. Two central figures, Erica and Harriet, are both successful business executives. Erica is the typical 'turn-around sex roles' person as she acts like a man both as an executive and in her private life. She is the character who makes us ask, will the world become any better if women start to act like men. Harriet is, besides being a business executive, the perfect woman, with a happy marriage, a family, a house in the country. As a survivor of serious sexual abuse, she has managed to achieve all that by herself after her escape. Her success is not from this world, it is imaginary. In many ways, escape seems to be the key concept for understanding Harriet and Lisbeth. Also Lisbeth, socially incompetent as she is, escapes first into the virtual world and later abroad. They are the imaginary figures and liberating fantasies promoting a post-modern, multiple and changing female identity.

There are also a number of female characters in Millennium that are closer to real women, as there were in Astrid Lindgren's books. How are these real women doing? Some of them are doing quite well. Mikael Blomkvist's sister Annika (remember, Pippi's best friends were Tommy and Annika who had an ordinary middle class home and parents) is a successful family lawyer. She also provides Mikael the sanctity of home whenever he needs it, typically on Christmas Eve. When the magazine, Millennium faces a crisis, the post of editor-in-chief is taken by Malin Eriksson (who has the same first name as the handy big sister and mother substitute in *Seacrow Island*). Many of the ordinary women are not doing so well however. Mia Bergman, who is pregnant and doing feminist research on trafficking, is murdered. Miriam Wu is successfully combining contradictory professional and private roles, but she is beaten badly and almost murdered because of her unconventional relationship with Lisbeth Salander. Some of the women are doing extremely badly. Lisbeth Salander's mother in particular, was destroyed. It strikes me that there seem to be two kinds of female characters in the novel, the ordinary and the exceptional. The exceptional are doing extremely well but the ordinary women face trouble and the books do not give many examples of successful handling of the contradictory pressures that ordinary women face in contemporary lives.

Yet Larsson succeeds much better with his female characters than with the male ones. The female characters are genuinely post-modern in the way they combine different identities, break gender roles and display diverse sexualities. Some, though quite few, have families and children. Larsson succeeds because he takes features of real contemporary Sweden and applies some of that into extremes of the fantasy. The books are fascinating because they succeed in capturing many straits of present day society. The post-modern society is there in the form of the insecurities of the labor market, people living in the virtual world, the centrality of the security surveillance (one of the central scenes is a major security company), some snobbism (though much less than in some other books in this genre), occasional use of marihuana and so on. As journalism is one of the major themes of the books, also a post-modern discourse about truth and different truths is one of the central themes of the books.

Post-modernity does not replace modernity but it is very much a continuation of modernity. In post-modern societies, such as Sweden, we often take the legacy of modernity for granted. As Jackie Jones et al. remind us (2010), contemporary young women often take equality for granted, and the idea of post-feminism is sometimes understood as if the need for feminism were over. Post-feminism, in the sense of recognizing multiple and varied constructions of gender-identities, is a continuation of the recognition of the other sex as equal and of equal value (Scales 2009). Even if gender equality has not been completely achieved anywhere, it is important to note that the female gender roles in Millennium are performed in a relatively equal atmosphere. The female characters have assumed their emancipated or exceptional gender roles naturally and without fear of rape, sexual harassment, discrimination or prejudice. In the background of post-modern identities there are the institutions of the welfare state: (right to) education, work, child care, health care, including birth control, and legal protection against discrimination that give the characters the ease to adapt to (into) the new roles. Only in the relative safety of the welfare state can we even imagine the multiple femininities that inhabit these books.

Also the morality of the books is post-modern, as based on modernity. Unlike Parks, I do not see morality as gendered. Rather, I would see it as individual, but with a respect for the other person's integrity. Harriet Vanger, when deciding to invest in the journal, notes in a central scene, that (II 98) "…you all pretend to be cynics and nihilists, but it's your own morality that steers the magazine, and several times I've noticed that it's quite a special sort of morality."

Quotes from Millennium from:

Larsson, Stieg, *The Girl with the Dragon Tattoo*, transl. Reg Keeland, London: MacLehose Press 2008. (I)

Larsson, Stieg, *The Girl Who Played with Fire*. Transl. Reg Keeland. London: MacLehose Press 2009. (II)

References:

Challenging Gender: Normalization and Beyond, ed. Siv Fahlgren, Sundsvall: Mittuniversitetet (Genusstudier vid Mittuniversitetet 3) 2011.

Gender, Sexualities and Law, eds. Jackie Jones, Anna Grear, Rachel Anne Fenton and Kim Stevenson, Oxon: Routledge 2010.

Linderborg, Åsa, *Mig äger ingen*, Stockholm: Atlas 2007.

Lindgren, Astrid, *That Emil*, transl. by Joan Tate, Leicester: Brockhampton press 1973.

Lindgren, Astrid, *Seacrow Island*, transl. by Evelyn Ramsden, New York: Viking Press 1969.

Lindgren, Astrid, *The Children of the Noisy Village*, transl. by Florence Lamborn, New York: Viking Penguin 1988.

Normalization and "Outsiderhood". Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State, eds. Siv Fahlgren, Anders Johansson and Diana Mulinari, Sharjah: Bentham e Books 2011.

Parks, Tim, "The Moralist", *New York Review of Books*, June 2011, retrieved 2013-05-15 from http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/jun/09/moralist-stieg-larsson/

Scales, Ann, "Poststructuralism on Trial", in *Feminist and Queer Legal Theory. Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations*, eds. Martha Albertson Fineman, Jack E. Jackson and Adam P. Romero, Aldershot: Ashgate 2009, pp. 395-410.

SOU 2010:49, Utredningen om utvärdering av förbudet mot köp av sexuell tjänst, *Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999-2008*. *Prohibition to Buy Sex. Evaluation 1999-2008*, Stockholm: Fritze 2010.

Svensson, Eva-Maria, "Sex Equality: Changes in Politics, Jurisprudence and Feminist Legal Studies", in *Responsible Selves. Women in the Nordic Legal Culture*, eds. Kevät Nousiainen, Åsa Gunnarsson, Karin Lundström and Johanna Niemi-Kiesiläinen, Aldershot: Ashgate 2001, pp. 71-105.

Tala om klass, eds. Susanna Alakoski and Karin Nielsen, Stockholm: Ordfront 2006.

2. Våld, jämställdhet och Millennium-serien

Katja Gillander Gådin

Trots att jag vet att Stieg Larssons Millennium-serie har rönt stora försäljningsframgångar internationellt blev jag ändå förvånad över intresset för den när jag var på en resa i USA hösten 2010. Nästan alla jag träffade hade läst hans böcker och alla var intresserade av att diskutera dem med mig, även om diskussionerna oftast kom att handla om Sverige mer än om själva böckerna. En vanlig kommentar var att de var förvånade över att det förekommer så mycket våld i Sverige, och de undrade över hur ett så jämställt land som Sverige kunde ha sådana problem. Jag svarade att vi har kommit långt med jämställdhet i Sverige jämfört med andra länder, men har långt kvar innan det har blivit helt jämställt, och att det förekommer våld mot kvinnor är ju ett tecken på det. De tittade konfunderat på mig. I det här kapitlet kommer jag att skriva om Sverige och det våld mot kvinnor som Larsson och statsmakterna på olika sätt försöker bekämpa, samt om jämställdhet och hälsa. Jag är forskare i folkhälsovetenskap och en stor del av min forskning har handlat om genusbaserat våld kopplat till risker för ohälsa, och jag har därför valt att skriva mitt kapitel utifrån ett sådant perspektiv.

Få svenska författare har som Larsson uppmärksammat mäns våld mot kvinnor som ett av dagens stora samhällsproblem. Trots att Sverige är ett föregångsland i världen när det gäller jämställdhet mellan kvinnor och män, var det i Spanien som Larsson fick ett postumt pris för sitt engagemang i frågan av en organisation mot våld i hemmet mot kvinnor. Enligt hans sambo Eva Gabrielsson (2010) var Larsson en övertygad feminist som hade diskriminering av kvinnor som en av sina hjärtefrågor, men i Sverige har uppmärksamheten kring böckerna i massmedia oftast handlat om helt andra saker, till exempel de stora försäljningsframgångarna i världen och kopplingen till filmerna.

Man kan undra hur det kommer sig att just Larsson var engagerad i frågor som rör jämställdhet och särskilt våld mot kvinnor, ett område som relativt få män öppet engagerar sig i. Enligt Gabrielsson (2010) var Larsson uttalad feminist redan när hon mötte honom 1972, och hon tror att en dramatisk händelse i hans ungdom hade fått honom att ta ställning. Hon skriver att Larsson en helg såg en tonårstjej bli våldtagen på en tältplats där några av våldtäktsmännen var hans vänner. När han vid tillfälle stötte på den våldtagna tjejen försökte han be om förlåtelse, men hon bad honom försvinna och sade att hon såg honom som en av dem som våldtagit henne. Han bröt kontakten med våldtäktsmännen men kände sig ständigt skyldig för att han inte hade ingripit. Kanske vara det inte bara skuldkänslor och reflektionerna över den händelsen som gjorde att Larsson lyckades bli en man som kunde se de maktrelationer och de härskartekniker som män kan utsätta kvinnor för även på andra sätt än genom våld, exempelvis i arbetslivet. Han tycks också ha klarat sig från att inta en manlig offerposition där han kunde befria sig från ansvar för mäns våld mot kvinnor, eftersom han inte utövade det själv. Han klarade att se

att det finns strukturer i samhället som leder till våld mot kvinnor, och också att se att han, trots att han var man, kunde ha ett ansvar att göra något åt det. Det är enligt Pease (2011) få män som kan se det privilegium det är att vara vit, heterosexuell och man, inte bara se de fördelar de har gentemot kvinnor i ett direkt möte, utan även se de institutionaliserade och strukturella fördelar de har i samhället, och att arbetet mot mäns våld mot kvinnor därför måste utmana de normativa grunderna för mäns kontroll över kvinnor.

Stieg Larssons bror och far har sedan 2009 delat ut ett Stieg Larsson-pris till personer som verkar i hans anda. År 2011 delades priset ut till Vilma Núñez de Escorcia för hennes arbete för mänskliga rättigheter i Nicaragua och för landets kvinnor. Nicaragua är ett av de tre länder som har världens strängaste abortlagstiftning, och många kvinnor dör till följd av de illegala aborter den hårda lagen framtvingar. Det gäller framförallt unga kvinnor mellan 14-18 år, kvinnor som inte haft tillgång till preventivmedel eller vård, och därför har blivit gravida på grund av sexuella övergrepp som incest eller våldtäkt. I Sverige är det sedan abortlagstiftningen 1974 (SFS 1974, 595) upp till den gravida kvinnan att avgöra om hon ska göra abort eller inte fram till den artonde havandeskapsveckan. Vi vet inte vad Larsson skulle ha tyckt om priset, men vi kan gissa att han skulle tyckt att kvinnor ska ha rätt till sitt liv och sina egna kroppar eftersom det är en fråga som handlar om demokrati och mänskliga rättigheter, inte bara för enskilda kvinnor utan för hela samhället.

Mäns våld mot kvinnor i Sverige och globalt

Som ett sätt att förtydliga allvaret och sätta fokus på just mäns våld mot kvinnor inleder Larsson de fyra olika delarna i den första boken i serien med att presentera statistik för våld mot kvinnor i Sverige (Larsson 2005). Siffrorna kommer från den första stora svenska nationella omfångsundersökningen av mäns våld mot kvinnor och visar hur stor del av Sveriges kvinnor som utsatts för någon form av våld av en man (Lundgren et al. 2001). När den kom ut 2001 blev det en livlig debatt kring den siffra som inleder den andra delen i Larssons bok, det vill säga att 46 procent av kvinnorna i Sverige har utsatts för våld av någon man. Siffran inkluderar alla former av våld som riktats mot kvinnor över 15 år, oavsett om de utsatts för våld av en man de känner eller en man de inte känner. Det betyder att en knuff i en krogkö av en okänd man hamnar i samma kategori som mångårig grov misshandel utförd av en man som offren har eller har haft en kärleksrelation med. Därmed kunde siffran ifrågasättas och fokus flyttas till det faktum att fler män totalt sett drabbas av våld i jämförelse med kvinnor, i alla fall enligt den statistik som finns tillgänglig. Det osynliggjorde den särskilda typ av våld som kvinnor och barn riskerar att utsättas för, och som kräver att vi gör analyser av maktrelationer mellan kvinnor och män både på individuell och på strukturell nivå (se vidare Fahlgrens kapitel i denna bok).

Alla former av våld är ett samhällsproblem, oavsett vem som drabbas, men det har i Sverige, i många sammanhang, funnits en tendens att negligera det våld som drabbar kvinnor och barn i en så kallad nära relation. Det finns de som hävdar att

män utsätts för lika mycket våld av kvinnor som kvinnor utsätts för våld av män, men det verkar inte vara något Larsson håller med om. Han inleder den första delen i den första boken med konstaterandet: ”18 procent av kvinnorna i Sverige har någon gång blivit hotad av en man.” Den tredje delen inleds med meningen ”13 procent av kvinnorna i Sverige har utsatts för grövre sexuellt våld utanför sexuella relationer”, och i den fjärde delen får vi veta att ”92 procent av kvinnorna i Sverige som utsatts för sexuellt våld vid den senaste våldserfarenheten har inte anmält saken till polisen.” Urvalet av fakta visar att han vill framhålla att det är vanligt, att det är allvarligt, och att det inte enbart handlar om fysiskt våld utan att det även finns en stark koppling till sexuellt våld. Dessutom understryker han med statistiken att det finns ett stort mörkertal, och att polisanmälningar inte är ett bra mått på kvinnors utsatthet för mäns våld.

Vi vet att våld mot kvinnor från en man de känner och har eller har haft en relation med är ett stort problem globalt. Enligt WHO har mellan 15-71 procent av alla kvinnor i världen varit utsatta för fysiskt eller sexuellt våld av en man i en nära relation under sin livstid (WHO 2005). En jämförelse mellan den statistik som finns för Sverige (Lundgren et al. 2001) och t ex Finland (Heiskanen och Piispa 1998) visar att var tionde svensk kvinna rapporterar om våld från en nuvarande make/sambo jämfört med var femte kvinna i Finland. Men det är svårt att jämföra statistik mellan olika länder, eftersom studierna ofta skiljer sig åt, exempelvis gällande vilka frågor man har ställt, vilket tidsspann som efterfrågas och när studien genomfördes. Jämförelserna försvåras ytterligare av att det är stora mörkertal och att länder har olika lagstiftning som speglar olika kulturella uppfattningar av vad som ska kallas våld.

När man jämför nivån på våld mot kvinnor mellan olika länder globalt är den viktigaste förklaringsfaktorn graden av kvinnors ekonomiska oberoende (Doyal 1994). Om det stämmer borde Sverige ligga bra till i förhållande till andra länder eftersom vi har en relativt hög andel kvinnor som förvärvsarbetar. I jämförelse med andra länder ligger Sverige i topp när det gäller jämställdhet. I den senaste mätningen som gjorts i form av Förenta Nationernas Human Development Index (http://hdr.undp.org/en/statistics/) kommer Sverige bara på 10 plats. Men när det gäller just jämställdhetsindex (Gender Equality Index), i samma mätning som ovan, hamnar Sverige på första plats (i jämförelse med exempelvis USA som kommer först på plats 47). Det visar att Sverige är ett land som varit framgångsrikt när det gäller kvinnors reproduktiva hälsa (låg mödradödlighet och få tonårsgraviditeter), empowerment (en hög andel kvinnor i parlamentet och en hög andel kvinnor på högre utbildning) och en hög andel kvinnor som yrkesarbetar, jämfört med alla övriga länder.

Statistik om våld är dock problematisk. Vi har en stark jämställdhetsdiskurs i Sverige och det är förvånande att vi har så höga rapporterade våldsnivåer som vi har. En förklaring skulle kunna vara att svenska kvinnor är mer benägna att anmäla våld än kvinnor i andra länder på grund av en ökad medvetenhet om problemet, även inom svenskt rättsväsende. I den senaste folkhälsorapporten (Socialstyrelsen 2009) diskuteras också varför kvinnor i Norden uppger att deras tidigare relationer

varit mer våldsamma än deras nuvarande. Det kan dels tolkas som att det är svårt att erkänna att man lever i en relation med våld, men man skulle också kunna tolka det som att svenska kvinnor numera har större möjligheter att lämna en våldsam man tack vare en ökad jämställdhet.

Mäns våld mot kvinnor i Millennium-trilogin

Larsson tar upp en mängd olika former av våld mot kvinnor i sin bok, såsom psykiskt våld, sexuella trakasserier, våldtäkt, fysiskt våld, incest, prostitution och trafficking, dvs. en form av våld som handlar om människohandel för sexuella ändamål. I ett globalt perspektiv är trafficking ett gigantiskt problem och Förenta Nationerna räknade år 2003 med att mellan 700 000 och 2 miljoner kvinnor och flickor är drabbade (United Nations Population Fund, UNFPA 2003). Siffran är sannolikt betydligt större idag. Martin Vanger utnyttjade kvinnor som fallit offer för trafficking i den första boken i serien, men det är framförallt i den tredje boken som Larsson fördjupar gestaltningen av problemet (Larsson 2007). Journalisten Dag Svensson och forskarstuderande Mia Bergman blir mördade efter att de hittat avslöjande uppgifter om ett trafficking-nätverk i Sverige med högt uppsatta män inblandade.

Enligt Gabrielsson (2010) har alla våldshändelser i böckerna en verklighetsbakgrund och finns att läsa om i polisrapporter och domar. Trafficking av kvinnor och barn är ett problem i Europa, likväl som i många andra delar av världen, men den policy som Europeiska unionen har är ineffektiv och kan enligt Askola (2007) till och med vara kontraproduktiv eftersom den inte ger en tydlig definition, inte kopplar problemet till ojämställdhet och inte heller ser sambanden mellan genus, klass och etnicitet eller vilka genusrelaterade problem som trafficking medför. Sverige införde 1999 Lagen om förbud mot köp av sexuella tjänster (SFS 1998, 408), den så kallade sexköpslagen, som innebär att det är förbjudet både att betala för en sexuell förbindelse och att utnyttja en tillfällig sexuell förbindelse som någon annan betalar för. Däremot är det i Sverige inte straffbart att sälja sexuella tjänster, vilket gjorde lagen helt unik när den infördes. En utvärdering av lagen (SOU 2010, 49) visar att lagen har varit ett viktigt instrument för att förebygga både prostitution och trafficking.

Den svenska titeln *Män som hatar kvinnor* har i den engelska översättningen blivit *The Girl with the Dragon Tattoo*. Man kan undra vad Larsson skulle ha sagt om att hans titel, som på ett så tydligt sätt markerar hans engagemang för kvinnor som utsätts för våld, har ändrats till något som inte alls antyder något sådant, även om den engelska titeln lyfter fram Lisbeth Salander som en central karaktär i serien. Enligt Gabrielsson (2010) försökte även det svenska bokförlaget protestera mot titeln på den första boken, men Larsson vann den kampen och det var uppenbarligen betydelsefullt för honom. Andra exempel är de spanska och franska titlarna som översatta till svenska lyder *Män som inte älskar kvinnor,* vilket visar att spansktalande och fransktalande tydligen inte heller tros kunna lockas av en direktöversatt titel. Boken har översatts till 50 olika språk och åtminstone Italien, Nederländerna och de fyra andra nordiska länderna har behållit den ursprungliga titeln och

den har blivit försäljningssuccé också där. Jag vill gärna ha högre förväntningar på läsare i länder som valde att förminska titeln, och tro att boken även med en titel som *Men Who Hate Women* skulle blivit lika populär.

Larssons berättelser om mäns våld mot kvinnor i Millennium-trilogin visar att detta våld handlar om makt, dominans, aggressivitet, sexuellt utnyttjande, pengar – och enligt Larsson – män som hatar kvinnor.

Sverige och jämställdhet

Även om Sverige är ett föregångsland när det gäller jämställdhet är det få män som numera öppet deklarerar sig vara feminister, såsom Larsson gjorde. Förvisso proklamerade både förre statministern Göran Persson och alla övriga partiledare för några år sedan att de var feminister och vår nuvarande finansminister Anders Borg deklarerar även han att han är feminist, men för övrigt är det inte den mest framträdande position våra politiker tar. Jämställdhet står dock relativt högt på den politiska dagordningen jämfört med många andra länder (Swedish Institute 2011). Det svenska politiska målet för jämställdhet i Sverige innebär att alla människor, både kvinnor och män, ska ges lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter att påverka samhället och sina egna liv. De tre första delmålen handlar om fördelning av makt och inflytande, ekonomisk jämställdhet och en jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Det fjärde delmålet innebär att mäns våld mot kvinnor ska upphöra och att kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet. Den svenska regeringen kopplar således samman jämställdhet och könsrelaterat våld. Som jag skrev i början av kapitlet: vi har kommit långt vad gäller jämställdhet på många områden i Sverige, men eftersom våld mot kvinnor fortfarande förekommer har vi inte nått till målet än.

Trots att det finns mycket arbete kvar att göra finns det inom flera områden lagar och policyn för jämställdhet som saknas i andra länder. I grundskolan infördes redan 1969 en lag om att den ska arbeta för jämställdhet, och från och med 1994 finns det inskrivet i den nationella läroplanen att skolan aktivt ska främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter, samt att skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmönster (Skolverket 1994, 2011). I mitten av 90-talet bestämdes det att jämställdhetsstatistik ska vara officiell statistik, och man kan hitta statistik om kvinnor och män och flickor och pojkar i Sverige på Statistiska centralbyråns hemsida (Statistiska Centralbyrån 2012).

Det tredje delmålet i svensk jämställdhetspolitik handlar om en jämn fördelning mellan betalt och obetalt arbete, och en stor del av diskussionerna kring det handlar om jämställdhet kopplat till föräldraskap, men det är något som inte berörs särskilt mycket i Larssons trilogi. Mikael Blomkvist är pappa till en dotter, men hon förekommer nästan inte alls i boken och han verkar inte vara en särskilt närvarande eller engagerad pappa. Larsson hade inte några egna barn och det kan vara en förklaring till att han inte ägnar mer än en flyktig beskrivning åt att Blomkvist hade en tonårsdotter och de jämställdhetsproblem som kan uppkomma i en relation med barn. Annars är föräldraskap och jämställdhet en stor politisk fråga i

Sverige. Föräldrar som föder barn i Sverige kan vara hemma 390 dagar med en ersättning som grundar sig på tidigare inkomst, och totalt 480 dagar. Av dessa dagar är 60 dagar vikta specifikt för vardera av föräldrarna sedan en lagändring 2002.

Det finns ett politiskt mål att mammor och pappor ska ta lika mycket ansvar för hem och barn, men eftersom statistiken visar att det fortfarande är kvinnor som tar det ansvaret i högre grad än män, infördes år 2008 en jämställdhetsbonus (SFS 2007/08, 93). Det innebär att den förälder som varit hemma minst tid med barnet får 50 skattefria kronor extra om dagen för de dagar hen är hemma utöver de 60 specifika dagarna. De kvinnor Blomkvist har förhållanden med i boken är yrkesarbetande kvinnor utan barn och därför har heller aldrig någon konflikt kring föräldraskap och ansvarsfördelning mellan arbete, hem och fritid behövts lyftas fram ur ett jämställdhetsperspektiv i boken. Däremot var Larsson mer medveten om kvinnors situation på arbetsplatser och de härskarstrategier de kan råka ut för där. Alla vuxna kvinnor som har en uttalad roll i boken är yrkesarbetande, ekonomisk oberoende av en man och har på ett eller annat sätt klarat av att hantera eventuella trakasserier och härskartekniker.

Lisbeth – liten men stark krigare?

I den tredje boken inleder Larsson varje kapitel med att lyfta fram kvinnor som utmanar traditionellt rådande föreställningar om att kvinnor inte kan vara krigiska (Larsson 2007). Han uppmärksammar oss på att historieskrivningar konstant utesluter kvinnor som varit krigare, som exempelvis de mytiska amasonerna. Det blir tydligt att Larsson ser våldets koppling till kön som en social konstruktion, att krig och våld är något vi tränas till och inte något som följer av att man föds till ett visst kön, och så skapar han karaktären Lisbeth Salander. En kvinna som av många inte betraktas som en riktig kvinna, men som fascinerar just på grund av att hon på så många sätt bryter mot vår traditionella föreställning om hur en ”normal” kvinna ska vara. Hon är våldsam, asocial och kriminell. Hon har ett fritt sexualliv utan skuld och skam, och hon får behärska datorer och matematik på ett sätt som kvinnor vanligtvis inte tillåts göra.

Samtidigt kan vi gissa oss till att vanliga så kallade ”kvinnliga dygder”, som att vara snäll, undergiven, attraktiv, förstående eller passiv, inte skulle ha hjälpt henne särskilt mycket i den situation hon befann sig i. Hon försökte berätta om hur hon och mamman utsatts för våld av fadern, men både polisen, skolan, sjukvården och socialtjänsten svek henne fullständigt, det vill säga den svenska välfärdsstaten svek henne. Ett alternativt scenario skulle ha kunnat vara att Lisbeth fått en psykisk sjukdom eller blivit sjuk på annat sätt till följd av det hon utsatts för, något som drabbar många kvinnor, men som Larsson inte låter henne hamna i. I stället skapar han en karaktär som vägrar att vara ett offer. Enligt Lisbeth kan människor välja om de ska vara våldsamma eller inte – oavsett vad de har varit med om tidigare i livet. Hon var våldsam som barn, men det handlade mer om att hon försvarade sig och att hon inte accepterade att bli angripen.

En av Salanders mest våldsamma handlingar, när hon kastar bensin på sin far och försöker elda upp honom, är ett desperat försök att hindra honom från att skada hennes mamma. Det ger henne problem, och hon får så småningom lära sig att varje handling får konsekvenser, och att man till viss del måste anpassa sig för att inte få mer problem än nödvändigt (Larsson 2005, 165). Hon försöker tala om för polisen och socialtjänsten att hennes mamma blivit misshandlad av Salachenko, men när ingen hjälp kommer tar hon saken i egna händer. Hon försöker förklara för lärare i skolan att hon mobbas av en av killarna i klassen, men när hon ger igen är det hon som får skulden. Man undrar hur skolpersonal skulle reagera om alla flickor och pojkar som blir utsatta för mobbning eller sexuella trakasserier i skolan plötsligt skulle protestera på det sätt som Lisbeth gjorde? Våld kan givetvis aldrig vara en slutgiltig lösning på ett problem, men det är det inte att blunda för problemet heller.

Trots att Lisbeth vet att våld är fel använder hon det ofta själv, dvs. hon *väljer* att vara våldsam. Lisbeth Salander attackerar sina motståndare, trots att hon i de allra flesta fall är mindre till växten. Hon ”tar ingen skit”, och man kan fundera över hur världen skulle se ut om fler kvinnor skulle börja agera som hon och hämnas på sina förövare.

Lisbeth och (o)hälsa – en Pippi Långstrump? Ett maskrosbarn? En överlevare?

Inom folkhälsovetenskapen används ofta begreppet empowerment, dvs. förmågan att ta makten över sitt eget liv (Israel et al. 1994). Lisbeth Salander har i många fall jämförts med Pippi Långstrump, och Pippi är uppenbarligen en förebild som Stieg Larsson medvetet valt (se Eva Söderbergs kapitel i denna bok). Det finns de som menar att Pippi är ett exempel på en modell för empowerment. En av de egenskaper som framhållits när man hävdat att Pippi är en person som står för empowerment är att hon inte tar till sig orättfärdig skam, att hon på ett bra sätt har lärt sig att stå emot förnedring och förtryck (Starrin 2007). Fast där Pippi gör det med humor och ironi gör Lisbeth Salander det genom att sluta sig, ignorera, bli aggressiv eller använda våld.

Kanske skulle man kunna kalla Salander för maskrosbarn? Ett maskrosbarn är en person som har haft svårigheter i barndomen, men som trots det känner att de själva styr över sina liv och inte bär på känslan av att vara offer för sitt öde (Helmen Borge 2003). Så långt kan vi säga att det stämmer på Lisbeth. Men till dessa barns starka sidor sägs också höra att de har en förmåga att utveckla goda relationer och vänskapsband. Den första tanken är att detta absolut inte stämmer in på Lisbeth Salander, med tanke på hur avigt och misstänksamt hon agerar mot de allra flesta människor hon möter. Trots det har hon ett stort antal människor hon till viss del litar på, exempelvis boxaren Roberto, Miriam Wu, advokaten Holger Palmgren, Mikael Blomkvist, Plague och Dragan Armanskij på Milton Security.

En annan definition av maskrosbarn är att de har klarat svåra situationer med hälsan i behåll. Det är tveksamt om man kan säga att Lisbeth Salander har god

psykisk hälsa. Hon har trots sin ovanliga begåvning och intelligens dålig självkänsla och känner sig annorlunda. En traditionell folkhälsovetare skulle kanske klaga på att hon äter osunt, röker för mycket, dricker för ofta och för mycket och att hon därmed lever ett osunt och ohälsosamt liv. Det tycks dock inte vara något som bekymrar Lisbeth. Larsson var inte heller känd för att vara en person som levde särskilt hälsosamt; han drack kopiösa mängder kaffe (se Åsa Ljungströms kapitel i denna bok), rökte, drack alkohol och verkade leva ett stressigt liv. Han lyckades föra över dessa beteenden både på Lisbeth Salander och på Mikael Blomkvist i sina böcker. Vad som orsakade Larssons hjärtinfarkt lär vi aldrig få veta, men hans livsstil skulle kunna ha bidragit till att han dog en för tidig död i hjärtinfarkt endast 50 år gammal.

Den definition på hälsa som innebär att man känner att man har makt över sitt eget liv kan man dock säga överensstämmer mer på Lisbeth Salander. Det gäller kanske framförallt i slutet av tredje boken där hon har återtagit kontrollen över sitt liv genom att hon har en kappsäck full med pengar, att hon har blivit myndighetsförklarad, att hon undkommit sina förföljare och de som velat ha henne inspärrad – och att hon, till slut, förstår att Mikael Blomkvist är en god vän, någon hon kan lita på.

Lisbeth Salander vill inte ses som ett offer, trots de extrema svårigheter hon varit utsatt för, och vi kan i stället för offer se henne som en överlevare. Kan det vara det som så många av oss lockas av och som leder till vår fascination av henne, både kvinnor och män? Vi vet att många kvinnor i Sverige (och även män!) är utsatta för våld, våldtäkter och sexuella övergrepp, och som Larsson påpekar i den första bokens inledning har de allra flesta inte anmält händelsen. Forskningen visar också att det våld som kvinnor drabbas av i hög utsträckning leder till psykisk ohälsa, dålig självkänsla, självskadebeteende med mera (Krug et al. 2002; Leander et al. 2012). Kanske är Lisbeth Sahlander ett svar på behovet av att synliggöra en överlevare. Hon har sett sambandet mellan män som hatar kvinnor och våldet mot kvinnor, det vill säga hon tar inte på sig skulden för det hon är utsatt för. Människor som är utsatta för våld drabbas ofta av känslor av skam, och kanske kan Lisbeth Salander vara en förebild som avlastar utsatta människor från sådana känslor. Det verkar som att Lisbeth ser sambandet mellan struktur och våld, mellan män som hatar kvinnor och våldet dessa män utövar – och att hon förstår att det inte är hon som är problemet.

En av de mer problematiska sidorna hos Lisbeth är samtidigt hennes sociala inkompetens, hennes oförmåga att samarbeta och att använda sin begåvning och sina numera stora ekonomiska resurser till att arbeta för en samhällsförändring i ett bredare perspektiv. Om Salander var en verklig person skulle jag önska att hon kunde få använda sin extraordinära hackerkunskap, sin rikedom, erfarenhet, oräddhet och intelligens till att försöka förändra de strukturer som möjliggör våld, förtryck och maktmissbruk. Men hur stark hon än är kan hon inte klara det om hon inte söker upp och samarbetar med andra personer och organisationer och ingår i ett större sammanhang. En första tanke är att det inte låter som en sannolik utveckling, men med tanke på att hon numera ingår i ett annat socialt sammanhang och

att hennes livssituation har förändras så måste vi väl kunna tro på hennes utvecklingspotential och att hon också skulle kunna komma på lösningar som vi andra inte har tänkt på – än.

Det är märkligt att en våldsam, känslostörd kvinna med uppenbara relationsproblem lyckas få hjältestatus. Hon får en kriminell finansman på fall och lyckas föra över en förmögenhet från hans konto till sitt eget. Det var inte hans pengar, men det är definitivt inte hennes pengar heller. Att stjäla dem är kriminellt och det verkar handla om en primitiv känsla av hämnd, att ha modet och styrkan att låta förtryckare få smaka på sin egen medicin. Lisbeth Salander är trots sin fysiska litenhet både stark och snabb, hon är intelligent och orädd och hon tycks klara de flesta situationer hon hamnar i. Ingen skulle vilja byta med henne, ingen skulle vilja ha hennes uppväxt, men kanske skulle vi vilja ha lite av hennes totala brist på undergivenhet och anpassning till något hon inte sympatiserar med? Kanske vill vi ha lite av hennes unika begåvning, hennes styrka att inte brytas ner av förtryckare och hennes förmåga att hantera ensamhet?

Är Lisbeth svaret på ett samhälle som förför oss med vackra ord om jämställdhet och frihet från våld, men som inte har förmågan att se ett barn som plågas av sin pappa eller av klasskamraterna i skolan – och inte kan tillåta synliggörandet av de strukturer som möjliggör mäns våld mot kvinnor?

Referenser:

Askola, Heli, ”Violence against Women, Trafficking, and Migration in the European Union”, *European Law Journal* 13 (2007:2), s. 204-217.

Doyal, Lesley, *What Makes Women Sick? Gender and the Political Economy of Health,* Houndsmills: Palgrave Macmillan 1994.

Gabrielsson, Eva och Colombani, Marie Francoise, *Millenium, Stieg & jag*, Stockholm: Natur och Kultur 2011.

Helmen, Borge Anne Inger, *Resiliens – risk och sund utveckling*, Lund: Studentlitteratur 2003.

Heiskanen, Markku och Piispa, Minna, *Faith, Hope, Battering. A Survey of Men's Violence Against Women in Finland. Justice 1998:20,* Helsingfors: Statistikcentralen Finland 1998.

Israel, Barbara A., Barry Checkoway, Amy Schulz och Marc Zimmerman, ”Health Education and Community Empowerment: Conceptualizing and Measuring Perceptions of Individual, Organizational, and Community Control”, *Health Education and Behaviour* 21(1994:2), s. 149-170.

Krug, Etienne G., Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B Zwi och Rafael Lozano, *World Report on Violence and Health,* Geneva: World Health Organisation 2002.

Larsson, Stieg, *Män som hatar kvinnor,* Stockholm: Norstedts 2005.

Larsson Stieg, *Luftslottet som sprängdes,* Stockholm: Norstedts 2007.

Leander, Karen, Marie Berlin, Annika Eriksson, Katja Gillander Gådin, Gunnel Hensing, Gunilla Krantz, Katarina Swahnberg och Maria Danielsson, "Violence", *Scandinavian Journal of Public Health* (2012:40, suppl 9), s. 229-254.

Lundgren, Eva, Gun Heimer, Jenny Westerstrand och Anne-Marie Kalliokoski, *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning,* Umeå: Brottsoffermyndigheten 2001.

Pease, Bob, "Theorizing Normalization as Hidden Privilege", i *Normalization and "Outsiderhood". Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State*, red. Siv Fahlgren, Anders Johansson och Diana Mulinari, Sharjah: Bentham eBooks 2011.

SFS 2008:313, *Lag om jämställdhetsbonus*, Stockholm: Regeringen 2008.

Skolverket, *Läroplanen för grundskolan, Lpo 94,* Stockholm: Skolverket 1994.

Skolverket, *Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet Lgr 11*, Stockholm: Skolverket 2011.

SOU 2010:49, *Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999-2008,* Stockholm: Regeringskansliet 2010.

Socialstyrelsen, *Folkhälsorapport 2009,* Stockholm: Socialstyrelsen 2009.

Starrin, Bengt, "Empowerment som förhållningssätt – kan vi lära oss något av Pippi Långstrump?", i *Empowerment i teori och praktik*, red. Ole Petter Askheim och Bengt Starrin, Malmö: Gleerups 2007.

Statistiska Centralbyrån, *På tal om kvinnor och män. Lathund för jämställdhet,* Stockholm: Statistiska Centralbyrån 2012.

Swedish Institute, Gender Equality: The Swedish Approach to Fairness, 2011, hämtad 2009-09-21 från (http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Equality/Facts/Gender-equality-in-Sweden/).

UNFPA (2003) *Trafficking in Women. Girls and Boys. Key Issues for Population and Development Programmes* hämtad 2013-04-30 från http://hdr.undp.org/en/statistics/

World Health Organisation, *WHO Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women,* Geneva: WHO 2005.

3. Rädda sig från intet

Håkan Berglund-Lake

I en av böckerna i Stieg Larssons Millennium-trilogi, som är denna antologis gemensamma utgångspunkt, skildras en rad händelser där huvudpersonen Lisbeth Salander utsätts för grova övergrepp och sedan hämnas förövarna i syfte att skada, och till och med att döda. Vi kan förstå dessa beteenden som en psykisk störning eller som en brist i socialisationen. Men den omedelbara reaktionen hos de flesta av oss utgår emellertid inte från detta utifrånperspektiv, utan från oss själva. Oreflekterat och spontant ställer vi oss på huvudpersonens sida, trots att handlingarna så uppenbart strider mot våra sociala konventioner om ett acceptabelt beteende. Hennes agerande berör något grundläggande i oss, som gör att vi känner igen oss, som gör att vi kan relatera till egna erfarenheter. Existentiellt handlar det om vårt behov, eller snarare inneboende tvång, att agera, resa oss, i situationer då vi blivit kränkta, förminskade, behandlade som om vi vore utan betydelse – en icke-människa, en sak. Genom att handla återtar vi ”a sense of our own subjectivity”, menar antropologen Michael Jackson, ”of ourselves as actors rather than acted upon” (2005, 34). Denna existentiella drivkraft att agera, inträder också när vi drabbas av händelser och krafter som plötsligt bryter bandet med den intima och omedelbara värld av människor och ting i vilken vi dagligen lever och som vi, som Alfred Schutz säger, tar för given på ett alldeles självklart sätt och bortom allt tvivel (se t.ex. Schutz 1962, *passim*). Det är situationer då vi drabbas av olyckor, sjukdomar, naturkatastrofer, främmande människor, myndighetsutövning, konjunkturnedgångar, etc. – ofta bortom vår förmåga att påverka. Ändå gör vi något istället för ingenting, för att inte förlamas av maktlöshet, desorientering och isolering.

Hur och varför man drabbas har naturligtvis att göra med var, när och i vilken social miljö man lever, om man är man eller kvinna, rik eller fattig, barn eller vuxen, anställd eller arbetslös, frisk eller sjuk, och så vidare. Dessa strukturella villkor begränsar visserligen vårt handlingsutrymme, men avgör inte *att* vi reagerar i sådana situationer. Det gör tvånget att existera, som emellertid inte enbart handlar om att överleva som fysisk och biologisk varelse, utan också om behovet att känna sig bekräftad, värdig och respekterad för den man är och för den man har blivit, egenskaper utan vilka vi inte kan fortleva som människa bland andra människor. Detta perspektiv, som väsentligen bygger på ett existentialistiskt-fenomenologiskt synsätt, fordrar ett fokus på den levda och konkreta värld som vi kroppsligen befinner oss i, upplever och agerar i, det vill säga där livet äger rum.

I det följande ska jag, med utgångspunkt från händelser i den fiktiva gestalten Lisbeth Salanders liv, så som de närgånget och i detalj skildras av författaren Stieg Larsson i Millenniumtrilogin, belysa och ge exempel på hur vi i våra dagliga liv, i relation till människor och ting i vår omgivning, skapar, upprätthåller, försvarar, och vid förlust återtar, vår plats i världen. Detta som en förutsättning för existensen. Jag börjar med att diskutera hur vi i våra vardagliga tal beskriver och tänker

på det utrymme vi vanligen kallar *hem*, den domän där känslan av tillit, förutsägbarhet och styrbarhet på egna villkor oftast är starkast, om än, som jag ska visa, föreställd och illusorisk.

”En fast punkt i tillvaron”

I romanerna om Lisbeth Salander får vi veta att hon under sin barndom, sedan fyra års ålder, bott tillsammans med sin mor och sin tvillingsyster i en liten lägenhet på Lundagatan i Stockholm. Lägenheten vette mot innergården med begränsat solinfall och med utsikt mot en brandvägg på bakgården och mot gatuhusets baksida. Det var trångbott. Lägenheten var på 47 kvadratmeter och innehöll två rum och kök och ett litet badrum där knappt ett sittbadkar fick plats. Här trängde familjen ihop sig. Det var ändå ett boende centralt i staden, vars månatliga hyra modern klarade med den låga lön hon hade som kassörska i en livsmedelsbutik.

Barnen delade det minsta rummet i lägenheten, medan modern sov i det största. Efter natten transformerades det senare från sovplats till finrum. Det var ett rum som skulle stå orört under dagen. Inom arbetarklassen fanns en kulturell föreställning, som samtidigt medförde en social värdighet och respektabilitet, om att, trots trångboddheten, ha ett rum stående reserverat för att i förekommande fall kunna visas upp för utomstående (Löfgren 1984; jfr Gullestad 1992, 70-71).

Som jag strax ska återkomma till, var Lisbeth Salanders uppväxt på Lundagatan allt annat än trygg. Ändå hade lägenheten varit ”en fast punkt i hennes tillvaro under större delen av hennes liv” (Larsson 2006, 130), någonting substantiellt och konkret, som alltid fanns där att utgå ifrån och komma tillbaks till – eller komma hem till. I vårt dagliga liv tänker och talar de flesta av oss om lägenheten eller huset där vi bor, äter, sover och förvarar våra personliga saker i termer av hem. Hem och bostad förknippas med varandra till den grad att orden används synonymt. Det vill säga, vad vi kallar hem sammanfaller med en fysisk konstruktion av väggar, golv och tak, där vi kroppsligen bor. Det är en fysisk lokalitet som praktiskt har en förmåga att stänga inne och att stänga ute. Betydelsen av denna gräns – mellan inne och ute, mellan innanför och utanför, mellan det privata och det offentliga, mellan det förtroliga och främmande, mellan att inneha ett hem och att vara hemlös – markeras i allmänhet bokstavligen och symboliskt av lås, ringklocka och namnskyltar (jfr Gullestad 1994, 66). Vi har behov av att sätta våra namn på platsen där vi bor genom namnskyltar på dörrar och brevinkast, som markerar vems territorium som finns innanför just denna dörr.

Vi har svårt att tänka oss ett tryggt liv utan väggar. Det ligger en trygghet i den materialitet som den byggda bostaden utgör. Det ger oss en upplevelse av avskildhet, liksom en känsla av förtrolighet, stabilitet och säkerhet, ”a place of certainty without doubt”, som arkitekturforskaren Kim Dovey utrycker det (1985, 46). Det är en plats ”where one feels sheltered from outside instructions and considerations”, skriver filosofen Kirsten Jacobsen, där ”the outside world can be temporarily set aside” (2009). Upplevelsen är att hemmet är ett utrymme som finns där för oss. När vi öppnar dörren och kommer hem, går vi in till oss själva (Wikström 1994, 36).

Här kan vi vila i oss själva, rå oss själva, och göra saker och ting på vårt eget vis – som vi vill och när vi vill.

Att ha ett hem har med värdighet och erkännande att göra, vilket blir särskilt uppenbart för dem som tvingas leva utan bostad. I en studie av hemlösa kvinnors villkor i Stockholm framkom att längtan efter en bostad inte i första hand handlade om tak över huvudet, värme och materiell konfort, utan om att kunna stänga om sig, ett utrymme som man ser som sitt eget och som man kontrollerar och bestämmer över (Rosengren 2002, 81). Hemlösa som erhåller bostad återfår sin värdighet och självkänsla. ”Då känner jag att jag duger, lägenheten bekräftar mig”, säger en tidigare hemlös kvinna i en tidningsintervju (Tottmar 2011).

De flesta av oss som har bostad, tänker sällan på den. Snarare betraktar vi bostaden som en självklarhet. Detta är ett resultat av att vi i våra dagliga liv saknar distans till platsen där vi bor, eftersom den fenomenella värld vi lever i huvudsakligen upplevs omedelbart, oreflekterat och tagen för given (se t.ex. Merleau-Ponty 1962, 136-147; Schutz 1962, *passim*). Det skulle åtgå alldeles för mycket energi om vi tänkte på vad vi i stunden samtidigt gör. Detta skulle förlama vardagslivet. Vi skulle kunna säga att bostaden undandrar sig vår uppmärksamhet när vi är upptagna med vårt dagliga görande. Som en konsekvens upplevs bostaden med sina ting att existera utanför oss som något konsistent, fast och orörligt.

En bostad är visserligen en artefakt, en fysisk konstruktion, men utan att människor flyttar in där och upprättar en relation med den genom sina kroppar, sinnen och verksamhet, kan den knappast utgöra ett hem för oss. Det är, som Kim Dovey understryker, ”a physical space that is lived” (1985, 95). Och med egenskapen att vara bebodd är vår bostad inte ”separable from the actions by which we accomplish it” (Jacobsson 2009). Eller som Ida Winther skriver: ”We inhabit the territory, the site, through our concrete doings.” (2009, 61)

I själva verket pågår ju ett ständigt görande med och i bostaden där vi bor. Vi rör oss från rum till rum, ordnar saker, flyttar saker, tar fram och ställer tillbaks saker, på hyllor, i skåp, i garderober, i byråer, i kylskåp och i förråd, kastar och köper nytt, lagar och reparerar, i en återkommande praktik av formgivning, städning, matlagning och tvättning. Det är en boendepraktik som vi betraktar som nödvändig för att få vardagen att praktiskt fungera**.** Ofta är detta återkommande aktiviteter, tekniker och handgrepp, som vi lärt oss genom uppfostran och genom att ta efter andra som står oss nära, och som med tiden blivit till vanor och rutiner (Ehn och Löfgren 2007, 77-119).

Kulturforskare betonar denna kontinuerliga praktik i samspelet mellan människa och bostad, som själva villkoret för tillkomsten av hem (se t.ex. Dovey 1985; Douglas 1991). Hem uppstår alltså ur människors liv och boende, inte som en egenskap i bostaden som sådan, utan som ett existentiellt villkor. Detta betyder att vi aldrig kan erbjudas ett hem från en extern position (Jacobson 2009). Bostadsmarknaden kan erbjuda oss bostäder men aldrig ett hem. Hem uppstår genom oss själva och vårt görande; hem måste göras för att finnas.

Vara ett med

Detta återkommande och kroppsliga görande innebär att nära och känslomässiga band knyts med den fysiska miljö som vi bebor, vilken omfattar, inte enbart bostaden som en fysisk enhet, utan också alla saker och människor som bostaden hyser. I denna process tillägnar vi oss bostaden, liksom saker i bostaden som vi värderar och människor vi älskar; vi gör dem till något eget – min bostad, min säng, min familj. Så också för Lisbeth Salander. Trots att hemmet för henne aldrig varit en trygg plats, där anknytningen till platsen hela tiden störts av oberäkneliga krafter utifrån, så finns där en känsla för bostaden på Lundagatan som något eget, något som tillhör henne. Att sälja den ”skulle innebära att främmande människor skulle trampa omkring på *hennes* golv” (Larsson 2006, 130; min kurs.).

Vi förkroppsligar någonting av oss själva genom den tid och energi vi lägger i vårt arbete och i våra omsorger med tingen omkring oss, i det vi tillverkar, vårdar eller bara berör med kroppen eller blicken. Detta gör gränsen erfarenhetsmässigt diffus mellan mig och vad jag betraktar som mitt. Jag och min aktivitet och resultatet av min aktivitet kommer att upplevas, som Karl Marx beskrev som en prolongering av kroppen (1964, 89, 92), som en del av mig själv, som ett ”extended self” (Belk 1988). Vårt hem är i oss, lika mycket som vi är i det.

Ytterligare en aspekt av detta, som Maurice Merleau-Ponty utförligt beskrivit och givit exempel på, är att bostadens mått, på grund av vår kroppsliga och konkreta relation till den, lagras i kroppen (1962, 299-300). Sysslorna i bostaden, avstånd och riktningar till ting och väggar, relateras till kroppen; de avsätts i kroppen och blir fysiskt inskrivna i oss. Utan att vi behöver reflektera över det så vet kroppen, till exempel hur många steg det är mellan sängen och toaletten, hur många sidosteg jag måste göra för att ta mig dit, hur handtaget på toalettdörren känns och är placerat, var strömbrytarna finns, hur hög tröskeln är, och hur jag ska sträcka mig för att nå handuken utan att titta. Det är kroppsliga rörelser som vi utan svårigheter kan utföra också i mörker. Men hemmet är inte enbart material och form, avstånd och volymer. Det är en sinnlig plats (Winther 2009). Det är också ljud, färger, temperaturer, och framförallt dofter. Vi som bor där, är verksamma där, ger det vår doft, vilken är så integrerad med vår bostad att vi inte lägger märke till den. Däremot när vi stiger in i en bostad som inte är vår, är doften det som omedelbart gör oss medveten om att vi är borta – hemma hos någon annan.

För att sammanfatta det ovan sagda. Vår kroppsliga och återkommande interaktion med den plats som vi kallar vårt hem gör oss oskiljaktigt sammanvävda med den; vi blir ett med den. Det drabbar oss därför hårt när våra hem totalförstörs, när hemmet brinner eller rivs. Men också vid mindre åverkan känner vi oss kroppsligen utsatta. I många berättelser som vittnar om hem som vandaliserats, eller utsatts för inbrott, uppger människor att det har känts som om kroppen blivit inkräktad, befläckad, besudlad, plundrad, smittad. Ett inbrott innebär ju bokstavligen att någon tränger sig in, invaderar, gör intrång i något som är mitt – mitt privata och intima. Det blir en påtvingad intimitet med någon som jag inte delar min intimitet med, en intimitet som inte prövats vid gränsöverskridandet mellan det

offentliga och privata, ofta beskriven av de drabbade som en våldtäkt (Korosec-Serfaty 1985). Särskilt om inbrottstjuven har gjort något mer än sökt efter saker av värde, rotat i nattduksbordet, använt toaletten och duschen, försett sig med mat från kylskåpet, legat i sängen, brett ut sig i soffan, lyssnat på favoritskivorna.

Samma upplevelse av existentiell kris kan uppstå när någon tvingas överge hemmet på grund av skilsmässa. Den fysiska och känslomässiga värld i form av det gemensamma hemmet, som paret tillsammans byggt upp, ses plötsligt bli raserad, upplöst. I ett existentiellt perspektiv är det en del av en själv som försvinner i den stund man förlorar hem och maka eller make (Ljung-Hagborg 2004).

Av dessa exempel förstår vi att den plats vi kallar hem, hur tillitsfull, förutsägbar och trygg den än kan verka, kan sättas på spel av krafter som jag inte kan påverka. I fallet Lisbeth Salander, blir hemmet, eller snarare relationer som hon hade byggt upp till hemmet, särskilt till modern, återkommande destabiliserade och hotade av fadern. Han var, trots fader-dotter-relationen, någon hon såg sig skild ifrån, en främling, som hon aldrig önskade annat än att ha på avstånd, helst helt avlägsna från sitt liv. Detta påminner oss om att ett hem inte i sig betyder en säker och trygg plats för alla. Svenska undersökningar av barns upplevelser av våld i hemmet visar att hemmet för dem kan utgöra ett utrymme för grymhet, förtryck och våld, en plats av hot och otrygghet, rädsla och isolering (se t.ex. Weinehall 2005).

Magiska omvandlingar

I romanerna utgjorde fadern till Lisbeth Salander ett latent hot mot den trygghet som hemmet trots allt stod för. Han kunde vara osynlig i flera månader, men plötsligt kunde han utan förvarning dyka upp, tränga sig på och in i deras värld. Det var en exploatering av både bostaden och modern. För honom var deras hem ett ställe att bo på en tid, och som användes till att sexuellt utnyttja modern och för alkoholkonsumtion. Det slutade alltid med att modern utsattes för brutal misshandel och psykisk terror. Detta gjorde att familjen levde under ständig oro och osäkerhet, eller snarare skräck. Ingen dag var riktigt säker och förutsägbar. Utan möjligheter att fly upplevde de sig bakbundna, ibland bokstavligen inspärrade. Fadern utsatte aldrig barnen för fysiskt våld, däremot låstes de in på sitt gemensamma rum i samband med hans besök. De stängdes in, eller snarare ute, som om de inte fanns, avskurna sin relation till modern, till tingen i bostaden, och till bostaden som fysisk lokalitet. Vi skulle också kunna säga att de i stunden berövades sin närvaro. De var inlåsta och utestängda från möjligheten att agera. Systrarna blev hänvisade till sig själva – till sina känslor och sina kroppar.

Vilken situation vi än befinner oss i, så har vi alltid tillgång till vår kropp. I sin undersökning om känslornas fenomenologi visar Jean Paul Sartre (1948) att kroppen, känslorna och tankarna erbjuder flyktvägar bort från faktum omöjliga att härbärgera, kanske också att förstå. Vanligt är att vi ignorerar det skedda, blundar för det, som om ingenting har hänt, eller omskriver det, förringar det, skämtar om det (Nilsson 2003, 150). Det är en strategisk overksamhet eller kompensatorisk hand-

ling ”istället för”. Det är så Lisbeth Salanders syster Camilla tycks hantera situationen: ”Hon förträngde allt och låtsades inte om att hennes mamma blev slagen.” (Larsson 2006, 549)

I situationer när vi av omständigheter som vi inte rår över förhindras att agera direkt, är det sällan vi absolut inte gör någonting; vi kan alltid agera indirekt, ett beteende som Sartre kallar magiskt handlande (1948, 58-61). I tanken vrider vi, gör om, lägger till rätta, en verklighet, som vi inte kan ändra till en verklighet som vi kan leva i, om än inbillat och retrospektivt. Det ”will not necessarily effect any change in the behaviour of the object or other”, skriver Michael Jackson, ”but it may reverse one´s experience *of one´s relationship with it*” (2005, 133; kursiv i original). När vi inte förmår påverka och förändra en situation som är oönskad och outhärdlig, så förändrar vi hur vi erfar den; vi ser den i ett annat ljus. Genom detta beteende återfår vi en känsla av att ha kontrollen i egna händer, istället för att reduceras till passiva offer för omständigheterna eller för andras syften.

Ett annat sätt att förhålla sig till en situation där vi står maktlösa att tala och handla, som också kan ses som ett magiskt handlande, är att i fantasin, i olika scenarier, förödmjuka, skada eller till och med döda personen som utsatt och förnedrat oss. I tanken gör vi något med verkligheten så att vi kan fortsätta leva i den med en känsla av att ha agerat och gjort skillnad. Eller som etnologen Bo Nilsson säger utifrån intervjuer med kvinnor som blivit våldtagna: man förskjuter händelsen från det ”normala”, placerar det utanför det möjligas ram, eller förminskar handlingens betydelse (2003, 50, 119). Andra exempel på detta är när vi talar om förövaren eller plågoanden, i förnedrande och nedsättande ordalag inför andra eller enbart inför oss själva. Så som sker när vi sprider illvilliga rykten om dem vi önskar skada, ger dem nedsättande namn och beskriver dem med invektiv. Härigenom reducerar vi deras mänsklighet, och gör dem till ett ting för oss. Lisbeth Salander använder aldrig egennamn när hon pratar eller tänker på sina förövare, däremot glåpord och öknamn, som ”gubbjävel”, ”fanskap”, ”svin”, ”kräk”, ”Nils Jävla Gubbslemmet Bjurman”, och så vidare.

Vedergällning

I motsats till sin syster förmådde Lisbeth Salander inte ignorera misshandeln av modern; den trängde sig på genom väggarna. För henne blev det med tiden allt svårare att härbärgera upplevelsen inombords. Förödmjukelsen övergick till hat, men hon var länge för liten, för svag, för att ingripa. När hon snart skulle fylla 13 år fann hon sig äntligen tillräckligt stor för att kroppsligen kunna agera. Handgripligen avbröt hon misshandeln en dag. Hon gick ut i köket och hämtade en kniv och högg fadern i axeln och fick honom att ge sig av. Men han skulle komma tillbaks. Nästa gång han misshandlade modern hittade Lisbeth henne svårt skadad, liggande medvetslös på golvet och oförmögen att röra sig. Hon var dock förberedd. Hon jagade ifatt fadern ute på gatan där han just hade satt sig i bilen för att köra därifrån. Blixtsnabbt kastade hon in en mjölkförpackning med bensin och en brinnande tändsticka genom bilfönstret. På ett ögonblick fattade bilen och fadern eld. Se-

nare skulle hon tänka tillbaks på händelsen som ett förlösande ögonblick: ”I den stunden hade mardrömmarna upphört och hon hade känt en inre frid”. (Larsson 2006, 564)

Handlingen att tända eld på bilen med fadern i syfte att döda honom kan inte förstås utan referens till den riskfyllda existentiella situation som föregått den. I ett existentiellt perspektiv är våld, till och med om det resulterar i dråp, ingen omänsklig handling eller patologisk avvikelse utan, som Michael Jackson påpekar, en aspekt av vår själva mänsklighet, och vidare, ett socialt fenomen snarare än ett antisocialt (2005, 42). Här gäller samma princip som i alla mellanmänskliga relationer, som Marcel Mauss uppmärksammat som ”three obligations of reciprocity – giving, receiving, repaying” (1954, 37). Vi upplever ett tvång att återgälda det som vi tidigare har fått – och tvärtom. Logiken av reciprocitet styr också imperativet att ta tillbaks något som tagits ifrån oss, som i de fall då vi berövats personliga saker, heder eller självkänsla. Återtagandet är då en fråga om att återgälda, att ge igen, gentemot personer vars handlingar har förödmjukat, förnedrat, sårat, förminskat och förtingligat oss. I sådana situationer upplevs ens själva existens bero på att kunna kvitta förlusten eller inte. Exempel på sådana handlingar kan vi dagligen ta del av i dags- och kvällspressen: då otrohet leder till dråp av den som man blivit bedragen av, då barn skadar sina föräldrar som svikit dem, eller i mer offentliga händelser, då skolbränder eller våldshandlingar sker i och mot skolmiljöer. Människor kan bli tyranniserade både av omedelbara omständigheter som av abstrakta och avlägsna system, som skolan i det senare fallet. Här är det skolan som idé och samhällsinstitution som attackeras, men fortfarande konkret och fysiskt, en skola som man upplever sig utesluten från och fråntagen framtidsutsikter av. Även mordet på utrikesminister Anna Lindh kan förstås i detta sammanhang. För den som utförde mordet var hon symbol och representant för ett politiskt system som placerat honom i fattigdom och utanförskap. ”Jag skyllde alla mina misslyckanden på politiker”, säger han i en tidningsintervju. Vid mordtillfället befann han sig i ett tillstånd av arbetslöshet och utan utbildning: ”Jag var en människa utan jobb, utan vänner, utan chans.” (Dragic och Holmén 2011)

Om vi återvänder till skildringarna i Millennium-serien kan vi i utifrån denna logik av reciprocitet också förstå händelsen under Lisbeth Salanders skoltid när hon med ett brännbollsträ slog ner en mobbare som hade plågat henne under en längre tid med verbala förolämpningar och fysiska trakasserier. Ett annat exempel är när hon hämnades sin förvaltare, som brutalt och sadistiskt hade våldtagit och torterat henne, genom att binda och med våld tatuera honom över hela buken med stora bokstäver: ”Jag är ett sadistiskt svin, ett kräk och en våldtäktsman”. Båda handlingarna är exempel på vedergällning, sätt att ge igen, drivna av behovet att återställa något som man upplever orättfärdigt tagits ifrån en – en revansch och upprättelse. Men för att vi ska vara kapabla till sådana extrema våldshandlingar, eller till våld mot andra människor över huvud taget, måste vi i stunden, i vår föreställning, distansera oss från och transformera den andre till status av ett ting, ett objekt (Jackson 2005, 44). Med andra ord göra den andre till en icke-människa, till en radikal annanhet, fullständigt skild från mig.

Återta sin förmåga att handla

Romanen berättar om hur Lisbeth Salander några veckor efter mordförsöket blev transporterad till och intagen på barnpsykiatrisk klinik. Vad detta innebar förstod hon inte, men var övertygad om att allt skulle ordna sig bara hon fick berätta, få någon att lyssna, få sig själv och sin berättelse bekräftad av andra, med en känsla av att de som lyssnade var med och inte emot henne. Den terror som fadern hade utsatt modern och barnen för var uppenbar för alla som ville sätta sig in i fallet. För Lisbeth var det en fråga om att vittna, noggrant berätta, noggrant svara på de frågor som skulle ställas. Hon hade återgivit sin version av händelsen för poliser, socialarbetare, sjuksköterskor, läkare, psykologer och till och med för en präst, men ingen tycktes lyssna. De ignorerade hennes berättelse, utan att hon visste varför.

I alla situationer som vi befinner oss i, finns ett existentiellt behov av att ges röst, av att kunna välja sina egna ord för att beskriva världen så som vi uppfattar den, och få vår version bekräftad av andra. Men hur påverkar det oss om vi upplever att andra inte längre ser oss, och lyssnar på oss, om vi upplever oss stående ensamma och isolerade från världen. Vanligt är, när vi upplever att vi blivit offer för krafter utanför vår kontroll, krafter som gör oss uppgivna och oförmögna att påverka situationen, att vi, som jag visat tidigare, faller tillbaks på våra känslor, tankar och kropp för att symboliskt manipulera världen vi finns i.

Ett beteende som förkommer särskilt bland tonårsflickor, som upplever sig stängas ute av andra, är fetischering av den egna kroppen; man gör kroppen till ett objekt skilt från jaget, möjligt att manipulera. Det är flickor som på grund av modeindustrins, populärkulturens, medias och kamratgruppens ideal för hur en kvinnokropp ska se ut för att duga i det sociala sammanhang man önskar tillhöra, känner sig otillräckliga och opassande inför andra. Idealet som pekas ut är att vara ”smal och slank”, vilket blir målet att uppnå (Meurling 2003). ”När detta inte förverkligas i kontakt med den nära eller stora världen, blir den egna kroppen en upplagd arena”, skriver sociologen och terapeuten Anne-Marie Palm (1996, 141). Genom självsvält och/eller hetsätning, gör man något med den egna kroppen; man tvingar den, kontrollerar den. Härigenom upplever man sig som en aktör igen (Jackson 2005, 105), självbestämmande och med omständigheterna i egna händer. Även om besattheten i detta beteende förbrukar all tid och energi från personen och blir ett slutmål i sig, och därför är att betrakta som ett sjukdomstillstånd, är själva drivkraften att agera, istället för att förlamas av vanmakt, inte patologisk, utan livsbejakande och existentiell.

Vi har alla någon gång drabbats av plötsliga och oförberedda händelser som i ett slag separerar oss från människor, ting och platser, vilka vi i våra dagliga liv blivit så oskiljaktigt sammanvävda med att vi inte kan leva utan dem; om vi skulle förlora ett barn, bli övergiven av den man älskar, mista jobbet, drabbas av sjukdom, råka ut för en olycka, eller som jag tidigare berört, om hemmet skulle brinna eller förstöras på annat sätt. ”När något sådant här händer är det som om någon drar ett tvärt streck mitt i tillvaron – det är ett före och ett efter”, säger en man som

just upplevt att familjens hem totaltförstörts i en brand (Lerner 2011). Omedelbart upplevs grunden för tillvaron falla samman, lösas upp, och, som undersökningar av traumatiska erfarenheter ger många exempel på, man känner sig förlamad, hjälplös, övergiven, desorienterad, förvirrad (se t.ex. Kleber och Brom 1992). Upplevelsen är att stå avskuren, ensam och isolerad, offer för omständigheter bortom egen förmåga att påverka.

För att ta oss igenom existentiella kriser av detta slag och bemästra händelsen måste vi snabbt kunna ta till något som håller oss kvar i världen, något som finns till hands i vår närhet, ofta något konkret och fysiskt, tillgängligt för manipulation (jfr Frykman 2011). Det handlar om att återvinna förmågan att göra något, något vad som helst, istället för ingenting, något som kan ge någon slags fasthet och ordning bortom det kaos man för tillfället befinner sig i. Vi agerar. Drivkraften är, som Michael Jackson formulerar det, ”to transform subject-object relations, such that a person comes to experience himself or herself as an actor, and not just acted upon – as a ‘who’ and not merely a ‘what’” (2005, 107).

Också här agerar man ofta mot den egna kroppen; man börjar löpträna, kroppsbygga, förstorar brösten, piercar sig, tatuerar sig, sminkar sig hårt, ändrar frisyren, klär sig i nya och avvikande kläder. Detta känns igen hos Lisbeth Salander. Hon har en drake tatuerad på ryggen från skuldran ned till höften, en geting på halsen och en slinga runt armen och ankeln. Hon är piercad i läppen, i ögonbrynet och i vänster bröstvårta, har färgat hår, silikonimplantat, kan klä sig i lackkläder med nitar och vara sminkad i svart både om läpparna och kring ögonen.

Andra exempel är att sätta igång stora och små projekt avgränsade till den egna närmiljön. Ofta handlar det om kroppslig ansträngning, som att bygga en stenmur (Ehn 2003) – eller att bygga ut huset, renovera köket, möblera om, rensa ogräs, hugga ner träd. Andra flyr istället därifrån uppslukad av arbete på sin arbetsplats eller något annat. I sin undersökning om hur män hanterar skilsmässorelaterade livskriser uppger etnologen Anna Ljung-Hagborg (2004) att de ger sig ut på resor, börjar köra motorcykel eller går i kyrkan, för att återfå en känsla av kontroll över åtminstone något. Enligt tidigare resonemang är dessa exempel att betrakta som magiskt handlande, som symboliskt hjälper oss att byta fokus från en kontext till en annan, leda tanken åt ett annat håll, lägga uppmärksamheten någon annanstans, och därigenom bidra till att förändra upplevelsen av det inträffade.

Emellertid får vi inte fastna i något av dessa beteenden. Kroppen får inte, som Merleau-Ponty påpekar, bli en plats där livet göms undan (1962, 190), en flykt från verkligheten, ett slut i sig själv. Inte heller själva aktiviteten får ha denna egenskap, om vi önskar restaurera vår livsvärld, eller som vi vanligen säger: komma på fötter igen, hitta fotfästet, gå vidare. Istället ska det ses som början på ett ofta mödosamt och tidskrävande arbete att vända och vrida på det inträffade, omvärdera den värld som man tidigare tagit för given i syfte att återta den, om än i ny skepnad, förändrad till något annat än den varit – en ny början. Detta är knappast möjligt utanför en relation till andra, för vilka man kan öppna sig och som man kan bekräftas av. Det är ”en levande, ömsesidig relation”, som Martin i Buber beskriver som ett äkta Jag-Du-förhållande, där jag och du blir ett vi, och som innebär ”att

verkligen se och bli sedd, känna och bli känd, älska och bli älskad" (Buber 1958, 99). Vår förmåga att skapa mening och sammanhang i våra liv förutsätter att vi kan finnas i relation till förstående andra för vilka den egna närvaron, vad man gör och säger, räknas och har betydelse.

Men denna ömsesidighet innebär alltid att man i någon mån blir skyddslös inför andra människor. Lisbeth Salander har svårt att knyta nära ömsesidiga relationer till andra, troligen som ett försvar för att inte skadas ytterligare. Hon har några få bekanta, men dessa håller hon på avstånd. Hon förblir stående utanför, ensam, isolerad och tyst med sina upplevelser. Men det är ofrivilligt. Hon kämpar hela tiden för erkännande av den hon är och har blivit. Huruvida hon lyckas vet vi inte, och kommer aldrig att få veta. Författarens ambition har heller aldrig varit att ge en trovärdig skildring av en utsatt människas liv. Hans avsikt är framförallt politisk. Han har i fiktionens form skapat en normbrytare och superhjälte för sina politiska syften, en "kvinna som hatar män som hatar kvinnor" (Larsson 2006, 583), som många, för att inte säga de flesta av oss, kan sympatisera med, känna hopp inför, om ett samhälle utan manligt könsförtryck. Men tyvärr, superhjältar som Lisbeth Salander finns inte i verkliga livet. Om en person från barndomen och till vuxen ålder återupprepat blir avhumaniserad genom psykiska och fysiska övergrepp – förödmjukad, förnedrad, förminskad, förtingligad, sviken, kuvad, utesluten, isolerad, berövad all tillit – skulle han eller hon sannolikt förlora förmågan att handla, resa sig och bli "hel" igen, som människa bland och andra människor, dvs. återvinna sin mänsklighet. I bästa fall lyckas det som ögonblick, troligare i någon form av utplåning, bortom vilket det inte finns någon återvändo.

Referenser:

Belk, Russel W, "Possessions and the Extended Self", *Journal of Consumer Research* 15 (1988:2), s.139-168.

Buber, Martin, *Jag och du*, Stockholm: Bonniers 1958.

Douglas, Mary, "The Idea of Home: a Kind of Space", *Social Research* 58 (1991:1), s. 287-308.

Dovey, Kimberly, "Homes and Homelessness", i *Home Environments*, red. Irwin Altman och Carol Werner, New York: Plenum Press 1985, s. 33-64.

Dragic, Marijana och Holmén, Christian, "Mijailovic talar ut: Det är dags att sanningen kommer fram", *Expressen* 11-08-28.

Ehn, Billy, *Stenmuren. Redskap i krisarbete*, Stockholm: Carlssons 2003.

Ehn, Billy och Löfgren, Orvar, *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*, Stockholm/Stenhag: Symposion 2007.

Frykman, Jonas, "Att pröva sig mot tingen", *Kulturella perspektiv* 20 (2011:3-4), s. 26-28.

Gullestad, Marianne, *The Art of Social Relations: Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*, Oslo: Scandinavian University Press 1992.

Jacobson, Kirsten, "A Developed Nature: A Phenomenological Account of the Experience of Home", *Continental Philosophy Review* 42 (2009:3), s. 355-373.

Jackson, Michael, *Existential Anthropology: Events, Exigencies and Effects*, New York & Oxford: Berghahn Books 2005.

Kleber, Rolf och Brom, Danny, *Coping With Trauma: Theory, Prevention, and Treatment*, Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger 1992.

Korosec-Serfaty, Perla, "Experience and Use of the Dwelling", i *Home Environments*, red. Irwin Altman och Carol Werner, New York: Plenum Press 1985, s. 65-86.

Larsson, Stieg, *Flickan som lekte med elden*, Stockholm: Norstedts 2006.

Lerner, Thomas, "Jag är så tacksam att jag lever", *Dagens Nyheter* 11-04-05.

Ljung-Hagborg, Anna, "Mannen som tappade fotfästet. Om manliga erfarenheter och känslor i skilsmässorelaterade livskriser", *RIG* 87 (2004:4), s. 210-222.

Löfgren, Orvar, "The Sweetness of Home: Class, Culture and Family Life in Sweden", *Ethnologia Europaea* 14 (1984), s. 44-64.

Marx, Karl, *Pre-Capitalist Economic Formations*, London: Lawrence and Wishart 1964.

Mauss, Marcel, *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, London: Cohen and West 1954.

Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception*, London: Routledge 1962.

Meurling, Birgitta, "Din smala lycka. Beskrivningar av anorexia nervosa i självbiografiska texter", i *Varför flickor? Ideal, självbilder och ätstörningar*, red. Birgitta Meurling, Lund: Studentlitteratur 2003, s. 19-39.

Nilsson, Bo, *Brottsoffer. Offerskapets innebörder och villkor i (o)säkerhetens kultur*, Umeå: Boréa 2003.

Palm, Anne-Marie, "Kampen mot kroppen – matmissbruk och självsvält", i *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*, red. Susanne Lundin och Lynn Åkesson, Stockholm: Natur och Kultur 1996, s. 123-156.

Rosengren, Annette, *Mellan ilska och hopp. Om hemlöshet, droger och kvinnor*, Stockholm: Carlssons 2003.

Sartre, Jean Paul, *The Emotions: Outline of a Theory*, New York: Philosophical Library 1948.

Schutz, Alfred, *Collected Papers* 1. *The Problem of Social Reality*, The Hauge: Martinus Nijhoff 1962.

Tottmar, Mia ”Grannarna skulle säkert klaga om de visste”, *Dagens Nyheter* 11-10-04.

Weinehall, Katarina, ”’Take My Father away from Home: Children Growing up in the Proximity of Violence”, i *Tackling Men´s Violence in Families: Nordic Issues and Dilemmas*, red. Maria Eriksson, Marianne Hester, Suvi Keskinen och Keith Pringle, Bristol: Polity Press 2005, s. 137-154.

Wikström, Tomas, *Mellan hemmet och världen. Om rum och möten i 40- och 50-talens hyreshus*, Stockholm/Stehag: Symposion Graduale 1994.

Winther, Ida Wentzel, ”’Homing Oneself’ – Home as a Practice”, *Haecceity Papers* 4 (2009:2), s. 49-84.

Del II

De mångfacetterade bilderna av Lisbeth Salander

4. ”Lillasyster ser dig!” Om Pippi Långstrump, Lisbeth Salander och andra Pippi-gestalter

Eva Söderberg

Boken i min hand är tung, trots att det är en pocket. Från dess framsida stirrar en ung kvinnas sotade öga mot mig, stadigt, genomträngande och – kanske – anklagande. Det andra ögat anas bakom en korpsvart gardin av hår.

> ”Vad läser du?”
> ”Jag är mitt uppe i den första delen av Millennium-serien...”
> ”Va?! Men du brukar väl mest hålla på med barn- och ungdomslitteratur?!”
> ”Joo… visserligen… men nu kunde jag inte hålla mig – och så är det ju det här med Pippi, du vet.”
> ”Vadå Pippi?!”
> ”Pippi Långstrump förstås! Lisbeth Salander är ju en Pippi Långstrump-gestalt!”
> ”Nääe… inte *Pippi*! Jag har läst *samtliga* böcker i serien och sett *alla* filmer och Pippi är väl den som Lisbeth Salander *minst* av allt får en och tänka på…
> ”Jo, men så är det nog ändå...”
> ”Nämen Pippi är ju *glad* och *sprallig* och *rolig*… och hon har *humor* och hon pratar *oavbrutet* – och hon vill vara i centrum hela tiden… Lisbeth och Pippi… du får ursäkta mig, men *nää*!!”

Ungefär så har det ibland låtit när jag avslöjat att jag läst Stieg Larssons Millennium-serie (2005-2007) med siktet inställt på referenser till en av Astrid Lindgrens mest kända barnboksfigurer. Andra har lyst upp, nickat ivrigt och initierat påbörjat uppräkningen: ”gåtfull härkomst... superkrafter… socialt annorlunda… tokig klädsel… obegränsade ekonomiska resurser…” Även i artiklar om Millennium-serien nämns ofta Pippi, som i ”Lisbeth Salander-koden” där Jörgen Andersson ger följande porträttering:

> För att skapa henne lånar Stieg Larsson oblygt Pippi Långstrump-figuren av Astrid Lindgren, uppdaterar henne till modernt vuxenliv och uppgraderar henne till ninja-feministisk datahacker. Lisbeth har övernaturliga förmågor: hon kan, trots sin späda kropp, besegra storvuxna motorcykelknuttar i slagsmål och hon kan ta över alla datorer i hela världen. Snart lyckas hon också komma över en virtuell kappsäck med guld som gör henne ekonomiskt oberoende. (Andersson 2009)

Vad har då Stieg Larsson själv sagt om eventuella kopplingar mellan sin egen deckarserie och Astrid Lindgrens barnböcker? Det finns skönlitterära verk med tydliga anspelningar på Pippi-gestalten, där författaren vill tona ner detta faktum

och inte tillskriva det någon större betydelse. Helt oavsett författarens utsaga kan det ändå ha väsentlig betydelse för läsarens förståelse av verket. När det gäller just Millennium-serien tycks kopplingen till Pippi Långstrump vara högst medveten och del av en mer omfattande dialog med Astrid Lindgrens författarskap. På en webbplats där Stieg Larsson presenteras framgår det att han börjat skriva på böckerna 2001. Bakgrunden var en gammal idé från 1990-talet som han hade skojat om tillsammans med en av arbetskamraterna på TT. De två ville låta sig inspireras av tvillingdetektiverna och fundera över hur dessa löste mysterier som 45-åringar: ”Deckarparet Lisbeth Salander och Mikael Blomkvist skulle vara ett udda par och skilja ut sig jämfört med huvudpersoner i andra deckare. Lisbeth Salander skulle vara lite som Pippi Långstrump.” (LitteraturMagazinet 2010)

Mot denna bakgrund kan det vara intressant att fundera över Lisbeth Salander i relation till dels Astrid Lindgrens Pippi-gestalt, dels andra texter som också har utnyttjat ett slags Pippi-matris. Ulla Lundqvist nämner fyra viktiga drag i en av sina studier: det androgyna, det gåtfulla/fantastiska, det utomsociala draget och det vemodiga draget. (Lundqvist 1994, 199) Hur har Stieg Larsson skapat Lisbeth Salander-karaktären och hur kan vi läsare, med ledning av texterna och den Pippi-rymd de gränsar till, förstå karaktären?

Detta är alltså ett par av de frågor som den här artikeln kommer att cirkulera kring. Men innan vi närmar oss dem ska vi titta tillbaka på hur Pippi-gestalten tagits emot i vårt land och hur synen på henne har förändrats från 1940-talet och framåt. En Pippi-referens idag pekar ju inte bara på en isolerad barnboksfigur i en trilogi skriven mellan 1945 och 1948, utan omfattar ett helt barnkulturellt sammanhang och ett vitt tidsspann med en barnsyn i förändring och ideologier som kommit och gått. Pippi Långstrump är, liksom Lisbeth Salander, ett fenomen med avsevärd nationell och internationell räckvidd som både inspirerat och provocerat.

Perspektiv på Pippi

Vi förflyttar oss alltså till 1940-talets början där idén om Pippi Långstrump uppstod i en barnkammare, växte ut till berättelser som sedan skrevs ner och skickades till ett förlag. I det ofta citerade följebrevet från 1944 skriver Astrid Lindgren att hjältinnan är

> en liten Übermensch i ett barns gestalt, inflyttad i en helt vanlig miljö. Tack vare sina övernaturliga kroppskrafter och andra omständigheter är hon helt oberoende av alla vuxna och lever sitt liv ackurat som det roar henne. I sina sammandrabbningar med stora människor behåller hon alltid sista ordet. (Lundqvist 1979, 16)

I brevet hänvisar Lindgren till Bertrand Russells *Uppfostran för livet* (*Education and the Good Life* 1926) där begäret att bli vuxen, eller som hon själv uttrycker det, ”viljan till makt”, är det ”förnämsta instinktiva draget i barndomen”. Hon formulerar sin förståelse av Russell med orden ”att det normala barnet i fantasin hänger sig åt föreställningar som innebära vilja till makt”. Detta använder hon som en förklaring

till varför de muntligt berättade historierna om Pippi uppskattats så av hennes egna barn och deras jämnåriga. Hon ser således Pippi som en barnlitterär gestalt som personifierar barns drömmar om makt och frihet.

Trots kraven på förnyelse av svensk barnlitteratur vid den här tiden var Astrid Lindgren kanske ändå medveten om att Pippi riskerade att vara *för* mycket då hon skickade in det ursprungliga manuset till förlaget. Hon tar det säkra före det osäkra och understryker det *onormala* och föga förebildliga i Pippi-gestalten. I slutet av sitt brev uttrycker Lindgren en skämtsam förhoppning om att förlaget inte ska kontakta barnavårdsnämnden. För säkerhets skull påpekar hon att hennes egna ”otroligt väluppfostrade små gussänglar till barn inte rönt något skadligt inflytande av Pippis uppförande”. Lindgren är medveten om vilka ideal som råder och tycks vilja försäkra sig om att förlaget förstått att Pippi är ”en särling, som ingalunda kan utgöra något mönster för vanliga barn” (Lundqvist 1979, 16).

Detta hjälpte inte – den ursprungliga Pippi var för vild för sin tid. Ett annat förlag beslutade sig däremot att utge ett reviderat manus. I detta har Pippi dämpats något litet och hennes upptåg följs ibland av att hon ångerköpt och sorgset hänvisar till sin sociala status – en pappa på de sju haven och en mamma som är en ängel – och det faktum att hon själv vuxit upp till sjöss (Lundqvist 2007).

Pippi-gestaltens potential var som känt långtifrån uttömd efter en bok. *Pippi Långstrump* följdes snart av *Pippi Långstrump går ombord* (1946) och *Pippi Långstrump i Söderhavet* (1948). Det blev även några seriealbum och bilderböcker om Pippi. Dessutom gav hon sig mycket snart ut på en multimedial triumffärd: hon tog sig ut ur bokens pärmar och landade i radioapparaten, på filmduken, på TV-skärmen och senare i datorns spel. Hon tog sig också in i finrummen och spatserade in på både privatteatrar, operahus och konsthallar. Inte heller lät hon sig begränsas av nationsgränsen. Nej, hon tog sig ut i världen och dök upp i många mer eller mindre osannolika skepnader på omslagsbilder på böcker skrivna på språk som många i den svenska läsekretsen knappt visste existerade. Idag kan man läsa om henne på över sextio språk (astridlindgren.se).

När Pippi-böckerna filmatiserades för TV i slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet kommer samtidens växande jämlikhetsdiskurs i Sverige till uttryck. De ursprungliga pojk- och flickkläderna på Tommy och Annika – prydlig sjömanskostym och rosa klänning – har ersatts av ett mer praktiskt unisexmode. Dessutom har det lilla Villa Villekulla blivit en större och betydligt färggladare boning. På 1990-talet, då kategorin flicka börjat bli vanligare inom forskning och mer synlig i massmedia och populärkultur, talas det om ”girl power”: flickor kan ha både kropp och hjärna och använda sin vilja till i princip vad de vill. Då Pippi vid den här tiden uppträder i en amerikansk tecknad serie, tycks hon glida in i det koncept som skulle verka för flickors ”empowerment”. Samtidigt fortsätter hon att inspirera sångerskor, politiker, TV-personligheter och konstnärer. Maria-Pia Boëthius säger att givetvis fanns både rödstrumpor och långstrumpor med i bakgrunden då de bildade det feministiska nätverket ”stödstrumporna” 1991 – men deras devis var ”Lillasyster ser dig!” (Telefonintervju april 2010) Även den svenska barntevestjärnan ”Grynet” och hennes fotriktiga variant av ”tiara-feminism” tycks inspire-

rad av Pippi. Och var den schweiziska konstnären Pipilotti Rist har hämtat inspirationen till både sitt artistnamn och sina polykroma, söndertrasade videoinstallationer kan vi gissa oss till.

Men Pippis segertåg stötte också på patrull. Den pedagogikprofessor, John Landquist, som startade den första så kallade ”Pippi-fejden” i Sverige 1946, ville komma ihåg Pippi endast som något obehagligt som krafsade på själen. Hjältinnan var, enligt honom, ”onaturlig” (Landquist 1946). Skribenten Carin Stenström, som startade den andra Pippi-fejden knappt femtio år senare, skyller det mesta av problemen i Västvärlden på Pippis stora inflytande – ”Pippi-kulten” – och menar i Landquists anda att hon själv som barn såg vad de vuxna var oförmögna att se,

> nämligen att Pippi var gravt asocial, att hon var känslomässigt störd, att hon saknade varje anpassningsförmåga och alla normala band till andra människor. Jag såg att hon var fruktansvärt ensam och att hennes liv saknade utvecklingsmöjligheter. Jag led av att hon måste fly in i en fantasi- och drömvärld för att överleva. (Stenström 1995)

Under de senaste decennierna, när det i Sverige blivit allt vanligare att diagnostisera barn med bristande förmåga till impulskontroll, koncentration och riktad uppmärksamhet, har Pippi ibland i debatten använts som exempel på ett barn med ADHD (”Som att vara Pippi…”).

I backspegeln kan man konstatera att det finns ständiga glidningar mellan att se Pippi å ena sidan som något fantastiskt och overkligt, å andra sidan som en litterär gestalt med sådan realistisk appell att hon lockat till neurologiska diagnoser och psykosociala bedömningar. Under årens lopp har Pippi fått många namn och epitet: urbarn, superbarn, främmande barn, frontfigur för en ny barnsyn, portalgestalt för modernistiska tendenser i svensk barnlitteratur, häxa, feministikon, narr, experimentjag, monster, nomadiskt subjekt, barnlitteraturens första punkare med mera. Hon har även studerats av filosofer, lingvister och litteraturvetare – allt oftare manliga – som tyckt det vara helt befogat att diskutera henne i samma andetag som Sokrates, Wittgenstein och Derrida (Söderberg 2011, 91-104). Ju längre tiden gått, desto oftare ser man kopplingar mellan Pippi-gestalten och mer ”vuxna” och prestigefyllda sammanhang än det barnlitterära. Det är viktigt att ha i minnet att Pippi Långstrump idag är en gestalt som pålagrats drag från en mängd Pippi-representationer från 1950-talet och framåt, och som även färgats av de debatter som varit och den forskning som bedrivits.

Pippi och hennes efterföljare

I en omfattande barnbokshistorik från 1965 skriver Eva von Zweigbergk om Pippi Långstrump att ”den starka flickan som kan lyfta en häst, som alltid kan ge svar på tal, och som vågar leka kull med poliser som vill ta hand om henne för barnavårdsnämndens räkning – hon gick spik rakt in i barnens hjärta”. Hon nämner att detta inte gällde bara i Sverige utan över hela världen. Samtidigt noterar hon att ”ingen har vågat kopiera denna säregna gestalt, som lyckligt personifierades i

grovt komiska illustrationer av Ingrid Vang-Nyman" (von Zweigbergk 1965, 405). På den officiella webbplatsen för Lindgrens författarskap söker Jan Hansson, chef för svenska barnboksinstitutet, många år senare ringa in Lindgrens inflytande. Han kan konstatera att många nämner henne som allmän inspiratör, men få ger konkreta exempel på hur deras egen berättarteknik influerats (Hansson 2010).

Det är uppenbart att det kan vara problematiskt att verka i skuggan av den svenska barnlitteraturens drottning. Det kan finnas ambivalenta känslor gentemot föregångare och inspiratörer, det vill säga "anxiety of influence" för att tala med Harold Bloom (1997). Detta ger Gunilla Bergström, författare av Alfons Åbergböckerna, uttryck för i en artikel 2004 i *Ordfront magasin*: "Att det inte finns så många kavata flickor i svensk barnlitteratur, tror jag beror på arvet efter Pippi Långstrump. För hur man än gör och vad man än skriver, så kommer det att jämföras med Pippi. Det blir en hämsko." I ett samtal med Jan Hansson 2009 kommenterar Bergström detta och menar att det fortfarande är så och att det antagligen är en förklaring till att det fortfarande är förhållandevis ont om Pippi-liknande flickor i barnlitteraturen (Hansson 2010).

Det är lätt att föreställa sig den svåra balansgången: önskan att förse en barnboksflicka med den verbalitet, plasticitet och intensitet som Pippi besitter – men utan att för tydligt "härma" föregångaren. När den belgiska bilderboksskaparen Kitty Crowther, som år 2010 erhöll Litteraturpriset till Astrid Lindgrens minne, förevisade sina illustrationer vid en föreläsning i Vimmerby, pekade hon på en liten flickas svarta, pigga flätor. "I couldn't make them red", sa hon, "that would have been too obvious." Lite mer vågad var den japanske illustratören Ryôji Arai som mottog samma pris 2005. I hans drömbok *Sussa och Natti* (1996) är det flickan Natti som tar initiativ och som mer än sin bror tycks uppskatta det vilda äventyret. Nattis hår är flätat, och mellan de svarta konturstrecken anas en rödbrun färg, en nyans som går mer entydigt i rött då hon tillsammans med brodern flyger genom en klocka för att ta sig utanför tiden. Flera tidiga exempel på Pippis inflytande i inhemsk bilderbok har Boel Westin redogjort för i "Superbarn**,** vardagsbarn och vilda bebisar" (Westin 1998). Där noterar Westin att många heter Lotta, kanske ett sätt att visa på släktskapet med Pippi*lotta* Långstrump.

När det gäller böcker för äldre barn och ungdomar – och kanske också vuxna – finns det fler Pippi-gestalter än man först kan tro. Stefan Mählqvist har löst problemet i *Väcka uppståndelse* (1995) genom att inte ens härma utan låta Pippi Långstrump helt enkelt dyka upp i egen hög person hos de medelålders Annika och Tommy. Pippi har slutat äta sina krumelurpiller, färgat håret svart och ser betydligt yngre ut än vad hon är, som en ung punkare. Annika försöker rekrytera Pippi till sin feministiska krets, men det håller på att ta en ände med förskräckelse. Kvinnorna där tror att Pippi är en förklädd karl och hon tvingas fly ut genom nödutgången. Pippi är större än feminismen – eller bör inte låta sig annekteras av den – kan några av budskapen i boken vara.

I *Janne, min vän* (1985), av Peter Pohl, tror huvudpersonen Krille att nykomlingen Janne är en flicka, då de träffas första gången:

> Pippi Långstrump, bestämde jag mig för. Pippi Långstrump var det, just så, magiskt förvandlad till levande människa. Håret var inte flätat, men färgen var den rätta. Smajlet var vitt och lysande bland miljarder fräknar när hon tog kontakt 31/08-54 kl.18.32:
> -Tjena! Jag heter Janne. Vad heter du?
> Tjejen hette Janne, alltså, jo, och Krille det var jag som blixtsnabbt teg med att jag trott att han hette Pippi. (Pohl 1985, 6)

Det visar sig så småningom att den Pippi-lika och akrobatiske Janne var en ung, misshandlad, utnyttjad, och till sist dödad, kvinnlig cirkusartist. Här får läsaren dela Jannes naiva och oinformerade blick på Krilles värld som hon gästspelar i (Janne vet inte ens att det finns en barnbokshjältinna vid namn Pippi Långstrump!). Huvudpersonen Krilles funderingar om parallellen Janne-Pippi får läsaren att se andra likheter, men främst betydelsebärande skillnader. Jannes alla starka sidor skyddar honom/henne inte från de män i vuxenvärlden som exploaterar honom/henne.

I *Tusen gånger starkare* (2006) av Christina Herrström dyker flickan med det symboliska namnet Saga upp i en högstadieklass. Hennes mor dog då hon var liten, och hon har sedan dess seglat runt i världen med sin far. Hon har sett en hel del, och hennes ögon är viktiga i beskrivningen:

> Hon såg gyllene och självklar ut med en blå blick som var stadig, men också genomskinlig som havet. Som om hennes ögon absorberat allt ljus och vart hon än såg strömmade en del av det där ljuset ut. Så kändes det. Som om man skänktes någonting, ett ljus från en annan himmel, en annan värld, från alla de andra världar hon hade sett långt bortom vår. Som en del av allt hon sett kom oss till godo när hon såg på oss. (Herrström 2006, 53)

Nu ser hon på genusordningen i det första svenska klassrummet hon hamnat i: den handlar om att flickorna är lojala med lärarna och hjälper till, medan pojkarna får breda ut sig och smita undan ansvar. Huvudpersonen Signe är högpresterande och talängslig, kanske en sena tiders Annika, men hon förändras genom mötet med Saga. Feminismens kamp, och nya böcker om pippi långstrumpor, behövs fortfarande, tycks budskapet vara.

Ytterligare ett exempel på en återuppstånden Pippi utgör Marianne Lindberg De Geers bidrag till utställningen ”Pippi på Pippi”, på Astrid Lindgrens Näs i Vimmerby 2009. I kortfilmen *45 år senare* handlar det om en vuxen Pippi – spelad av den nu medelålders Inger Nilsson från de svenska TV-filmerna om Pippi – som återvänt till Sverige efter många år som cirkusartist i Argentina. Nu sitter hon i förhör hos polisen misstänkt för skattebrott och olaga intrång; hon har brutit sig in med cirkusen i Villa Villekullas trädgård. Pippi har, enligt konstnären, ”ADHD”, och i ett pressmeddelande säger hon: ”När jag var liten var Pippi Långstrump den första genuint originella förebilden för mig och många flickor i min ålder, nu vill jag fundera över vad som hände med henne sedan” (“Samtida konstnärer… 2010).

Pippi Långstrump och Lisbeth Salander

Ja, vad hände henne sedan? Och hur skulle Pippi Långstrump ha tagit sig ut på den här sidan millennieskiftet? Detta tycks ha varit frågor som engagerat även Stieg Larsson. På vilket sätt förhåller sig hans Salander-karaktär till Pippi? Vilka metoder och grepp nyttjar han då han skapar denna litterära gestalt? Här är det relevant att aktualisera begreppet intertextualitet, det vill säga fenomenet att en litterär text alltid fungerar i relation till andra texter som på ett meningsfullt sätt kan belysa den. Intertextualitet kan omfatta olika typer av förbindelser som direkta lån, omnämnanden, allusioner, anpassning till traditioner och konventioner som kan gälla motiv, personer, situationer – eller brott mot dessa. I exemplet Salander är de intertextuella relationerna av många slag, och de tycks även inbegripa delar av de diskussioner och den debatt som Pippi-gestalten varit föremål för.

Genom den centrala karaktärens namn, Carl Mikael Blomkvist, etableras omgående förbindelsen med ett svunnet 1940-tal i en liten idyllisk svensk småstad. På så sätt framhävs skillnaden mellan den tiden och nutiden, en storstadsmiljö på 2000-talet i en tid då välfärdens folkhem knakar i fogarna och brotten är av en helt annan dignitet än de som de blomkvistande barnen i Lindgrens bok löser. Redan på det första kapitlets första sida i *Män som hatar kvinnor* görs kopplingen mellan huvudpersonen och ”Kalle Blomkvist”, som denna gång inte lyckats lösa gåtan utan i stället själv åkt dit. När han som ung löst ett fall med en knivig stöldliga hade detta omskrivits i tidningarna och alluderingarna på Lindgrens barndeckare hade varit många. Det tog ett tag innan det skulle blekna. ”Astrid Lindgren i alla ära – men han avskydde smeknamnet” (Larsson 2005, 15). Här bevittnar vi en sorts lek med begreppet ”anxiety of influence”.

Vad gäller Lisbeth Salander finns många paralleller till Pippi Långstrump såväl beträffande utseende, bakgrund och livsstil. När hennes karaktär växer fram i seriens första del, som den här artikeln främst uppehåller sig vid, är det ofta ur olika mäns perspektiv, hennes arbetsgivares, en klients, Mikael Blomkvists, hennes förmyndares. Hennes chef störs till exempel av att hans stjärnresearcher är en blek, anorektiskt mager, piercad och tatuerad flicka. Hennes hår är naturligt *rött* men det har färgats svart och är stubinkort. Hon är 24 år men ser ut som 14 (Larsson 2005, 40). När Salander ska presenteras för en advokat på Milton Security fungerar även strumporna som en tydlig Pippi-allusion:

> Lisbeth Salander var för dagen klädd i en svart t-tröja med en bild på ET med huggtänder och texten *I am also an alien*. Hon hade en svart kjol som var trasig i fållen, en sliten svart midjekort skinnjacka, nitbälte, kraftiga Doc Marten-kängor och tvärrandiga grönröda knästrumpor. Hon hade lagt på makeup i en färgskala som antydde att hon möjligen var färgblind. Hon var med andra ord ovanligt prydlig. (Larsson 2005, 50)

Kroppslighet kan ses som ett slags ”jagets performans”, och det är bland annat med hjälp av den som en människa ges en möjlighet att visa vem hon är i relation

till förväntningar och ideal (Goffman 1971). Hur en flicka sköter sig, klär sig, vad hon äter och hur hon relaterar till andra visar hur hon iscensätter sin uppfattning av förväntningarna på kvinnlighet. I litteraturen, särskilt om flickor, åskådliggörs ofta hur protagonisterna ”gör” sin kvinnlighet – och detta kan tyda på anpassning, uppror eller ambivalens (Söderberg och Frih 2010). Här ovan kan vi se hur berättarrösten ironiserar över hjältinnans sätt att klä sig. Liksom sin föregångare leker Salander med kvinnlighetens tecken, hon kombinerar och överdriver på ett ”skevt” sätt. Pippi klär sig i något hon själv totat ihop och bär ett par alldeles för stora skor. Lisbeth kör med kjol och kängor. Pippi dricker kaffe, äter kakor, bullar och tycks förtjust i både korvmackor och godis i stora mängder. Lisbeth dricker också kaffe, men har även testat droger, röker och tycks leva på skräpmat och mackor. Jämfört med Salander tycks Pippi riktigt hemmafruaktig där hon står och svingar sina pannkakor i Villa Villekullas kök.

Vidare lyfter Pippi hästar, bryter arm och jonglerar med fullvuxna karlar om det krävs. Lisbeths rörelser är snabba och ”spindelliknande”, hennes fingrar flyger maniskt över datorns tangenter, och ibland sparrar hon mot grabbarna i en boxningsklubb på Söder. Pippi spränger fram på sin häst och Lisbeth har trimmat sin motorcykel till oanade hastigheter. Och precis som Pippi kan Salander känna sig uttråkad. Pippi stimuleras då av att rädda små barn ur brinnande hus, och Salander muntrar upp sig genom att ta sig in med olovligt kopierade huvudnycklar till platser där hon inte ska befinna sig och gå igenom material som hon inte har rätt att ta del av. Efter en sådan aktion kan hon känna sig tillfreds (Larsson 2005, 119 f.).

Pippi har många gånger liknats vid *urhäxan* – en djärv och livskunnig kvinna som fungerade enligt den gamla magins krav – detta på grund av att hon äter flugsvamp och utsätter sig för livsfarliga fysiska övningar utan att det påverkar hennes fysik på minsta vis (Edström 2004, 76). Lisbeth överlever också osannolika fysiska påfrestningar och, avslöjar hon i seriens första del, hon är född på Valborgsmässoafton. ”Passande, eller hur”, säger hon till Mikael Blomkvist och tillägger: ”Då går jag omkring med en kvast mellan benen.” (Larsson 2005, 540) När Pippi målar en bild av en kvinna på väggen håller denna i en blomma i ena handen och en död råtta i den andra. Lisbeth, vars chef ser henne som ett ”främmande väsen”, bär ett efternamn som för tankarna till salamander och hon är tatuerad med både getingar och drakar. Pippi kan sägas vara både ”queer” och ”skev”, och Lisbeth Salanders sexpartners kan vara både män och kvinnor. Pippi leker kull med hotande poliser och dansar schottis med tjuvar på stöldturné. Salander använder män som sexleksaker för sin egen njutning.

Ytterligare en parallell är Salanders och Pippis sociala status. Liksom Astrid Lindgren ger Stieg Larsson sin hjältinna en komplicerad situation. Att göra en barnboksgestalt föräldralös, eller förse den med icke fungerande föräldrar, är ett väletablerat mönster och ett berättarteknisk motiverat grepp. Förutom att barnet ges ett manöverutrymme som inte hade varit möjligt med närvarande föräldrar vibrerar en rad frågor under texten: Hur ska det gå för barnet? Hur ska det klara sig? Kommer det att hitta några föräldrasubstitut? Pippi klarar sig med en mamma i himlen och en pappa på avstånd, men det är många som inom fiktionen provoce-

ras av hennes självständiga liv och vill tvinga in henne på barnhem och i skolan. Lisbeth Salanders mor dör, hennes far är frånvarande men dyker senare upp och visar sig vara ett reellt hot. Far och dotter har veritabla kraftmätningar – men det är blodiga kamper på liv och död till skillnad från Pippis och Efraim Långstrumps mer vänskapliga brottningar. Salander är som nämnts 24 år men förpassad till ett ”omyndigt liv”. Det är många, främst män, som gör anspråk på henne som barn, skyddsling, kamrat – men det är inte bara de ”onda” som låter gränserna gentemot denna flickkvinna luckras upp. Samtidigt lyckas Salander tillskansa sig en gigantisk summa pengar – ett slags ”fuck-off-money” som ökar hennes frihet – och ”a room of her own”, som i detta fall är en lyxvåning som tidigare ägts av Percy Barnevik och som Lisbeth Salander kallar ”V. Kulla” – en tydlig referens till Pippis boning.

I den första svenska avhandlingen om böckerna om Pippi Långstrump, Ulla Lundqvists *Århundradets barn. Fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar* (1979) understryks att den kritiska synen på barnuppfostran – och en överformaliserad skola – som böckerna ger uttryck för, även hade en långt äldre förankring: I sin mest lästa och spridda bok, *Barnets århundrade* (1900) formulerar författaren och pedagogen Ellen Key sina visioner för skola och uppfostran för det nya seklet. Hon satte barnet i centrum, skolan skulle vara öppen för alla, undervisningen individualiserad och lekfull – och barnaga var hon emot. I den skola hon kritiserade var det bara ett slags lätta, älskvärda och allmänt begåvade naturer som kunde glida igenom utbildningssystemet med sin egenart någotsånär bevarad. De odygdiga, de trotsigt individuella och de ensidigt originella hade det däremot svårare. Det är symtomatiskt att Pippi inte platsar i skolan – eller att skolan inte är mogen för henne.

Lisbeth Salander är inte århundradets barn, men däremot det nya millenniets unga kvinna. Hon borde ha mött en annan skola än Pippi, men också hon lämnar skolan utan betyg. Det framgår i tillbakablickar att inte heller Lisbeth fick gå i en skola som kunde förstå och uppmuntra hennes specifika egenskaper: hon var ju ett tekniskt snille med fotografiskt minne. I den första delen i sviten får läsaren upplysningen att Salander har klassats som ”psykiskt störd och allmänfarligt våldsam mot sina klasskamrater och möjligen också mot sig själv” (Larsson 2005, 160). Av många av de ”onda” inom fiktionen beskrivs hon i samma termer som Carin Stenström använder om Pippi Långstrump i den andra Pippi-fejden 1995: Salander anses vara gravt asocial, känslomässigt störd, utan anpassningsförmåga, utan normala band till andra människor och i avsaknad av utvecklingsmöjligheter (Stenström 1995).

När någon läkare eller myndighetsperson försöker inleda ett resonemang om hennes inre, om känslor och själsliv, blir hon helt sluten och vägrar svara:

> Hon hade konsekvent lagt armarna i kors och vägrat delta i psykologiska tester. Hennes totala motstånd mot alla försök att mäta, väga, kartlägga, analysera och uppfostra henne omfattade även skolarbetet – myndigheterna kunde transportera henne till en skolsal och kedja fast henne vid

> bänken, men de kunde inte hindra henne från att stänga av öronen och vägra att lyfta en penna på skrivningarna. (Larsson 2005, 161)

Skildringen av skolan är bara en del av den samhällskritik som genomsyrar sviten. Men Lisbeths motstånd och tystnad är också berättartekniskt motiverad. Upplysningar om hennes bakgrund måste – liksom i böckerna om Pippi – sippra fram i lagom takt för att spänningen ska bibehållas genom seriens alla delar.

Sammanfattningsvis finns det många paralleller men naturligtvis främst sådant som skiljer de två karaktärerna åt. De uppenbara referenserna bidrar också till att framhäva avvikelserna som därmed blir betydelsebärande. Till skillnad från Pippi, som framställs som helt oneurotisk i förhållande till sitt utseende, är Lisbeth Salander mer missnöjd. Hennes tröjas statement – *I am also an alien* – skulle kunna skvallra om hur hon känner sig i den ”roll” som hon tilldelats som kvinna. Hennes missnöje kan intressant nog anas i hennes hållning till eventuella likheter med Pippi. När Salander redogör för vad hon kommit fram till om Carl Mikael Blomkvist, nämner hon bland annat den detaljen att han inte tycker om att bli förknippad med Astrid Lindgrens barndeckare: ”Han avskyr smeknamnet, vilket man kan förstå. Någon skulle få en fläskläpp om jag blev kallad Pippi Långstrump på en löpsedel.” (Larsson 2005, 53) Rent berättartekniskt fungerar dock detta, och nedanstående, som en påminnelse till läsaren om att uppmärksamma just dessa likheter:

> Hon kastade en mörk blick på Armanskij [chefen], som svalde. Han hade vid fler än ett tillfälle tänkt på Lisbeth Salander som just Pippi Långstrump och tackade sitt goda omdöme för att han aldrig försökt skämta om saken. Han vispade med pekfingret för att hon skulle fortsätta. (Larsson 2005, 53)

Till skillnad från Pippi framställs dock Salander snarare som introvert än extrovert, och mer sammanbiten än kommunikativ. Mer än sju minuters samvaro med en annan människa kan ge henne huvudvärk. Hon skrattar inte ofta och när hon ler är leendet ofta ”skevt”. Sammantaget bygger det upp en otillgänglig fasad som kan skymma de övriga Pippi-parallellerna för läsarna. Människor inom fiktionen reagerar olika på hennes så kallade ”brist på emotioner”, men för läsaren blir det tydligt att Salander inte är tänkt att vara en känslokall eller störd person, exempelvis i julaftonsscenen tillsammans med den sjuka modern på vårdhemmet:

> Hon [Salander] hade köpt med sig julklappar i form av en eau de toilett från Dior och en engelsk julkaka från Åhlens. Hon drack kaffe och betraktade den fyrtiosexåriga kvinna som med klumpiga fingrar försökte pilla upp knuten på julklappssnöret. Salander hade ömhet i blicken, men hon upphörde aldrig att förvåna sig över den främmande kvinnan mitt emot henne var hennes mor. Hur hon än försökte kunde hon inte spåra minsta likhet i vare sig utseende eller personlighet. (Larsson 2005, 77)

Valet av julklapp liknar för övrigt Pippis mycket genustraditionella gåvor till sina kamrater Tommy och Annika. Tommy kan göra något med sina och Annika kan smycka sig med sina.

Salander – och blicken

Något hos Lisbeth Salander som är värt att nämna i sammanhanget är hennes seende, ögonen och blicken. Hennes chef konstaterar att hon har fantasi och alltid levererar något oväntat i de vetenskapligt perfekta och välskrivna rapporter som hon lämnar in efter sina personundersökningar. Hon kan krypa under skinnet på de personer hon undersöker. Hon har en ”radar” noterar han, och finns det någon skit så ”zoomar” hon genast in den (Larsson 2005, 38).

Men Salanders blick tar sig också andra uttryck, och den påverkar människor i hennes omgivning på mer direkta sätt. Vid ett tillfälle sätter hon sig med några vänner på ett utomhuskafé i Gamla Stan, till synes omedveten om att hennes chef befinner sig på samma kafé. När han efter en stund reser sig för att omärkligt slinka iväg har hon plötsligt vridit på huvudet och tittar rakt på honom,

> precis som om hon hela tiden varit medveten om att han satt där och haft honom i sin radar. Hennes blick hade kommit så plötsligt att den kändes som en attack och han hade låtsats att han inte sett henne och lämnat serveringen med raska steg. Hon hade inte hälsat men följt honom med blicken, och först då han svängt runt hörnet hade den slutat bränna på hans ryggtavla. (Larsson 2005, 46)

Vid flera tillfällen kan hon tyst dyka upp ”som ett spöke” och stå och betrakta någon utan att direkt upptäckas. När hon tittar på en blivande klient, Dirch Frode, liknas hon vid ”ett nubiskt rovdjur” som överväger att provsmaka honom till lunch. Blicken är så ”överraskande hatisk” att det går kalla kårar längs Frodes ryggrad. Men lika snabbt mjuknar hennes ansikte och ”Frode undrade om han inbillat sig blicken nyss” (Larsson 2005, 51 f.). Även hennes förmyndare Bjurman blir föremål för hennes blick, detta efter att han förgripit sig på henne: ”Hennes kropp såg bräcklig ut och ansiktet var svullet av gråt, och han ryggade nästan tillbaka då han mötte hennes blick. Han hade aldrig i hela sitt liv mött ett sådant naket glödande hat. Lisbeth Salander såg precis så sinnessjuk ut som hennes journal antydde.” (Larsson 2005, 251) När Mikael Blomkvist kommenterar hennes ögon är det en annan temperatur som råder. Han konstaterar att de är vackra. Hon kontrar med att hans egna ser snälla ut (Larsson 2005, 329). Vid ett senare tillfälle, då han avslöjat att hon har fotografiskt minne, upplever han Lisbeths ögon på ett annat sätt: ”Hennes blick naglade fast Mikael med sådant ursinne att han häpnade. Sedan fylldes hennes ögon med förtvivlan och hon vände sig plötsligt om och sprang mot grinden.” (Larsson 2005, 415) Och när hon ska rädda Mikaels liv och tillintetgöra kvinnomördaren Martin Vanger med en golfklubba är hennes ögon ”glänsande kolsvarta” (Larsson 2005, 445).

Salanders ögon beskrivs med andra ord som högst skiftande, från totalt uttryckslösa till glödande, kokande, hypnotiska. De väjer inte undan. *Klick.* Och de registrerar ständigt. *Klick.* Hennes blick och fotografiska minne i kombination med hennes datakunskaper är de egenskaper som, på samma sätt som Pippis muskelstyrka, gör henne till den hjältinnefigur hon är. På samma sätt som Pippi har påstått personifiera barnets drömmar om makt, kan Lisbeth Salander sägas personifiera den underordnade kvinnans dröm om makt och insyn. Man skulle kunna säga att hon är just den ”lillasyster som ser dig” – det feministiska nätverket stödstrumpornas devis. Hon slingrar sig med lätthet in i den patriarkala maktens herrrum och lönngångar, hon noterar allt från mindre otrohetsaffärer, misshandel, pedofili, narkotikaaffärer till ekonomisk brottslighet med internationell räckvidd. Hon ser allt och har dessutom en princip som motsvarar Blomkvists etiska nämnd. Hon kallar den *Salanders princip* och förklarar den för Blomkvist: ”Jag menar att en fähund är en fähund och om jag kan skada en sådan genom att gräva upp skit om honom så har han förtjänat det. Jag betalar bara tillbaka.” (Larsson 2005, 340) *Pippis princip* är att man ska vara snäll mot människor och djur. Ibland kräver det att man hänger upp en pojke i ett träd eller placerar en karl högt uppe på ett skåp.

Långstrump – och Salander – i vår tid

Därmed återvänder vi till Pippi. Nu, när 68 år gått sedan den första boken om henne gavs ut, lever kanske föreställningen om att hon är en särling kvar – men ingalunda tanken att hon, som Astrid Lindgren hävdade i följebrevet till förlaget, inte skulle kunna utgöra ett mönster för vanliga barn. Tvärtom lanseras Pippi ofta som en förebild för barn, och inte minst som en inspirationskälla, särskilt för flickor men även för vuxna kvinnor. Alla kan bli och vara en Pippi bara de vill och bestämmer sig! Nu handlar det inte om strukturer och lagstiftning. Nu handlar det om vars och ens privata, individuella ansvar. Gitte Jörgensens *Pippi Power. 7 vägar till kvinnlig kraft* (2010, på danska 2008), är ett slags självhjälpsbok som ska stärka kvinnor så att de lättare ska kunna släppa fram sin ”Pippi-power” för att på så sätt utveckla sin fulla potential. Den vänder sig till dem som fastnat i Annika-fällan, som tänker för mycket på andras omdömen och lyssnar för lite på sin egen inre röst. ”Då kan denna bok hjälpa dig att skapa ett friare och lyckligare liv”, lovar bokens baksidestext (Jörgensen 2010).

Men Pippi-kraften tros kunna ställa mer till rätta än enskilda kvinnors liv. Ett exempel på detta är Sveriges officiella webb-plats, *The Gateway to Sweden*, där Pippi Långstrump kallas ”svensk rebell och feministisk förebild”. Över hela världen, sägs det, har Pippi Långstrump uppmuntrat generationer av flickor att ha roligt och att tro på sig själva (Meri 2010). I den processen har hon gjort under för jämställdheten hävdas det, dock utan referenser till forskning eller andra undersökningar. Trots att Astrid Lindgren inte skrev från en explicit feministisk agenda har Pippi, enligt webb-platsen, ändå fungerat som en inspirationskälla i kampen för jämställdhet mellan könen. Och Pippis aktualitet har inte avtagit. Hon är, konstateras det, fortfarande ”the hero of the day”. Men att allt färre svenskar kommer i

kontakt med originalböckerna, och att allt fler endast känner den transmedierade eller animerade Pippi från TV och film, varken problematiseras eller nämns.

Att vara som Pippi framställs alltså som något bra och gott! Något att sträva efter! Pippis röda flätor och fräkniga ansikte träder fram i den svenska självbilden. I många svenskars förståelse av sitt land som ett av de mest jämlika i världen finns Pippi med som ett slags genius. Den svenske utrikesministern Carl Bildt gav till exempel sin kollega i USA ett exemplar av *Pippi Långstrump* (”Rice fick Pippi” 2007). På utställningen i Astrid Lindgrens Näs, författarens barndomshem i Vimmerby, finns en docka som föreställer en afrikansk flicka med en liten Astrid Lindgren sittande i sitt knä. På nätet finner man, bland alla tusentals bilder av Pippi-representationer, mörkhyade barn med illasittande röda Pippi-peruker på sina huvuden. Temat för Sveriges deltagande i världsutställningen Expo 2010 i Shanghai var ”Spirit of Innovation”. Här kopplas lek, kreativitet och uppfinningar ihop. Pippi Långstrump fungerar som ett slags värd för utställningen och börjar i och med detta även att användas för att representera svensk förståelse av begrepp som just ”innovation” och ”hållbar utveckling”(Björling 2010).

Pippis internationella storhet *är* imponerande. Varje ny erövring – som till exempel den succé som musikalen om Pippi gjort i Kina – används till att bekräfta denna storhet. Däremot talas det i Sverige mindre om de länder där Pippi *inte* går hem, annat än om vi kan göra oss lustiga över den censur texterna utsätts för. Många svenskar attraheras av tanken att vi med Pippi som ambassadör kan sprida svensk jämställdhet över världen. Man kan alltså konstatera att de ideal som på 1940-talet först förknippades med den *onormala* Pippi på 2000-talet lanseras som något *normativt*. (Detta är något som problematiseras på Sveriges officiella hemsida.) Vad händer om den starka, självständiga Pippi ska vara normen? Vilka flickor och kvinnor kommer att uteslutas och andrafieras på grund av detta?

Tanken om Pippi Långstrump som norm väcker naturligtvis även frågan om Lisbeth Salander som norm i neoliberalismens tid. I Pippis anda har många svenska kvinnor färgat håret rött, och i make up-tipsen i dagens damtidningar kan den som vill lära sig att anlägga den rätta sotiga Salander-looken (”Sminka dig som Salander i vår” 2009) Men vad skulle Salander som norm innebära på ett djupare plan? Stieg Larssons hjältinna tycker till exempel att man ska ”göra det själv”, och hon menar att alla har ett ansvar oavsett historia. Man kan inte skylla på sin bakgrund (Larsson 2005, 461). Samtidigt görs hon beroende av Blomkvist/Tommy och dennes syster Annika, feminist och kvinnorättsadvokat, som räddar henne i den tredje delen då hon blir en fullvärdig samhällsmedborgare. Vad nu detta kommer att innebära?

Millennium-serien och de övriga nämnda böckerna som är skrivna utifrån ett slags Pippi-matris är sinsemellan mycket olika, men de har ett gemensamt: utifrån Pippi-gestalten ställs produktiva frågor om hur det var att vara en stark/annorlunda/seende flicka och kvinna igår, och hur det är idag. Lindgrens *Pippi Långstrump*, Pohls *Janne*, eller *Miss Juvenile* som är hennes artistnamn, Mählqvists *Pippi*, Larssons *Lisbeth Salander* och Herrströms *Saga* har länge levt utanför den gängse civiliserade världen. När de placeras i den ser de på den med skarpa

och avslöjande ögon. Genom ett slags naivt Pippi-perspektiv – lillasysters seende blick – förtydligas, eller avslöjas, världen inför läsaren. I studier av böckerna om Pippi har Bachtins karnevalsteori använts (Nikolajeva 2003). Här finns bland annat en parallell till narrens funktion: oförståelsens form som är avsiktlig hos författaren och enfaldigt naiv hos hjältarna kan bidra till att avslöja konventionalism. I de texter som skrivs utifrån en Pippi-matris kan läsaren fundera över vad som normaliserats, och vad som hamnat utanför. Denna blick kan vara provocerande och oävälkommen. Kanske kan den uttryckas med Tommys ord i Stefan Mählqvists *Väcka uppståndelse* där Pippi efter 47 år dimper ner i hans välordnade liv och trädgård:

> Hon skulle aldrig bli stor, tänkte han för sig själv, hon skulle ju bli en liten, liten ettrig sjörövare som spred död och förvirring. Hon skulle för alltid skvalpa omkring på fantasins skummande vågor och kämpa mot väderkvarnar och ta från de rika och ge åt de fattiga. Vad i hela före detta friden hade hon här att skaffa? (Mählqvist 1995, 25)

Ja, vad har Pippi här att skaffa? Och vad har Salander här att skaffa? Salanders blick har skådat ett dysfunktionellt samhälle: familjen, skolan, mentalvården, rättsväsendet etc. Men samtidigt har hon, på sätt och vis, levt *utanför* detta samhälle och kan därför zooma in dess egenheter med sin naiva – *och* knivskarpa – blick. *Klick*. På samma sätt som det är svårt att slutgiltigt slå fast vad Astrid Lindgrens Pippi Långstrump innebär – hon tycks kränga sig ur varje försök till definition och bestämning – är det omöjligt att fullständigt ringa in Lisbeth Salander. Det vore uppfriskande att låta Pippi Långstrump med sin kaxiga röst kommentera allt som görs och sägs i hennes namn. Men det vore kanske lika uppfriskande att släppa Lisbeth Salander ut ur fiktionen som en, för att låna hennes arbetsgivares uttryck, ”okontrollerbar kryssningsmissil”(Larsson 2005, 57). Då skulle hon kunna fräsa iväg och med sin skarpa blick se sig om i den värld där Millennium-serien spridits med en snabbhet som saknar motstycke. Kanske kunde hon inleda med att läsa den… *Klick*. *Klick*. *Klick*.

Referenser

Andersson, Jörgen, ”Lisbeth Salander-koden”, *HD* 2009-02-21.

Arai, Ryôji, *Sussa och Natti*, övers. Lars Vargö, Stockholm: Alfabeta 2006.

Astrid Lindgren.se, ”FAQ – vanliga frågor”, hämtad 2013-05-30 från http://www.astridlindgren.se/faq

Baas, David, ”Verklighetens Lisbeth Salander”, *Expressen* 2008-05-27.

Björling, Eva, ”Vi kan göra Kina till ett bättre land”, *Expressen* 2011-03-02.

Bloom, Harold,*The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*, New York: Oxford University Press 1997.

Edström, Vivi, *Kvällsdoppet i Katthult. Essäer om Astrid Lindgren, diktaren*, Stockholm: Natur och Kultur 2004.

Goffman, Erving, *Relations in Public: Micro Studies of the Public Order*, New York: Basic Books 1971.

Hansson, Jan, ”Inspiratör och förebild?”, astrid lindgren.se, hämtad 2010.05.30 från http://www.astridlindgren.se/mer-fakta/rollen-i-litteraturen/inspirator-och-forebild

Herrström, Christina, *Tusen gånger starkare*, Stockholm: Bonnier Carlsen 2006.

Jörgensen, Gitte, *Pippi Power. 7 vägar till kvinnlig kraft,* Västerås: Ica cop. 2010.

Landquist, John, ”Dålig och prisbelönt”, *Aftonbladet* 1946-08-18.

Larsson, Stieg, *Män som hatar kvinnor*, Stockholm: Norstedts 2005.

LitteraturMagazinet, ”Stig Larsson. Liv och verk”, hämtad 2010-05-30 från http://stieglarsson.info/Liv-och-verk-biografi

Lundqvist, Ulla, ”Kommentar” i *Ur-Pippi. Originalmanus av Astrid Lindgren och med förord av Karin Nyman*, Stockholm: Rabén & Sjögren 2007, s. 107-147.

Lundqvist, Ulla, "Original-Pippi var för vild för sin tid", *Expressen* 2007-03-06.

Lundqvist, Ulla, ”Livets skoningslösa framfart med de värnlösa”, i *Tradition och förnyelse. Svensk ungdomsbok från sextiotal till nittiotal*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994.

Lundqvist, Ulla, *Århundradets barn. Fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar*, diss., Stockholm: Rabén & Sjögren 1979.

Meri, Tiina, “Pippi Longstocking – Swedish Rebel and Feminist Role Model”, Sweden.se. The Official Gateway to Sweden, publ. 2005-03-04, senast ändrad 2008-11-07, hämtad 2010-05-30 från http://www.sweden.se/eng/Home/Lifestyle/Literature/Reading/Pippi-Longstocking-Swedish-rebel-and-feminist-role-model/

Mählqvist, Stefan, *Väcka uppståndelse*, Uppsala: Aber 1995.

Nikolajeva, Maria, ”Hur subversiv får en barnbok vara?”, *Bonniers Litterära Magasin* 4, s. 26-29.

Olsson, Kaja, ”Har Alfons Åberg ingen mamma?”, *Ordfront magasin* (2004:5).

Pohl, Peter, *Janne, min vän*, Stockholm: AWE/Geber 1985.

”Rice fick Pippi”, *Svenska Dagbladet* 2007-11-14.

“Samtida konstnärer ger sin bild av Pippi i ny utställning”, Astrid Lindgrens Näs på mynewsdesk hämtad 2010-05-03 från

http://www.mynewsdesk.com/se/pressroom/astrid_lindgrens_naes/pressrelease/view/samtida-konstnaerer-ger-sin-bild-av-pippi-i-ny-utstaellning-296147

”Sminka dig som Salander i vår”, *HD* 2009-05-10.

”’Som att vara Pippi men försöka passera som Annika’. Anna Kettner, 47, fick diagniosen adhd som vuxen”, *Aftonbladet*, Kropp & Hälsa, 2009-04-17.

Stenström, Carin, "Dags pensionera Pippi Långstrump", *Svenska Dagbladet* 1995-03-08.

Strömstedt, Margareta, *Astrid Lindgren. En levnadsteckning*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1999.

Söderberg, Eva & Anna-Karin Frih, ”Inledning” i *En bok om flickor och flickforskning*, Lund: Studentlitteratur 2010.

Westin, Boel, **”’**Superbarn**,** vardagsbarn och vilda bebisar’. Svenska bilderböcker 1945-1980” i *Läs mig – sluka mig! En bok om barnböcker,* red. Kristin Hallberg, Stockholm: Natur och kultur 1998.

Zweigbergk, Eva von, *Barnboken i Sverige 1750-1950*, Stockholm: Rabén och Sjögren 1965.

5. Salanders teorem
Lisbeth Salander som Millennium-trilogins gåta

Annelie Bränström Öhman

> ”[…] the death then of a beautiful woman is unquestionably the most poetical topic in the world, and equally is it beyond doubt that the lips best suited for such topic are those of a bereaved lover”
> (Edgar Allan Poe, ”The Philosophy of Composition”, 1846)

> ”I hans ögon inbjöd hon till att bli det perfekta offret för någon som ville henne illa”.
> (Larsson 2005, 58)

> ”Matematik var egentligen ett logiskt pussel med oändliga variationer – gåtor som kunde lösas. Tricket var inte att lösa räkneexempel. Fem gånger fem blev alltid tjugofem. Tricket var att förstå sammansättningen av de olika regler som gjorde det möjligt att lösa vilket matematiskt problem som helst.” (Larsson 2006, 26)

> ”Lisbeth Salander var kvinnan som hatar män som hatar kvinnor.”
> (Larsson 2006, 583)

Stieg Larsson och det narrativa tricket

”Djävulen bor i detaljerna” – så lyder det gamla talesättet. Ända sedan romankonstens barndom i det tidiga 1800-talets Europa är detta en kunskap som förvaltats och förmedlats till efterföljande generationer av författare – och läsare. Det som skiljer en god berättelse från en medelmåttig är inte originaliteten i intrigen så mycket som det tålmodiga arbetet med de detaljer som förankrar den i vardagen. De detaljer som gör berättelsen *sannolik* om än inte nödvändigtvis sann eller realistisk. Till sin komposition och sitt verkningssätt liknar härvidlag den stora romanen en konspirationsteori. Trovärdig blir den först när alla de små detaljerna har klarats ut och härletts till möjliga orsaker. Samt, kan tilläggas: när avtrycket av en bockfot eller ett aldrig så litet horn i pannan gör sig påmint och krafsar fram ett kikhål liksom *inifrån* den tryckta sidans ark. Alla som minns den sataniska julnatten eller knarrandet av en gungstol som nyss stod tom i Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* (1891), vet vad jag menar. Det handlar om de ögonblick när en annan närvaro än det fysiska skeendet gör sig påmind och etablerar en direkt kontakt med läsaren. Stunden när man ryser till och hastigt vänder sig om där man sitter i läsfåtöljen eller bussätet och tror sig vara betraktad.

Stephen King beskriver en annan variant av fenomenet i sin roman *Lida* (1987) som ögonblicket när författaren lyckas ”skriva hål på papperet” och öppna ett fönster med lika mycket utsikt som insikt, från ömse sidor av författarens och läsarens platser (King 1987). När det narrativa tricket lyckas överskrids momentant

gränserna mellan fiktion och verklighet och berättelsen ter sig plötsligt lika möjlig som en händelse man nyss läst om i morgontidningen. Det är förstås inte en slump, särskilt inte om man talar om skräck- eller kriminalromanen, som är samma tidsandas barn som den moderna dagspressjournalistiken. Mellan kriminalreportern och amatördetektiven i, säg, Sherlock Holmes gestalt, finns ett ömsesidigt genre- och stilmässigt påverkansförhållande som sätter avtryck i både skrivandets och brottsutredandets fiktiva praktik. Vad som står på spel är bilden av verkligheten. Vems bild av verklighet är den representativa, den "sanna" – och vilken bild kan avfärdas som fiktion, som fria fantasier? Det narrativa illusionstricket, förmågan att "skriva hål på papperet", står och faller med detaljarbetet – med detaljernas inbördes ordning och infogande i berättelsens händelserymd. För att låna en målande karakteristik från en annan berömd 1800-talsroman, Bram Stokers *Dracula* (1897): "Allt onödigt material har strukits, så att en berättelse som är nästan helt oförenlig med modernt tänkande kan framstå som enkla fakta." (Stoker 1897/1993, 12)

Med Stieg Larssons romansvit (2005-2007) blir cirkeln så att säga sluten och vänder sitt lopp. Det narrativa tricket tas i bruk, men inverteras och varieras på ett intrikat vis. Inte genom att utesluta det "onödiga" materialet utan genom att införliva det på nytt och istället få enkla, vedertagna fakta att framstå som oförenliga med berättelsen och dess gradvisa avtäckande av en storpolitisk, misogyn konspiration med försänkningar både i historien och i det samtida Sveriges verklighet. Likadant förhåller sig Millennium-berättelsen till kriminalromanens genrekonventioner: de tas i bruk och förnyas genom att inverteras eller saboteras.

Parallellt med de personundersökningar och den grävande journalistik som i sanningens och rättvisans tjänst försiggår på det manifesta handlingsplanet iscensätts en mer eller mindre fördold metalitterär utforskning av kriminalromanens mest seglivade motiviska schabloner för offer och förövare. Vartefter berättelsen fortskrider och ledtrådarna till den underliggande konspirationshistorien nystas fram börjar man ana att titeln till den svenska originalutgåvan av den första romanen, *Män som hatar kvinnor* (Larsson 2005), fungerar som en läsanvisning till hela berättelsen. Varje handling, varje del av historien, de människor som befolkar den och de privata, politiska och ekonomiska intressen som står på spel, kan samtliga knytas ihop och förstås mot bakgrund av dessa fyra ord.

I den första romanen kan man se det som att orden i titeln får status både av en fråga och av en hypotes, som fortgående prövas och omprövas. Frågan – *varför hatar män kvinnor?* – överlappar skenbart tautologiskt en implicit hypotes som skulle kunna transkriberas ungefär så här: *samhällets relativa tolerans för våld mot kvinnor förutsätter att män som hatar kvinnor inte identifieras som ett samhällsproblem*. Prövandet och omprövandet av både frågan och hypotesen förmedlas dels av berättelsen som sådan, dels av de kortfattade statistiska fakta som ledsagar romanens fyra delar och som klart och konsekvent riktar fokus på mäns våld mot kvinnor.

Det handlar alltså inte om våld i största allmänhet eller om våld lokaliserat till någon avlägsen tid eller plats, utan om våld som en integrerad del i ett pågående skeende i det förebildliga välfärdslandet Sverige, ett våld riktat mot kvinnor, ut-

övat av män. I del 1 handlar det om hotet: ”18 procent av kvinnorna i Sverige har någon gång blivit hotad av en man.” (Larsson 2005, 11) I del 2 om våld som en erfarenhet som delas av nästan hälften av den kvinnliga befolkningen: ”48 procent av kvinnorna i Sverige har utsatts för våld av någon man.” (Larsson 2005, 131) I del 3 om det sexualiserade våldet: ”13 procent av kvinnorna i Sverige har utsatts för grövre sexuellt våld utanför sexuella relationer.” (Larsson 2005, 271) I del 4 fladdrar mörkertalens svarta fana förbi: ”92 procent av kvinnorna i Sverige som utsatts för sexuellt våld vid den senaste våldserfarenheten har inte anmält saken till polisen.” (Larsson 2005, 435)[1] Till dessa drabbande fakta tillkommer alltså titelordens emotionella och politiska dynamitladdning: det här är en historia som kan sammanfattas som en historia om genuspräglat hat. Det här är, kort och gott, en historia som handlar om *män som hatar kvinnor*.

Översättningsproblematiken kring Millenium-sviten skulle kräva ett eget kapitel att utreda och jag kommer endast att beröra en aspekt av den här, nämligen den som har att göra med den omdiskuterade förändringen i flertalet översättningar av titeln till den första romanen. Vilka konsekvenser får det för förståelsen av verket och dess svenska kontext, dess ”svenskhet”, när *Män som hatar kvinnor* blir *The Girl with the Dragon Tattoo*? Jag ska kortfattat diskutera hur denna problematik aktualiserades i den debatt som utbröt i Sverige i samband med premiären av David Finchers amerikanska filmversion kring årsskiftet 2012.

I en genusmedveten och feministisk läsning, som den jag försöker göra, går det inte att blunda för att just den feministiska sprängkraften i Stieg Larssons berättelse väsentligt desarmeras av det olyckliga bytet av titel på den första romanen i dess engelska översättning. Titeln *The Girl with the Dragon Tattoo* kapar ledtråden till Millennium-svitens innersta budskap – den läsanvisning som jag alltså menar vilar i originaltiteln *Män som hatar kvinnor*. Därmed riskerar den att förvrida både perspektiv och proportioner i berättelsens som helhet. ”Flickan” i titeln står förvisso i analogi med Larssons titel på den andra romanen i trilogin – *Flickan som lekte med elden*. Väl att märka syftar dock den senare titeln på en konkret händelse som inträffar i huvudpersonen Lisbeth Salanders historia vid ett tillfälle när hon själv var en liten flicka, och som retrospektivt tilldelas funktionen av en katalysator för det våldsamma skeendet i berättelsens nutid. Så är inte fallet med *The Girl With The Dragon Tattoo.* Det är en titel som förskjuter fokus till en objektifierad bild av den kvinnliga huvudpersonens kropp – på bekostnad av den analys av relationen mellan makt, kön och sexualiserat våld som apostroferas av originaltiteln. Lisbeth Salanders draktatuering är en figurativ detalj, en estetisk och symbolbärande komponent, alls inte oväsentlig för karaktärsteckningen, men den stannar bokstavligen på huden – medan *Män som hatar kvinnor* går in på bara benet. Eller om man så vill: skriver hål på papperet. Det är en betydelsebärande distinktion, som jag återkommer till alldeles strax.

Låt mig bara först klargöra att jag i min läsning av Millennium-trilogin överlag har valt att låta Lisbeth Salander stå i centrum – men utan att för den skull reducera betydelsen av hennes roll för berättelsen som helhet. Jag tänker mig förhållandet mellan Salander och det jag valt att beskriva som berättelsens budskap eller läsan-

visning, den som kan sammanfattas i titelorden *män som hatar kvinnor*, ungefär som relationen mellan de klassiska narrativa begreppen ”plot”(intrig) och ”story”(berättelse).[2] Det innebär att jag ser det som att Stieg Larsson låter Lisbeth Salander förkroppsliga intrigens drivkraft, mål och medel – hon *är* intrigen; bär dess anda och budskap i sin livsberättelse och i sina handlingar. Annorlunda uttryckt: det är genom kedjan av händelser som länkar samman hennes livsöde och de psykiska, sociala och sexuella övergrepp hon som flicka och ung kvinna utsatts och kontinuerligt utsätts för som Stieg Larsson finner den skärpa och den uppdämda vrede som tillåter honom att småningom ”skriva hål på papperet” med berättelsen – och fastslå hypotesen om ”män som hatar kvinnor” som ett statistiskt, politiskt och emotionellt faktum. Ett efter ett slår Lisbeth Salanders historia in de grumliga fönsterglas som skyddar verkligheten från fiktionens insyn. Den störning, avvikelse och oro som hennes gestalt alstrar genom att bryta mot genusnormer och sociala och emotionella relationsideal stör och avslöjar en maktordning som annars skulle passera obemärkt. Det är ett av de möjliga skälen till varför Larsson har valt att under handlingens gång låta Salander kameleontiskt byta identitet, i yttre och inre skepnad, och att ständigt hålla sig i rörelse, i beredskap för flykt och förändring. Hon är ett tidsenligt nomadiskt subjekt i en otidsenlig omgivning.[3] Hon är navet och dynamon i en historia hemsökt av dödligt genustrubbel, vilsegången romantik och matematik.

The Girl who got Lost in Translation

Omkring årsskiftet 2012 utbryter en debatt i svenska dagstidningar om den amerikanska remake-filmatiseringen av den första romanen i Millennium-trilogin. Till skillnad från den svenska förlagan från 2009, som behöll originaltiteln *Män som hatar kvinnor*, bär den nya filmen titeln *Girl With The Dragon Tattoo* (2011). Av givna skäl finns åtskilligt av likheter mellan de två filmversionerna, men i den svenska debatten är det skillnaderna som uppmärksammades – och framförallt: skillnaderna i tolkningen av Lisbeth Salander som rollfigur. En skribent, religionsvetaren Tomas Axelson, menade att den amerikanske regissören hade ”klippt klorna” av Salander, bland annat genom att dämpa hennes vrede och överbetona hennes sårbarhet som offer och hennes beroende av Mikael Blomkvist. Huvudexemplet är våldtäktsscenen där Salanders förmyndare, advokaten Nils Bjurman, brutalt förgriper sig på henne. Här menar Axelson att den amerikanska versionen, via kameravinklar, och därmed blickriktningar, skapar ett ”voyeuristiskt läckage”, som saknas i den svenska filmen.

Liknande synpunkter förs fram i artiklar av författaren Katarina Wennstam och kulturskribenten Malin Ullgren. Särskilt intressant för min diskussion är Wennstams iakttagelse av filmens motiviska vridning från, som hon skriver, ”den svenska feministiska kampskrift som ’Män som hatar kvinnor’ faktiskt är” till en ”rape and revenge”-historia i Hollywood-tappning. Ironiskt framhåller Wennstam också betydelsen av den förändrade titeln i filmen, liksom i ”de utländska massupplagorna” av boken. Hon noterar att det inte finns några ”män som hatar kvinnor i de

utländska massupplagorna. I den spanska översättningen har man åtminstone försökt, men stannat vid 'Los hombres que no amaban a los mujeres'. Männen som inte älskade kvinnor. Det är onekligen viss skillnad."[4]

Ja, det är onekligen en viss skillnad. En skillnad som Wennstam rubricerar "kulturkrock" och, i likhet med flera andra skribenter, även förbinder med kunskaper – eller brist därpå – om det moderna svenska välfärdssamhället inklusive dess i det politiska systemet väl integrerade jämställdhetsdiskurs. Litteraturvetaren och kritikern Jens Liljestrand gör en likartad reflexion i en recension av den populärvetenskapliga antologin *The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy. Everything is Fire* (2012), där bara två av de 19 skribenterna har svensk bakgrund. Liljestrand menar att detta faktum troligen skiner igenom i att boken i allt för många avseenden vittnar om en avsaknad av djupare kunskaper om det svenska samhället. Komplexiteten i det intrikata mönster av ideologiska friktionsytor, ekonomiskt svindleri och såväl könspolitiska som säkerhetspolitiska konfliktlinjer som Millennium-sviten blottlägger riskerar därmed att gå förlorad i översättningen – liksom de för svenska läsare mer eller mindre uppenbara förbindelserna med den politiska samtidshistorien och därmed också den maktkritiska och feministiska position Larsson intar. Det som återstår av det "svenska" blir i värsta fall bara, för att åter citera Liljestrand, "de obligatoriska skämten om Ikea, referenserna till Astrid Lindgren, det lite svävande omnämnandet av Michael Nyqvist som 'Swedish cinema icon'".

Det är mot den här bakgrunden som den, med Wennstams ord, "besvikelse" som många av de svenska skribenternas och debattörernas artikulerar måste förstås. Det är en besvikelse som tar plats i glappet mellan *Män som hatar kvinnor* och *The Girl with the Dragon Tattoo*. Här faller bokens feministiska samhällsanalys av sexualiserat våld in i en död vinkel – och reduceras till en slagkraftig slogan om "the kick-ass hacker heroine Lisbeth Salander".[5] Ytterligare bränsle fick denna aspekt av debatten när både huvudrollsinnehavaren Rooney Mara och regissören David Fincher i samband med premiären på *The Girl with the Dragon Tattoo* valde att i intervjuer understryka att de inte alls såg Salander som en feministisk hjältinna. Synpunkten plockades sedan upp av politiskt konservativa skribenter i både Sverige och Storbritannien, vilket indirekt gav en tydlig illustration till hur politiskt brännbar Millennium-svitens historia är – och kanske i synnerhet till den friktion och förträngningsimpuls som framförallt den artikulerade feministiska tendensen i Larssons berättelse alstrar.[6]

Det är alltså lätt att instämma i Liljestrands oro, när han frågar sig:

> Kan man förstå det djupa feministiska patos som löper genom serien utan att vara insatt i svensk jämställdhetspolitik och könsrollsdiskurs? Mikael Blomkvists hat mot storfinans och roffarkapitalism utan att känna till den vänsterrörelse som formade Stieg Larsson? Millenniumredaktionen utan att vara medveten om den svenska journalistikens mytologisering av Kejne-, IB- och Geijer-affärerna? (Liljestrand 2011) [7]

Jag menar naturligtvis inte att skribenternas nationella härkomst i sig skulle utgöra någon garant för en insiktsfull läsning. Som Liljestrand också påpekar kan en fördomsfull attityd mot populärkulturella genrer lika gärna vara den faktor som snävar in förståelseramarna. I sanningens namn ska även tilläggas att Larsson själv till viss del måste ses som ansvarig för anläggandet av dylika analytiska villospår, bland annat genom sina tämligen övertydliga referenser till Astrid Lindgrens sagovärld. Det är emellertid viktigt att se att Lindgren-referenserna inte nödvändigtvis ska tolkas som analogiska eller allegoriska läsanvisningar. Lika gärna kan de avläsas som fästkrokar för den kontinuerliga friktion och provokation som berättelsen utövar på den idealiserade eller till och med idylliserade bilden av det svenska välfärdssamhället som länge dominerat både omvärldens föreställning och till viss del även den nationella självförståelsen. I den bilden tilldelas Astrid Lindgrens fiktiva miljöer, figurer och landskap ofta en symboliskt viktig roll. Genom att associativt föra samman Pippi Långstrumps hårfärg och subversiva attityd med Lisbeth Salander och barndetektiven Kalle Blomkvists troskyldiga problemsinne med Mikael Blomkvist, knyter Stieg Larsson lika mycket ihop dem med föreställningen om ”svenskhet” som med de konkreta förlagorna i Lindgrens böcker.

När Larsson i *Flickan som lekte med elden* (2006) låter Lisbeth Salander sätta upp dörrskylten ”V.Kulla” på sitt ljusskyggt förvärvade miljonärsgömställe på den fina adressen på Söder i Stockholm betyder det alltså inte per automatik att boken, eller ens kapitlet, kunde byta namn till *Pippi flyttar in*.[8] I Lindgrens klassiska berättelse har de guldpengar Pippi Långstrump bär med sig i sin kappsäck vaskats skinande blanka och rena under färden över sagornas sju hav. Det är en magisk valuta som håller för att växlas in både i karameller, medkänsla och otadlig moral. Pippis projekt svajar aldrig på vare sig målet eller medlen – i enlighet med den välbekanta devisen att den som är mycket rik och stark också måste vara mycket snäll. I Larssons berättelse finns inget sådant fläckfritt kapital, vare sig i monetära, emotionella, etiska eller ens bourdieuska termer. När han började skriva sina romaner hade mer än ett halvt sekel förflutit sedan den första boken om Pippi Långstrump satte synen på barn och barnuppfostran i den litterära och politiska debattens centrum. I historieskrivningen och barnboksforskningen har Pippi Långstrump ofta kommit att hållas fram som det möjliga svaret på en fråga som Ellen Key hade formulerat vid förra sekelskiftet i sin skrift *Barnets århundrade*: skulle 1900-talet bli barnets århundrade? Keys fråga ställdes mot fonden av ett Sverige som ännu stod fjärran från välfärdslandets sociala reformpolitik. Fattigdom, svält och barnarbete var en bister realitet och en stor grupp av befolkningen stod ännu utan rösträtt. Pippi blev mer än ett svar – hon *blev* ”århundradets barn”; den fiktionaliserade visionen om en fri människa i en självförsörjande, och mycket självständig och röststark liten flickas gestalt.[9]

Lisbeth Salander är ingen Pippi Långstrump. Lisbeth Salander är svaret på en annan och djupt oroande, i värsta fall retorisk, fråga som ställs mot fonden av ett nytt svenskt sekelskifte – ja, ett millennieskifte. Den lyder snarare: *varför hatar män kvinnor*? Den verkliga kvinnofrigörelse – i liv, kärlek och arbete – som Ellen Key förutspådde skulle ledsaga 1900-talet som ”barnets århundrade” ter sig kanske

som en hyfsat god hypotes prövad mot sitt politiska facit – med allt från barnbidrag till föräldraledighet, som gett Sverige status av att vara världens ”mest jämställda” land. Prövad mot den levda svenska 1900-talserfarenhet som barn, flicka och kvinna som Lisbeth Salander representerar i berättelsen ter den sig däremot som en sanning med åtskillig modifikation. Dokumentationen av den erfarenheten lokaliseras i romanen till de sekretessbelagda delarna av socialvårdens, barn- och ungdomspsykiatrins, skolkuratorernas och brottsregistrets klientregister. Med andra ord: det är en erfarenhet som är tillhörig välfärdssamhället men som förtecknas på förlustkontot, den beklagligt ”tärande” minussidan av den offentliga sektorn. Millennium-sviten är, bland mycket annat, berättelsen om analysen av konsekvenserna av denna erfarenhet av utsatthet och sexualiserat våld – eller, för att tala hollywood-språk: den ”collateral damage” den förorsakar.

Sedda i det ljuset får de återkommande referenserna till Pippi Långstrump och Astrid Lindgrens sagovärld ungefär samma funktion som kiselstenarna och brödbitarna i sagan om *Hans och Greta*: det är de små, förgängliga ledtrådarna som bär hoppet om att det ska finnas en stig ut ur mörkret och tillbaka in i den ljusa berättelsen om en svensk barndom, uppväxt och ett liv som vuxen, myndig och likvärdig medborgare i landet Sverige. En väg bort från ”*Allt Det Onda”* – som är den genomgående omskrivningen i berättelsen för Lisbeth Salanders barndom och uppväxttid. Skylten ”V.Kulla” på dörren till lägenheten på Fiskargatan blir på så vis lika mycket av en besvärjelse som en ironisk grimas. Ett nostalgiskt kvarhållet fragment av en dröm om det goda landet med snälla poliser och beskedliga skurkar. Men i millennieskiftets Sverige är ”V.kulla” en i alla bemärkelser falsk adressangivelse. Den pekar inte längre ut någon väg mot det fria barnets, den lyckliga människans utopi. Den pekar rakt in i en mörklagd återvändsgränd, utom sagornas skyddsnät, bortom folkbokföringens räckvidd. Vi stryker över titeln *Pippi flyttar in* och skriver: *Pippi bor inte här längre*.

”det perfekta offret”

”Lisbeth Salander is magnet for labels”, skriver Aryn Martin och Mary Simms i antologin *The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy* (2012, 7).[10] Det är lätt att instämma i den iakttagelsen. Åtskilligt av det nitiska detaljarbetet i Millenniumsviten ägnas åt att beskriva, analysera och diagnosticera Lisbeth Salander – allt från hennes klädstil (extrem) till hennes matvanor (undermåliga), emotionella kompetens (obefintlig) och sexuella läggning (obestämbar). Till det ska läggas den monumentala mängd av vårdjournaler, rättspsykiatriska utredningar och hemlighetsstämplade protokoll från SÄPO som släpar efter Lisbeth som en sorgmantel – ända fram till berättelsens final när den slutligen inverteras till bevismaterial för de rättsövergrepp som lett fram till att hon omyndigförklarats, stämplats som idiot av skolväsendet och jagats som mördare av Rikskriminalen. Är hon paranoid schizofren? Har hon Aspergers? Är hon psykopat? Eller rentav en alien? Eller bara bisexuell? Som Martin och Simms också noterar kulminerar denna ”label frenzy” i ren

komik i det mediadrev som följer på mördarjakten och signalordet ”trippelmördare” på löpsedlarna uppgraderas till ”lesbisk satanist”.[11]

Martin och Simms sätter emellertid denna ”label frenzy” främst i relation till socialpsykologiska studier om social stigmatisering. De menar att Lisbeth Salanders historia i kraft av detta kan tas i bruk som en hävstång för att lyfta fram ”the social situation of stigmatized people more generally and particularly of those understood as ’mentally ill’”. Problemet med en sådan tolkning är att den reducerar Lisbeth Salanders historia till en fallstudie, om än med filantropiska intentioner (”The conclusion is that we should be nicer to people who are different from us, but that we should see ourselves in them and see them in ourselves.”)[12] Även om slutsatsen är välvilligt tolerant bygger den på en analys som är nära besläktad med doktor Teleborians, advokat Bjurmans och de många andra utredningar som Larsson förtecknar i Salander-mappen i romanens arkiv. Följden blir att Lisbeth Salander skiljs ut från intrigen och berättelsen och istället som individ stämplas som offer för omständigheter som i slutänden bedöms som sekundära till den diagnos som uttolkarna ställer. Hon blir offret som antingen går under eller får upprättelse – men förblir ett offer, ett illustrativt exempel mer på en diagnos snarare än en fiktiv karaktär. Det är ett perspektivval som i första hand relaterar till ett socialpsykologiskt sammanhang, inte till den komplexa helheten i berättelsen såsom den framträder i romanerna.

Följer man förloppet i intrigen i Millennium-sviten framträder ett annat mönster, en narrativ struktur, som upprättar en dubbelriktad dialog med den litteraturhistoriska traditionen och den omgivande samhällsdebatten – och som även innefattar en problematisering av synen på offer, brott och förövare. Innan man på allvar kommer in i handlingen kan det verka som att Lisbeth Salander är predestinerad för att småningom falla in i mallen för det som Edgar Allan Poe, i en legendarisk formulering i en essä från 1846, sammanfattade som ”the most poetical topic in the world”, nämligen en ung, vacker och död kvinna (Poe 1846). Associationen är inte gripen ur luften. Stieg Larsson var väl inläst på kriminalromanens historia, och oavsett om han hade läst Poes essä eller inte, så är det lätt att konstatera att synen på den unga döda kvinnan som idealt estetiskt objekt i otaliga variationer har assimilerats i genrens praktik. Tar man klivet över till den samtida samhällsdebatten och forskningen kan man notera att andemeningen i Poes text också har överraskande stora likheter med det man i modern viktimologi allt oftare har kommit att benämna det ”idealiska” eller ”perfekta” offret.[13]

I denna sin nutida tappning innefattar bilden av den unga, vackra kvinnan som potentiellt offer en underförstådd etisk dimension, som ofta smälter samman med den estetiska aspekt som Poes citat kretsar kring. Förenklat uttryckt, anses ett ”perfekt” offer gjort sig förtjänt av både allmänhetens och rättsväsendets medlidande, kanske till och med medkänsla, genom att leva, bete sig och klä sig inom ramarna för vad som anses normalt och respektabelt för sin ålder, klass och kön. Ett ”perfekt” offer har således inte av egen förskyllan, vare sig genom klädsel, uppförande eller frivilliga handlingar, försatt sig i en hotfull eller våldsam situation. Hon är alltså inte en prostituerad kvinna eller en tonårsflicka som avklädd poserar framför

webb-kameran. Däremot kan hon vara en liten flicka som kommit bort från sina föräldrar på en semesterresa (som i fallet med den brittiska flickan Madeleine McCann), eller en utvisningshotad senil, hjärtsjuk och synskadad äldre kvinna (som i fallet med den 90-åriga Ganna Chyzhevska från Ukraina, vars uppehållsansökan avslogs av svenska Migrationsverket hösten 2011).[14]

Men fiktionen överskrider och komplicerar, som så ofta, verklighetens kategoriseringar. För alla som läst Millennium-trilogin (och inte bara sett filmerna) är det uppenbart att Lisbeth Salander inte mer än vid första anblicken passar in i mallen för den unga, oskyldiga kvinnan som ”perfekt” offer – vare sig i dess estetiska eller etiska dimension. Berättelsen bryter bit för bit ur hennes historia från det förutsägbara offerskapet – och den lika, för genren, förutsägbara rollen som hämnare. Hon är både och, antingen eller och ingetdera – allt på samma gång. På motsvarande vis tillåts Lisbeth Salander röra sig ut och in ur olika identiteter och sociala positioner. Hon är kvinnan som överskrider både ålders- och genuskonventionerna – och ömsom förväxlas med en flicka, ömsom med en småvuxen ung man. Hon är socialfallet som stämplats ut som labil, underbegåvad och halvgalen och sköter samtidigt helt klanderfritt jobbet som researcher på säkerhetsföretaget Milton Security. Under sitt alias WASP tillhör hon världseliten av hackare i det lika inofficiella som illegala cybernätverket ”Hacker Republic” och från och med slutet av första boken lever hon, som ett direkt resultat av sin hacker-kompetens, ett helt ekonomiskt oberoende liv.

Från den här punkten i berättelsen transformeras ”flickan som lekte med elden” bokstavligen till kvinnan som leker med identiteter. Som en kringresande bedragare i den digitala kryphålsbranschen klarar hon sig undan övervakningskameror och dataregister genom att byta namn och id-kort lika ofta som hårfärg på perukerna och stil på kläder och smink. Under de alternerande namnen Monika Scholes och Irene Nesser skiftar hon skepnad till en pageklippt blond affärskvinna i dyr business-suit. Det är en kamouflagemundering för inträde i en krigszon, av lika genomtänkt slag som de olika varianter av skräckinjagande krigsmålning hon ikläder sig i konfrontationer med våldsverkare och sexualförbrytare – liksom under den avslutande rättegången i den tredje romanen.[15]

Det är ett rimligt antagande att det är för att synliggöra betydelsen av de seriekopplade norm- och konventionsbrotten som Stieg Larsson detta till trots väljer att förbinda formuleringen ”det perfekta offret” med Lisbeth Salander i upptakten till *Män som hatar kvinnor*. Orden tar första gången form i hennes chef Armanskijs tankar, när han funderar kring Lisbeth som sin mest briljanta och samtidigt mest gåtfulla medarbetare i säkerhetsföretaget Milton Security. Noteras ska dock att Lisbeth i det skedet ännu inte är ett brottsoffer – så långt vare sig Armanskijs eller läsarens vetskap sträcker sig. Armanskijs synfält och tankevärld får istället tjänstgöra som en förberedande experimentverkstad för det offerskap han förutspår att hon ska tvingas axla. I romantexten får vi följa hur Armanskij granskar hennes utseende, klädsel och beteende in i minsta detalj – från de röda hårrötterna i det annars svartfärgade håret (vilket också ger läsaren en första vink om hennes släktskap med Pippi Långstrump) och bokstavligen in till bara benet: ”en tunn ben-

stomme som gjorde henne flickaktig och finlemmad, med små händer, smala vrister och bröst som knappt kunde urskiljas under kläderna" (Larsson 2005, 40).

Det ska visa sig att Lisbeth är den enda av huvudpersonerna som ägnas en sådan minutiös uppmärksamhet och ständigt på nytt betraktas och beskrivs. För varje ny (företrädesvis manlig) betraktare som träder in i hennes närhet kläs hon av och på som en skyltdocka med en strid ström av detaljupplysningar både om fysiska fakta som kläder, kroppsform och makeup och om hennes sociala beteende och psykiska konstitution. Att Larsson härigenom införlivar den estetiska dimensionen som en nyckelkomponent i det kvinnliga offerkonceptet illustreras nästan övertydligt genom Armanskijs reflektion om att Lisbeths kropp "skulle vara omöjlig för en karriär i modellbranschen", men att hennes ansikte däremot – "med rätt makeup" – skulle göra sig "på vilken reklamskylt som helst" (Larsson 2005, s. 40f). Huruvida Mikael Blomkvist har en benstomme som skulle platsa lika bra på catwalken som på ett obduktionsbord, får läsaren aldrig underlag nog att avgöra – men för Lisbeth ser destinationen ut att vara utpekad från start. Hennes fysiska litenhet och säregna skönhet gör henne inte bara till det "perfekta offret" utan också till ett ömsom irriterande, ömsom attraherande blickfång och objekt; oxögat i intrigens måltavla.

Från Armanskijs sida kan den okulära besiktningen av "hans stjärnresearcher" också ses som en del i etableringen av hans professionalitet och trovärdighet som chef för ett företag i säkerhetsbranschen. Han är stolt över att ha Lisbeth Salander som medarbetare men samtidigt bekymrad över att hennes apparition så uppenbart står i konflikt till den image av "konservativ stabilitet" som han vill förknippa med sitt varumärke. I det avseendet är Salander en smått surrealistisk anomali – "lika trovärdig i den bilden som en grävskopa på en båtmässa" (Larsson 2005, 40).

Armanskijs presentation ger i första hand cred åt Salanders extraordinära kompetens, men gör honom också till en bland många ställföreträdande bärare i berättelsen av den komponent som man i klassisk feministisk teori benämner "the male gaze".[16] Det kommer särskilt tydligt till synes när han liksom i förbifarten, mitt i den i övrigt sakligt granskande inventeringen av detaljer i Salanders utseende och beteende, också prickar av hennes grad av erotisk attraktionskraft och konstaterar att hon också är "hmmm… tilldragande. På ett alldeles obegripligt sätt"(Larsson 2005, 41).

Detta dubbla – eller kanske rättare: ambivalenta – seende delar Armanskij i hög grad med Mikael Blomkvist. I genremässig bemärkelse är de båda två klassiska "hjälpare", men deras positioner relativiseras genom att skrivas in i ett heteronormativt vaneseende där arbetsrelationen med en yngre kvinna närmast per automatik inkluderar övervägandet – eller förverkligandet – av en erotisk relation. Sedda mot bakgrund av berättelsen som helhet är det emellertid uppenbart att betoningen ska läggas på att de båda görs till *ställföreträdande* bärare av "the male gaze". Genom att avstå från det maktövertag som potentiellt vilar i anammandet av den manliga blicken erbjuder Armanskij och Blomkvist på en och samma gång ett korrektiv till och en bekräftelse av den patriarkala maktordning som är grundbulten i handlingen – och som brutalt utageras exempelvis i advokaten Bjurmans eller psy-

kiatrikern Teleborians våldtäkter. Vare sig Armanskij eller Blomkvist är undantagna från denna maktordning, men genom att artikulera ett medvetet *avstående* eller till och med *avståndstagande* från dess dödliga konsekvenser bidrar de till synliggörandet av den. De situationer där någon av dem träder in som aktiv betraktare och reflekterar över Salander som måltavla för att bli "det perfekta offret" blir därför också nyckelscener i etablerandet, undersökandet och besvarandet av den frätande frågan: *varför hatar män kvinnor*?[17] Armanskij etablerar den, Blomkvist fullföljer den och prövar den mot olika möjliga svar, som alla landar i insikten om nödvändigheten av att frigöra bilden av både flickan och kvinnan från bilden av offret. Symboliskt nog är det först under det dramatiska skeende som närapå slutar i det definitiva offerskapandet, döden, som Blomkvist förstår att Salanders historia måste läsas på ett annat vis.

Scenen inleds med att Blomkvist – precis som tidigare också läsaren – blir indragen i den närapå våldspornografiskt anstrukna voyeuristiska excess som Bjurmans våldtäkt utgör. I sitt sökande efter ledtrådar till Salanders försvinnande under polisjakten har Blomkvist tagit sig in i hennes lägenhet och hittat cd-skivan med filmen som dokumenterar gärningen, det vill säga: ett objektifierat och visualiserat återskapande av det våld som är den yttersta och perverterade konsekvensen av den maktutövning som vilar i "the male gaze". När han tvingar sig att se filmen faller pusselbitarna på plats. Det är nu som Blomkvist förstår att Bjurmans övergrepp tagit avstamp i hans vanetänkande kring flickan och kvinnan som offer:

> Han hade attackerat sin skyddsling. Han hade trott att hon var en psykiskt sjuk och försvarslös flicka, men Lisbeth Salander var inte försvarslös. Hon var flickan som vid 12 års ålder tagit upp kampen med en avhoppad proffsmördare från GRU och gjort honom handikappad för livet. Lisbeth Salander var kvinnan som hatar män som hatar kvinnor. (Larsson 2006, 583)

Som bekant är den avhoppade proffsmördare som åsyftas Lisbeth Salanders biologiske far, den ryske spionen Zalachenko, som misshandlat hennes mor till livslångt handikapp, vilket i sin tur blev den utlösande orsaken till hennes tvillingsyster Camillas psykiska sjukdom. I upplösningen av den topphemliga spionhärva som löper genom handlingen visar det sig att Zalachenkos upprepade våldsbrott mot kvinnor blir den spricka som till slut blottställer hela den juridiska och säkerhetspolitiska konspirationen. I slutänden framstår socialvårdens, psykiatrins, rättsväsendets, säkerhetspolisens och de enskilda våldsverkarnas (inklusive hennes egen fars) sammantagna ansträngningar att patologisera, hospitalisera, kriminalisera och till sist likvidera Lisbeth Salander som variationer av samma mönster; som konsekvenser av samma misogyna, viktimiserande logik.

Det mest skakande i denna insikt är emellertid att de juridiska, fysiska och psykiska övergrepp Salander, precis som sin mor och syster, utsatts för egentligen bara är ett spillvärde, bokfört under rubriken "collateral damage" – alltså som en beklaglig men rimlig kostnad för vakthållningen kring den topphemliga spionaffä-

ren kring Zalachenko, med försänkningar ända in i regeringskansliet.[18] Med andra ord är vare sig statsapparaten eller rättsväsendet beredda att rubricera det faktum att ”män som hatar kvinnor” kommer undan med sina brott som det samhällsproblem det är. Det är en acceptans med dödliga konsekvenser, vilket återspeglas i de statiska faktauppgifterna om mäns våld mot kvinnor som ledsagar handlingen i den första romanen. Den obevekliga systematiken i mönstret kan anas redan i den serie kvinnomord som dyker upp i Blomkvists och Salanders utredning av familjen Vanger i Hedestad: bakom varje dokumenterat slagen, våldtagen eller mördad kvinna i statistik eller brottsregister finns alltid otaliga namnlösa andra som bara ”försvunnit”. Det är resultat som vederlägger samhällets och rättsapparatens lika systematiska val att rubricera dessa våldsbrott som undantagsfall; som gärningar begångna av ensamma, fåtaliga galningar. Stieg Larsson låter Salander sammanfatta det mönster hon ser – i öppen polemik mot den manliga blickens vaneseende, som Blomkvists klarsyn ännu kringränns av, men kritiserar också på berättelsens metanivå kriminalromanens schabloniserade typologi för kvinnomördare: ”Jag tror du har fel. Det är inte en galen seriemördare som förläst sig på Bibeln. Det är bara en helt vanlig fähund som hatar kvinnor.”(Larsson 2005, 376)

Vad Salander säger är alltså att det är *vanligheten*, inte undantaget eller avvikelsen, i mördarens beteende som är det riktigt hotfulla. Att drivkraften bakom brottet inte så mycket är galenskap i diagnostisk mening utan ett kvinnohat som i mindre spektakulära tappningar är så vanliggjort och normaliserat i både politik och vardagsliv att det är i det närmaste osynligt. Dess närvaro anas bara i sina språkliga inkapslingar – i förbiglidande tillmälen som ”fähund”, ”skitstövel” eller ”mansgris”.

Mörkertalens verklighet blir synlig i sitt potentiella bråddjup först i övergången mellan den andra och tredje romanen, när Lisbeth Salander verkligen är nära att bli ett offer. Hon dör och återuppstår, i ett tumult av kristen och freudiansk symbolik med patriarkala övertoner – skjuten av sin far, begravd av sin bror och på den andra dagen uppstånden ur graven ”som något olevande från underjorden” (Larsson 2006, 619). Bokstavligen med ett kulhål i huvudet svävar hon mellan liv och död när berättelsen går in i sitt avgörande skede. Det är också nu Stieg Larsson tar det narrativa tricket i fullt bruk och låter historien vända och gå baklänges i sina egna fotspår. För att travestera Bram Stokers devis: nu sorteras bit för bit allt onödigt material undan, så att en berättelse som är nästan helt oförenlig med bilden av det jämlika och jämställda välfärdslandet Sverige framstår som enkla fakta.

Salanders teorem

Det är förstås ingen slump att Lisbeth Salander kommer på lösningen till Fermats teorem, en av matematikhistoriens stora gåtor, bara ett par timmar innan hon ”dör”. Hon är beväpnad, hon står redo för strid, i fält, med alla sinnen på helspänn. Mönstret, strukturen, ligger vidöppen för hennes blick – i medvetandets marginal. Hon har redan börjat sin framryckning mot faderns gård när insikten drabbar henne som en uppenbarelse – ”mitt i steget”:

> I marginalen på sitt exemplar av *Arithmetica* hade Pierre de Fermat kraftsat orden *Jag har ett i sanning underbart bevis för detta påstående, men marginalen är alltför trång för att rymma detsamma.*[---] Och plötsligt förstod hon. Svaret var så avväpnande enkelt. En lek med siffror som radade upp sig och plötsligt föll på plats i en enkel form som mest var att betrakta som en rebus. (Larsson 2006, 595f)

Hon blir så överrumplad och upprymd att hon är tvungen att sätta sig ett slag och kontrollräkna sin lösning – och konstaterar att det är en upptäckt som också vederlägger den lösning som matematikern Andrew Wiles hade presenterat ett tiotal år innan. Vad man som läsare kan förstå är det en lösning som grovt sett följer samma princip som den tankemodell som hon i början av *Flickan som lekte med elden* laborerar med under läsningen av sin solsemesterbok, L C Parnaults *Dimensions in Mathematics*:

> Matematik var egentligen ett logiskt pussel med oändliga variationer – gåtor som kunde lösas. Tricket var inte att lösa räkneexempel. Fem gånger fem blev alltid tjugofem. Tricket var att förstå sammansättningen av de olika regler som gjorde det möjligt att lösa vilket matematiskt problem som helst. (Larsson 2006, 26)

Det matematiska ”tricket” liknar i mångt och mycket det narrativa trick som Stieg Larsson arbetar med. Ungefär: om man stirrar sig blind på de enskilda detaljer som pekar mot den ”rätta” lösningen är risken att mönstret i det större sammanhanget går förlorat. Det viktiga är att vara observant på regelbundenheten i det mönster, den struktur, som de till synes disparata detaljerna formerar. Inte det mekaniska sorterandet, uträknandet av detaljer. När Salander fått syn på den underliggande logiken, mönstret, i Fermats marginalnotering och lösningen trillar på plats, konstaterar hon följaktligen: ”*En filosof skulle ha haft större chans att lösa den här gåtan.*” (Larsson 2006, 596)

Just en kuriös detalj som retroaktivt kom att förstärka denna metafiktiva parallellitet mellan fiktionsarbetet och matematiken i Millennium-sviten avslöjades i en dementi som publicerades 2009 på Harvard University Press’ blogg. Förlaget berättade att man inte någonstans har kunnat spåra vare sig författaren Parnault eller boken *Dimensions in Mathematics* som Larsson uppger vara publicerad just på Harvard University Press 1999.[19] Härmed blir den fiktionsordning som romanen inordnar matematiken i bekräftad. Ekvationslösningarna som följer intrigen som båtens skugga under vattenytan förefaller vara ägnade åt att ge auktoritet och vetenskaplig stadga både åt berättelsen och åt Lisbeth Salanders matematikbegåvning. I romanen uppges sålunda Parnaults bok vara en veritabel matematikbibel – ”helt i klass med vad Diofantos *Arithmetica* en gång hade betytt (och fortfarande betyder) för seriösa matematiker” (Larsson 2006, 26). Det är alltså en auktoritet lika gåtfullt undflyende som lösningen av Fermats teorem – den som följer Lisbeth Salander ner i graven, men inte upp ur den.

Salander är nämligen skjuten i huvudet och kulan visar sig ha gått rakt genom den del av hjärnan som associeras med den numeriska förmågan. (Larsson 2007, 15) När hon efter en mirakulös operation vaknar upp ett par dagar senare på intensivvårdsavdelningen på Sahlgrenska i Göteborg återstår bara enstaka minnesfragment av händelseförloppet. Nu vidtar en sammanbiten kamp för att rekonstruera minnet och den egna historien – och småningom också finna en strategi för att spräcka konspirationen och få juridisk återupprättelse. Tills motsatsen är bevisad är det Lisbeth Salander som är förövaren, inte offret – samtidigt som hennes upprättelse, enligt romanens logik, är beroende av att hon inte skrivs fast i offerpositionen.

I den narrativa kompositionen sammanlänkas bit för bit intrigens rörelse mot gåtans upplösning med rekonstruktionen av Lisbeth Salanders livshistoria på flera parallella plan. Mikael Blomkvist börjar skriva artikeln ”om hur statstjänstemän konspirerade mot Lisbeth Salander för att skydda en patologiskt sjuk mördare” – alltså den artikel som ska bli stommen i ett kommande specialnummer av *Millennium* (Larsson 2007, s. 61). Samtidigt pågår utan avbrott en intensiv mediabevakning, med ständigt nya och fantasifulla bidrag till den ”label frenzy” som omger Lisbeths namn. Polisen och åklagarens utredning fogar samman sin version, SÄPO ännu en, psykiatrikern Teleborian ytterligare en annan. De olika versionerna av berättelsen om Lisbeth Salander förgrenar sig ut i varje del av historien. Att förstå den handlar, återigen, om förhållandet mellan detaljer och sammanhang. Det vill säga: att fånga betydelsen av de enskilda detaljerna utan att förlora överblicken för det större sammanhanget. Eller för noteringarna i marginalen.

Som text och berättelse – mer än som person – kan man se det som att Salander nu fullt synligt blir den narrativa motsvarigheten till Fermats teorem. Ända från Armanskijs granskning av hennes motsägelsefulla väsen i inledningen till den första romanen har hon varit den oupphörligt gäckande, gåtfullt undflyende, beständigt närvarande. Hon är problemet och problemets lösning i en och samma gestalt, som alla försöker komma nära men ingen till fullo mäktar att förstå. Hon är den kodnyckel som måste tas i bruk för att innebörden av den ledtråd som vilar i ”män som hatar kvinnor” ska komma till synes i hela sin räckvidd.

Följdriktigt kommer den avgörande vändpunkten när Lisbeth slutligen själv tar tag i sin historia och bestämmer sig för att berätta den – från den punkt där Mikael Blomkvists version slutar. De båda berättelserna växer så att säga skavfötters intill varandra och upprättar ett tyst samförstånd, en zon av ömsesidig tillit. Lisbeths bidrag blir ”en knastertorr självbiografi på fyrtio sidor” – lika sanningsenlig som lögnaktig, ”i den bemärkelsen att hon knappast berättade *hela* sanningen om sig själv och sitt liv” (Larsson 2007, 444f). Alla förövare, alla våldsdåd och övergrepp hon utsatts för är noggrant förtecknade. Men gåtan, frågan, anteckningen i marginalen som bär hennes eget namn är ännu obesvarad. Det ter sig därför helt konsekvent att den första tanke som drabbar henne efter att hon satt punkt för sin historia handlar om Fermats teorem. I ögonblickets klarhet minns hon ”*att hon hade upplevt en lösning*”, men hon kan inte längre minnas den. Vissheten om *att* det hänt, *att* hon verkligen en gång löste gåtan är på en gång lugnande och frustreran-

de. Den intellektuella utmaningen har förlorat sin laddning. Hon är färdig, men inte nöjd.

Matematikens formler och element får alltså i den här delen av Millenniumhistorien både funktionen av distanseringsknep och fokuseringsteknik. När Larsson låter Salander rabbla ekvationer likt mantran under rättegångens alla förhör och konfrontationer med gamla plågoandar öppnar han en fönsterlucka på glänt till för insyn i sin egen arbetsmetod: att förstå detaljernas inbördes sammanhang utan att tappa blicken för strukturen, det underliggande mönstret, den regelbundenheten med vilken läsanvisningen *män som hatar kvinnor* dyker upp.[20]

Det kunde därför lika gärna vara romanförfattarens dilemma Mikael Blomkvist sammanfattar, när han efter flera veckors skrivarbete konstaterar: ”Därefter återstod bara hundra andra detaljer. Några av dessa handlade om hur han skulle hantera Lisbeth Salander i texterna.” (Larsson 2007, 227)

I övergripande mening är det kanske själva omöjligheten att ge ett slutgiltigt svar på den frågan – om hur man ska hantera och förstå Lisbeth Salander i texterna – som förklarar tjuskraften i Stieg Larssons romantrilogi. Just för att hon är frågan som rymmer den motsägelsefulla mångfalden av sina egna svar. En ”entropisk kaosfaktor”[21] och en *cherchez la femme*-faktor uppgraderad till feministisk självförsvarsstrategi… En romanhistorisk klassiker men också ett helt nytt Salanders teorem som bär kodnyckeln för ett nytt millennium – ja, allt detta och så mycket mer. Ett par hundra andra detaljer – och därtill: *ett i sanning underbart bevis för detta påstående, men marginalen är alltför trång för att rymma detsamma…*

[1] Larssons bruk av mottotexterna som en plats för möte och konfrontation mellan fiktion och historiska och vetenskapliga fakta är ett berättartekniskt grepp som återkommer i olika variationer i hela romansviten. Samtliga tre romaner är indelade i fyra delar vardera, vilket samtidigt ger berättelsen en dramaturgisk struktur. I den andra romanen, *Flickan som lekte med elden* (2006) handlar mottotexterna till de fyra delarna om olika grader av ekvationer och andra varianter av matematiska problem, helt i analogi med Lisbeth Salanders växande intresse för matematikens möjligheter att förklara tankestrukturer i större sammanhang, snarare än att fixera sig vid lösningen av mindre problem (M2: 9; 73; 203; 389). I den tredje romanen, *Luftslottet som sprängdes* (2007), expanderas utrymmet för mottotexterna till längre citat med historisk och mytologisk bakgrund, där kvinnor i strid eller krig är gemensam nämnare, vilket också korresponderar med handlingens fokusförskjutning till Salanders väpnade kamp för att överleva och återvinna sin värdighet – som kvinna och som fysisk likaväl som juridisk person (M3: 5; 187; 367; 529).

[2] Se vidare t ex Seymour Chatman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press: New York 1978.

[3] Se vidare Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Columbia University Press: New York 1994.

[4] Se t ex: Tomas Axelson, ”David Fincher har klippt klorna på den vassa Lisbeth Salander”, *Dagens Nyheter* 2012-01-03, hämtad 2013-04-30 från http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/david-fincher-har-klippt-klorna-pa-den-vassa-lisbeth-salander, Malin Ullgren, ”Våldtäktsskildringar är en självklar del av underhållningsvåldet”, *Dagens Nyheter* 2012-01-18,

hämtad 2013-04-30 från http://www.dn.se/kultur-noje/kronikor/malin-ullgren-valdtaktsskildringar-ar-en-sjalvklar-del-av-underhallningsvaldet och Katarina Wennstam, ”Filmbranschen vill hellre ha skrik av smärta än av vällust”, *Dagens Nyheter* 2012-01-19, hämtad 2013-04-30 från http://www.dn.se/kultur-noje/debatt-essa/filmbranschen-vill-hellre-ha-skrik-av-smarta-an-av-vallust. För en mer utförlig studie av våldtäktsmotivet i Millennium-sviten, se vidare *Rape in Stieg Larsson's Millennium Trilogy and Beyond: Contemporary Scandinavian and Anglophone Crime Fiction*, red. Berit Åström, Katarina Gregersdotter, Tanya Horeck, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013.

[5] Se t ex Kevin Roderick, ”Selling the new Lisbeth Salander”, *LA Observer* 2011-01-12, hämtad 2013-04-30 från http://www.laobserved.com/archive/2011/01/selling_the_new_lisbeth_s.php

[6] Se vidare: Johan Lundberg, ”Fantasyfoster”, *Expressen* 2012-01-03, hämtad 2013-04-30 från http://www.expressen.se/kultur/1.2668508/fantasyfoster och Nick Cohen, ”Stieg Larsson was an extremist, not a feminist”, *The Guardian* 2012-01-08, hämtad 2013-04-30 från http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/jan/08/nick-cohen-stieg-larsson.

[7] Jens Liljestrand, ”The girl with the dragon tattoo and philosophy: everything is fire”, *Dagens Nyheter* 2011-12-21, hämtad 2013-04-30 från http://www.dn.se/dnbok/bokrecensioner/the-girl-with-the-dragon-tattoo-and-philosophy-everything-is-fire. Liljestrand menar att de två svenska skribenternas bidrag (Ester Pollack, ”The Making of Kalle Blomkvist: Crime Journalism in Postwar Sweden” respektive Sven Ove Hansson, ”The Philosopher Who Knew Stieg Larsson: A Brief Memoir”) är de i särklass mest läsvärda och kunskapsrika och undantar dem därmed från kritiken mot antologin som helhet.

[8] Astrid Lindgren, *Pippi flyttar in* (ill. Ingrid Vang Nyman), Stockholm: Rabén och Sjögren 1969

[9] Ellen Key, *Barnets århundrade: en studie*, Stockholm: Bonniers 1900. Se vidare Ulla Lundqvist, *Århundradets barn: fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar,* Stockholm: Rabén & Sjögren 1979 samt även Eva Söderbergs artikel i denna bok.

[10] Aryn Martin & Mary Simms, ”Labeling Lisbeth: Sti(e)gma and Spoiled Identity”, i *The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy. Everything Is Fire*, red. Eric Bronson, Blackwell Philosophy and Pop Culture Series, John Wiley & Sons: New Jersey 2012.

[11] Martin & Simms 2012, p. 13.

[12] Martin & Simms 2012, p. 16, 17.

[13] Se vidare t ex Nils Christie, ”Det idealiska offret” i *Det motspänstiga offret*, red. Malin Åkerström, Ingrid Sahlin, Studentlitteratur: Lund 2001, samt även *New Versions of Victims: Feminist Struggle with the Concept*, red. Sharon Lamb, New York University Press: New York & London 1999.

[14] Se vidare: http://en.wikipedia.org/wiki/Disappearance_of_Madeleine_McCann, http://stockholm.etc.se/nyhet/dement-90-åring-utvisas, http://www.aftonbladet.se/nyheter/article13798642.ab

[15] Se t ex Stieg Larsson, *Flickan som lekte med elden* (2006), s. 454: ”Hon var målad. Hon hade svart läppstift, eyeliner och en vulgär och dramatiskt framträdande grönsvart ögonskugga. Resten av ansiktet var vitsminkat. Tvärs över hennes ansikte från vänster sida av pannan över näsan och ned till högra sidan var ett brett rött streck målat.” Vid inträdet i rättssalen i *Luftslottet som sprängdes* genomskådar Mikael Blomkvist valet av kläder och smink som ett medvetet val av kamouflage, s 584: ”Lisbeth Salander markerade sitt privata revir som ett fientligt territorium. Han hade alltid uppfattad nitarna i hennes skinnjacka som samma försvarsmekanism som en igelkotts taggar. Det var en signal till omgivningen. *Försök inte klappa mig. Det kommer att göra ont*.”

[16] Se vidare Laura Mulvey, *Visual and Other Pleasures*, Basingstoke: Macmillan 1989.
[17] Se även Mikael Blomkvists reflektion i *Män som hatar kvinnor*, s 402: ”Han hade aldrig kunnat frigöra sig från känslan att Lisbeth Salander var ett perfekt offer. Och nu jagade hon en galning i obygden.”
[18] ”Collateral damage” är också det ordet som Clinton, en av de involverade i den topphemliga SÄPO-gruppen, använder när han i tanken summerar skeendet, inklusive den misslyckade planen att likvidera Lisbeth Salander: ”*Collateral damage*, tänkte han. Han kände plötslig avsmak för hela hanteringen. *Efter ett liv i rikets tjänst sitter vi här som simpla lönnmördare*.” (*Luftslottet som sprängdes*, s. 561)
[19] ”Dimensions in Matemathics – a phantom, a chimera”, publicerad 2009-02-09, hämtad 2013-04-30 från http://harvardpress.typepad.com/hup_publicity/2009/02/dimensions-in-mathematics-a-phantom-a-chimera.html
[20] Se t ex *Luftslottet som sprängdes*, s. 525: ”Förhörsrummet var tomt. Hon satte sig på en stol och fortsatte att meditera över en särdeles intrikat ekvation.”
[21] Jfr *Flickan som lekte med elden*, s 125: ”Du är en entropisk kaosfaktor.” Orden yttras av Lisbeth Salanders väninna och älskarinna Miriam Wu.

Referenser:

Böcker

Braidotti, Rosi, *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York: Columbia University Press 1994.

Chatman, Seymour, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, New York: Cornell University Press 1978.

Christie, Nils, ”Det idealiska offret”, i *Det motspänstiga offret*, red. Malin Åkerström och Ingrid Sahlin, Lund: Studentlitteratur 2001

Key, Ellen, *Barnets århundrade: en studie*, Stockholm: Bonniers 1900.

King, Stephen, *Lida* (orig. 1987, övers. Lennart Olofsson), Stockholm: Legenda 1988.

Lagerlöf, Selma, *Gösta Berlings saga*, Stockholm 1891.

Larsson, Stieg, *Män som hatar kvinnor*, Stockholm: Norstedts 2005.

-, *Flickan som lekte med elden,* Stockholm: Norstedts 2006.

-, *Luftslottet som sprängdes* Stockholm: Norstedts 2007.

Lindgren, Astrid, *Pippi flyttar in* (ill. Ingrid Vang Nyman), Stockholm: Rabén och Sjögren 1969.

Lundqvist, Ulla, *Århundradets barn: fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1979.

Martin, Aryn & Simms, Mary, ”Labeling Lisbeth: Sti(e)gma and Spoiled Identity”, i *The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy. Everything Is Fire*, red. Eric Bronson, Blackwell Philosophy and Pop Culture Series, New Jersey: John Wiley & Sons 2012.

Mulvey, Laura, *Visual and Other Pleasures*, Basingstoke: Macmillan 1989.

Rape in Stieg Larsson's Millennium Trilogy and Beyond: Contemporary Scandinavian and Anglophone Crime Fiction, red. Berit Åström, Katarina Gregersdotter och Tanya Horeck, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013.

Stoker, Bram, *Dracula* (orig. 1897, övers. Sam J. Lundwall), Höganäs: Bra Böcker 1980.

Tidskriftsartiklar

Axelson, Tomas, ”David Fincher har klippt klorna på den vassa Lisbeth Salander”, *Dagens Nyheter* 2012-01-03.

Cohen, Nick, ”Stieg Larsson was an Extremist, not a Feminist”, *The Guardian* 2012-01-08.

Liljestrand, Jens, ”The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy: Everything is Fire”, *Dagens Nyheter* 2011-12-21.

Lundberg, Johan, ”Fantasyfoster”, *Expressen* 2012-01-03.

Roderick, Kevin, ”Selling the New Lisbeth Salander”, *LA Observed* 2011-01-12.

Ullgren, Malin, ”Våldtäktsskildringar är en självklar del av underhållningsvåldet”, *Dagens Nyheter* 2012-01-18.

Wennstam, Katarina, ”Filmbranschen vill hellre ha skrik av smärta än av vällust”, *Dagens Nyheter* 2012-01-19.

Källor på internet

Harvard University Press Blog, ”Dimensions in Matemathics – a Phantom, a Chimera”, publicerad 2009-02-09, hämtad 2013-04-30 från http://harvardpress.typepad.com/hup_publicity/2009/02/dimensions-in-mathematics-a-phantom-a-chimera.html

Allan Poe, Edgar, ”The Philosophy of Composition”, *Graham's Magazine* vol. XXVI-II, no. 4, April 1846, hämtad 2013-04-30 från http://www.eapoe.org/works/essays/philcomp.htm

Filmer

Män som hatar kvinnor (Niels Arden Oplev), Yellow Bird Films AB, 2009.
The Girl with the Dragon Tatoo (David Fincher), Metro-Goldwyn-Mayer, 2011.

6. Lisbeth Salander – feministiskt svar eller provokativ fråga?

Siv Fahlgren

> Prose can push the frontiers of knowledge about ourselves forward. It can keep awake in us the memory of the future that we must not abandon on pain of destruction. (Christa Wolf, *The Reader and the Writer*).

En blek, anorektiskt magerlagd flicka, finlemmad med tunn benstomme, små händer, smala vrister och bröst som knappast kan urskiljas under kläderna. Hennes hår är stubinkort, naturligt rött men färgat svart. Hon har piercad näsa och ögonbryn, och tatueringar på hals, anklar och armar. Svarta kläder, nitar, kängor. Hon rör sig snabbt och spindellikt, skrattar sällan eller aldrig, pratar aldrig om sig själv och ger inga svar på frågor om sig själv. Hon beskrivs som synonym med begreppet strulig, har missat all skolgång sedan mellanstadiet, men trots det utvecklat en speciell intelligens. Hon har gjort totalt motstånd mot alla försök att mäta, väga, kartlägga, analysera och uppfostra henne från myndigheternas sida. Hon kör en 125 kubik Kawasaki-motorcykel egenhändigt renoverad och trimmad, och brukar sparra mot grabbarna i en boxningsklubb. Hon är 24 år men ser ut som 14 och är en mästare på att slåss. Kort sagt en ovanlig tjej med ett för en ung kvinna udda beteende. Så presenteras Lisbeth Salander i Stieg Larssons bok *Män som hatar kvinnor* (2005).

Som en slags motvikt mot allt detta blir läsaren varse att Salander har en säregen genialitet när det gäller att gräva i andra människors liv och avslöja deras hemligheter som datahacker, och att hon har ett fotografiskt minne. Hon vill ha, och tycks dessutom alltid ha, kontroll över situationen. Det är alltid hon som vet allt om andra, och denna kunskap om andra ger henne kontroll över sin egen situation. Även när det gäller sexualitet behåller hon kontrollen. Allt sker på hennes initiativ och villkor, ända tills hennes förvaltare advokat Bjurman grovt förgriper sig sexuellt på henne. Då gör hon det hon alltid har gjort, tar saken i egna händer och hämnas Bjurman med samma och minst lika våldsamt aggressiva metoder.

Som läsare av en roman inbjuds man att fantisera och leka med de sociala möjligheter som i annat fall skulle vara omöjliga i vardagligt liv på grund av kulturella konventioner och rädslor, som sociologen Hilary Rose menar i sin essä ”Dreaming the Future: Other Wor(l)ds” (1994/2007). Därmed skulle den enorma popularitet Larssons roman rönt, och vårt till synes stora behov av att läsa den, möjligen kunna säga något om det svenska samhället av idag. Ska man läsa Stieg Larssons romanfigur Lisbeth Salander i en bok med titeln *Män som hatar kvinnor* som en provokativ fråga – är det så unga kvinnor blir/tvingas bli (åtminstone i sina drömmar) i ett samhälle där män hatar kvinnor? Kan Lisbeth Salander betraktas som ett svar på ett sådant samhälle, och är det i så fall ett feministiskt svar? Kan Salander ses som en symbol för feministiska drömmar om ”kvinnans” frigörelse? Vad säger det i så fall om det samhälle kvinnor och män har att leva i idag?

Män som hatar kvinnor – eller föraktet för det kvinnliga

Låt mig starta med bokens titel: *Män som hatar kvinnor*. Vad säger en sådan titel om Sverige av idag? (Tydligen alltför stark för en engelsktalande läsekrets, eftersom den översattes till *The Girl with the Dragon Tattoo*). Per Ström, (ö)känd svensk bloggare, skriver i sin blogg (2009) att trilogin av Stieg Larsson skulle ha kunnat vara ett feministiskt beställningsverk, och att hela den atmosfär som författaren har konstruerat ligger helt i linje med den vrångbild av samhället som feminismen under många år (mycket framgångsrikt) kämpat för att etablera. Men han menar att män i allmänhet naturligtvis inte hatar kvinnor i allmänhet, och får i detta flera bloggare på nätet med sig. Det handlar på sin höjd om vissa fåtalet män (och helst inga konkretiserade faktiska män kan man utgå ifrån, snarare konceptualiserade som ”dom andra”). I Stieg Larssons bok presenteras vi ett flertal konkret beskrivna män som på olika sätt ger uttryck för ett mycket våldsamt förakt för kvinnor, men inte heller här gäller det alla män i boken. Tvärtom framstår Mikael Blomkvist som den tyst förgivet tagna manliga normen som både älskar och älskas av (kanske framförallt det senare) kvinnor vilket Anders Johansson utvecklar mera i sitt kapitel i denna bok.

Samtidigt har vi under senare år kunnat följa en annan stark berättelse i Sverige och i de övriga Nordiska länderna som förts vidare i en lång rad moderna medier som exempelvis i nätets kommentarsfält och forum, kännetecknad av just ett kvinnohat framförallt riktat mot feminister och jämställdhetsförespråkare. I början av 2013 har detta hat flitigt kommit att diskuterats i Sverige, och många kvinnliga journalister och andra kvinnor som aktivt tagit ordet i offentligheten har berättat om hur de har utsatts för hatfulla kommentarer och (ofta sexualiserade) hot. Kulturjournalisten Ekis Ekman har beskrivit detta som en ny form av hat som inte längre handlar om män som vill bevisa sitt köns överlägsenhet, utan snarare bärs fram av män som vill utmåla sig som kränkta offer för ett matriarkat. Män som insisterar på att män misshandlas av kvinnor, förfördelas i vårdnadstvister och diskrimineras i skolan och arbetslivet, och som därför hyllar återgången till traditionella könsroller.

Jette Hansen har i sin bok *Patteprinsen og de skinhellige drager* (2012) behandlat det nya kvinnohatet i den offentliga debatten i Danmark. Feministerna har blivit ett spöke, som männen, och borgerliga kvinnor, kan skylla allt ont på, skriver Hansen. Å ena sidan får feministerna representera förbud, censur och sexualfientlighet, å andra sidan beskylls de för att ha luckrat upp familjen och kastrerat de nordiska männen. Denna berättelse bärs upp av högerextremistiska riktningar som inte bara ser feminismen som den rörelse som bidragit till att ”kastrera” de nordiska männen, utan samtidigt även håller feminismen ansvarig för att västvärlden fallit samman genom invandring och mångkulturalism. Ofta sammanfaller här således (antimuslimsk) rasism och antifeminism. Ett extremt exempel på detta är massmördaren och högerextremisten Breiviks manifest i Norge (Mulinari & Nergård 2012; Walton 2012).

Dessa högerextrema riktningar understöds och bärs samtidigt upp av en bredare retorisk samhällsdiskurs som systematiskt för vidare en utbredd antifeminism. Bara för att ta ett exempel från senare tid: 2009 händer något som kan tyckas mycket märkligt i det svenska, norrländska lilla samhället Bjästa. En hel bygd ställer sig bakom en ung pojke som dömts för våldtäkt av en 14-årig flicka på samma skola och i skolans lokaler, medan flickan som utsatts för våldtäkten trakasseras på alla möjliga sätt så att hon till slut ser sig tvingad att flytta från orten. Hon får varken stöd av sin skola, sina skolkamrater eller kyrkan. Detta pågår under ett års tid utan att någon annan än en ung flicka med mycket stort civilkurage tycks ha reagerat eller funnit något märkligt i detta. Inte förrän ett TV-reportage skapar publicitet åt fallet reagerar man.

Av TV-programmet framgår att ett argument från skolans sida för sitt förhållningssätt tycks ha varit att man velat förhålla sig neutral och inte ta ställning för någondera parten – som om det handlade om två jämställda parter under lika villkor. En sådan neutralitetsprincip är långt ifrån ovanlig i frågor om könsrelaterat våld i professionella sammanhang i Sverige (jmf. Eriksson 2003). Neutralitetsprincipen döljer och normaliserar samtidigt parternas inbördes (köns)maktrelation, anpassar omgivningens handlande till våldsutövaren och öppnar därmed för en praktik som upprätthåller asymmetriska maktrelationer. På sikt kan därmed fortsatta övergrepp möjliggöras (Eriksson 2003). Så blev också fallet i Bjästa när ytterligare en flicka utsattes för övergrepp av samma pojke.

Nu framstår detta möjligen som något som hänt i ett mycket udda sammanhang på en udda plats (förhållningssättet har i efterhand till och med döpts till ”att bjästa”). Samtidigt vet vi att detta inte är fallet. Katarina Wennstam beskrev redan 2002 i sin bok *Flickan och skulden: en bok om samhällets syn på våldtäkt* händelseförlopp liknande detta som snarare norm än undantag i Sverige idag. Detta visar tydligt hur maktrelationen mellan två personer aldrig enbart kan förstås utifrån relationen de två emellan. Den måste också alltid förstås utifrån hur det omgivande samhället ger legitimitet eller inte åt maktutövningen. Makt uppstår och utövas med benäget bistånd av ett stort antal personer utöver de direkt berörda. Vi gör det vi gör mot bakgrund av den kunskap vi har om institutionella och strukturella konsekvenser av våra handlingar. Som sociala varelser är vi sårbara inför risken att behandlas som ”den andre”. Denna sårbarhet är nära förbunden med emotioner som rädsla, skam och äckel (Nussbaum 2004). Skam och avsky kom i Bjästahändelsen att associeras till och upplevas av den utsatta flickan, inte till pojken som dömdes för brottet. På detta sätt normaliseras våldet, eller ges legitimitet, i den meningen att det tillåts pågå, vara frekvent och ständigt närvarande – det tolereras, som Iris Marion Young skriver (2000, 24-37).

I ett sådant samhälle måste vissa grupper ständigt vara beredda på och rädas godtyckligt våld av olika slag, ett förtryck som lika mycket består i den ständiga och vardagliga vetskapen om att just jag är ett möjligt offer (Young 2000). Den vetskapen har Lisbeth Salander, och den lever hon ständigt med, liksom många kvinnor i Sverige idag, inte bara journalister och inte bara flickor i Bjästa. För mig

är detta uttryck för, inte ett generellt (manligt eller kvinnligt) hat av kvinnor, utan snarare för det i vårt samhälle så utbredda föraktet för det kvinnliga, feminina. Föraktet för kvinnliga kroppar, kvinnlig sexualitet, det kletiga abjektet, könet. En avsky som förkroppsligar idéer om besmittande eller orimliga önskningar om renhet. Nussbaum skriver (2004, 14) att förakt har använts genom historien för att exkludera och marginalisera grupper av människor som förkroppsligar de dominerande gruppernas rädsla för sin egen animalitet.

Ett sådant förakt uttrycks oftast inte som öppet hat – som det nu tagit sig uttryck på nätet – utan tar sig snarare uttryck i att det manliga/maskulina på ett tyst och outtalat sätt normaliseras som det ”normala”, självklara (Fahlgren et al. 2011) som samtidigt privilegieras (Pease 2010), medan det kvinnliga/feminina anses mindre viktigt, mindre intressant, förbises eller glöms bort, ges mindre utrymme i nyheter, i TV-program, i konst, vetenskap, litteratur, det underordnas. En normalisering som trots sin tystnad kan sägas aktivt stödja föraktet.

När Iris Marion Young (2000) beskriver det samhälleliga förtryckets olika former pekar hon ut en vanlig form av könsförtryck i det hon kallar kulturell dominans. Det handlar om hur den kulturellt dominerande gruppen (när det gäller kön oftast män), ofta utan att de förstår det eller är medvetna om det själva framställer sig själva och sina särskilda perspektiv och erfarenheter som allmängiltiga. De som inte tillhör den dominerande gruppen (när det gäller kön oftast kvinnor) osynliggörs därmed, liksom deras erfarenheter, samtidigt som de paradoxalt nog framställs och definieras i stereotypa bilder som ”den andre” (jmf Pease 2010).

Det dagliga förtrycket av kvinnor och det vardagliga föraktet för det kvinnliga/feminina skulle kunna förstås i termer av sådan kulturell dominans. Genom boken *Män som hatar kvinnor* och genom beskrivningen av Lisbeth Salanders situation, inte bara i relation till hennes familj utan också till en lång rad svenska myndigheter, kan Stieg Larsson få oss att se detta. Han får oss att se hur föraktet för det kvinnliga inte bara är enskilda misstag begångna av enskilda män, utan måste ses i sitt institutionella och strukturella sammanhang. Här finns samhälleliga genusmönster som möjliggör detta. I den bemärkelsen kan romanen bidra till en feministisk kunskap.

Men är Lisbeth Salander verkligen en ”kvinna”?

Kan då romanfiguren Lisbeth Salander ses som ett feministiskt svar på de institutionella och strukturella genusmönster boken öppnar möjligheter att diskutera? Ett sätt att avfärda romanfiguren som en möjlig feministisk förebild har varit att hävda att hon inte är en kvinna – så kan inte ”riktiga kvinnor” vara eller göra. ”Lisbeth Salanders karaktär är inte kvinnlig" skriver till exempel läkaren och psykoterapeuten Rigmor Robert (2009). Robert menar att ”faktum är att unga kvinnor enligt utvecklingshistorien förbereds på att ge närhet, näring och beskydd till små barn. För nästa generation är mammans försiktighetsprincip och känslighet mer funktionell än risktagande med lust till revansch och triumf” (2009). Lisbeths sätt att bete sig beskrivs således som icke funktionellt för en ”riktig” kvinna. Samtidigt kan

Lisbeths könsnormsöverträdelser uppfattas som så stereotypa att de indirekt säger något om schablonbilden av hur en ”riktig” kvinna förväntas vara i Sverige idag, nämligen som Lisbeths raka motsats.

När Lisbeth blir utsatt för sin förmyndare Bjurmans sadistiska böjelser skaffar hon sig sin vana trogen kunskap på Internet om hur sadister fungerar. De väljer sina ”förhållanden” med intuitiv precision. Sadistens bästa offer sägs vara den som går honom till mötes därför att hon tror att hon inte har något val, får hon veta. Han specialiserar sig på osjälvständiga människor i beroendeställning och sägs ha en kuslig förmåga att identifiera lämpliga offer. Advokat Bjurman hade valt Lisbeth som offer (Larsson 2005, 254). Det säger henne något om hur hon uppfattas av sin omgivning; som ett perfekt offer för någon som vill henne illa (2005, 58).

Bjurman har positionerat Lisbeth som underordnad kvinna. Själv har hon aldrig betraktat sig som ett offer, och vägrar inta den positionen. Därför var det heller inget alternativ för henne att söka hjälp på någon kvinnojour – de är i hennes ögon till för offer. Lisbeth beskrivs i stället som av naturen allt annat än förlåtande och glömmer aldrig en oförrätt (2005, 228).

På så sätt kan berättelsen om Lisbeth representera en normkritik i dagens samhälle och möjligen erbjuda unga kvinnor idag en normkritisk position, för vilken ung kvinna idag vill föreställa en mesig, försiktig kvinna som intar en offerroll? Lisbeth struntar i alla inrotade föreställningar om kvinnlighet. Hon är varken sexuellt tillgänglig eller tillgänglig för omsorg. Hon är aktiv, våldsam och stark, och framstår snarare som en beskyddare av sin kompanjon Mikael Blomkvist än som någon som behöver hans beskydd. Hon litar inte på myndigheter, men gnäller inte över hur de har hanterat henne heller utan skapar sina egna lösningar med datorns hjälp.

Genom att Lisbeth Salander på detta sätt beskrivs som allt annat än traditionellt kvinnlig skulle beskrivningen av henne kunna ses som ett försök att bryta traditionella binära genuskategorier. Detta har länge varit en feministisk ambition eftersom logiken i den binära könsuppdelningen man – kvinna, manligt – kvinnligt aldrig inneburit skapandet av två likvärdiga men motsatta kategorier. Kategorierna har snarare gjorts som icke ömsesidiga och icke utbytbara. Relationen mellan könen har skapats inom hierarkiska maktrelationer där det manliga utgör norm och självklar utgångspunkt, medan det kvinnliga framställts som mannens motsats, den andra (Jay 1991; Rose 1994/2007).

Samtidigt är det som att allt Salander är och allt hon gör måste urskuldas i boken med att hon inte är någon ”riktig kvinna”. Hela beskrivningen av henne från kropp, utseende, klädsel, livserfarenheter, kunskaper, relationer, handlingar osv., är så annorlunda och så provokativa i relation till samhälleliga könsbestämda schablonbilder att förståelsen av henne som kvinna försvåras – och lockar till Rigmor Robert-tolkningar. På så sätt blir normkritiken paradoxal; samtidigt som den möjliggör och öppnar för andra synsätt på kvinnlighet på ett utmanande sätt, reproduceras och befästs indirekt den genusstereotypa föreställningen om ”den riktiga kvinnan” som Salanders raka motsats. Schablonbilden av en ”riktig kvinna” är allt det Lisbeth inte är.

Det finns en stor fara i den här typen av dualistiska beskrivningar av världen, både fiktiva, vetenskapliga och vardagliga, som exempelvis stereotypa bilder av manligt och kvinnligt, ont och gott, sant och falskt, stark och svag, aktiv och passiv (Jay 1991). Genom sin inre logik leder de lätt till ett rättfärdigande av resonemang av just den typ Lisbeth tycks föra, som att om du inte vill vara ett mesigt kvinnligt offer tvingas du bli hämndlysten, hämndförmögen och våldsam. Verkligheten förvrängs till en värld av antingen eller, andra alternativ och möjligheter tycks inte existera. I en sådan värld blir kvinnors utopier till mäns dystopier och vice versa, som Hilary Rose (1994/2007) påpekar, vilket också exempelvis Per Ströms blogg exemplifierar.

Hämnden – ett feministiskt (för)svar?

En viktig feministisk uppgift har varit och är att visa hur och varför ojämlika och orättfärdiga fördelningsmönster och maktordningar strukturellt uppstår och reproduceras. Genom gestaltningen av Lisbeth Salander, men också genom de andra kvinnogestalterna i boken som Harriet och Cecilia Vanger som alla på olika sätt är utsatta för mäns våld och förtryck, får Stieg Larsson läsaren att inse att mäns behandling av kvinnor, och män som hatar kvinnor, inte enbart är enskilda misstag, utan kan ha en strukturell grund. Detta förstärks också av att han börjar varje del i boken med ett citat från Eva Lundgrens utredning *Slagen dam* som just visar hur utbrett våldet mot kvinnor är i Sverige idag. En del i den kulturella dominansen som Young beskriver är att försätta ”de andra” i situationer som ger dem erfarenheter som är specifika och inte delas av de dominerande grupperna (2000, 33). Våld kan vara exempel på sådana situationer, och olika typer av våld är väsentliga delar i upprätthållandet av all underordning och allt förtryck.

I hämndsituationen sker dock det omvända, här försätts den dominerade plötsligt själv i ”den andres” situation. Hämnden som drivkraft förs framförallt fram av män i Stieg Larssons bok. Den åldrige Henrik Vangers motiv till att be journalisten Mikael Blomkvist skriva hans historia är hämnd. När Mikael Blomkvist hamnar i en konflikt med en annan journalist ger Henrik Vanger honom också rådet att ”ignorera honom när han väsnas, inte glömma någonting och ge tillbaka för gammal ost när du får tillfälle. Men inte nu när han slår ur överläge” (Larsson 2005, 159). ”Bida din tid och slå tillbaka när du själv sitter i en styrkeposition – även om du inte längre behöver slå tillbaka”. (2005, 160) Samma ideologi som dessa män verkar Lisbeth leva efter, hon ser till att komma i en styrkeposition och betalar då tillbaka med samma mynt eller värre.

Stieg Larssons Lisbeth Salander har traumatiserats av våld och övergrepp under hela sitt korta liv. Hon har genomlevt och överlevt våld i familjen, övergrepp av en fadersgestalt, bältesläggning i psykiatrisk vård, myndighetsövergrepp, och till slut ett våldsamt sexuellt övergrepp av sin advokat och gode man. På avstånd kan man därmed känna stark sympati med Lisbeths hämnd. Det kan kännas tillfredställande att leva sig in i hur hon som utsatt offer reser sig och ger igen. Det är också paradoxalt nog med ett leende på läpparna jag läser om den mycket våld-

samma hämnd hon utsätter advokat Bjurman för. Det är lätt att knyta näven och tänka: ja, där fick han! En känsla som jag inte tror hade infunnit sig om det inte rört sig om en så underordnad och utsatt person som Lisbeth – eller om det varit en man som hämnats en annan man.

Man kan som läsare känna en viss tillfredställelse över att leva sig in i en kvinnogestaltning som så radikalt tar avstånd från allt vad könsbestämda förväntningar heter. Hon gör allt det ”vi” inte vågar göra, kanske personifierar hon kvinnors drömmar om makt som ”vi” aldrig vågat pröva? Scenen kan upplevas både stärkande och frigörande – samtidigt som den är grymt inhuman. Men paradoxalt nog är normkritiken samtidigt beroende av det den vill utmana, beroende av den position den vill förkasta. På ett sätt förkroppsligar romanfiguren Salander föraktet för det kvinnliga – som därmed riskerar att reproduceras. Makt möter alltid motmakt i den dubbla processen av normalisering och diskriminering (Fahlgren et al. 2011).

Våld har av flera forskare tolkats som en arena för könsskapande processer. Våld har setts som en integrerad del i mäns sätt att skapa maskulinitet(er) (Eriksson 2003; Lundgren 1989; Connell 1995). När Larsson så tydligt placerar in Lisbeth på denna arena blir frågan om hon på detta sätt kan eller tillåts utmana de asymmetriska maktrelationerna mellan könen som upprätthålls av våldet? Kan hon framstå som ett feministiskt löfte?

Bilden av Lisbeth och hennes hämnd synliggör paradoxen – ”damned if you do and damned if you don´t”. Om du gör så här är du ingen ”riktig kvinna”, kan inte vara det! Lisbeth tillåts inte vara det i romanen heller: det visar sig till exempel i hennes sorg och ensamhet i slutet av boken. Hon är inte en kvinna som kan finna kärlek i en parrelation, varken med män eller med kvinnor, det är inte för henne! Det säger hon också vid ett av sina sällsynta besök hos sin mor: kär ska man inte bli. Förälskelse gör en utsatt. När hon i slutet av boken nästan erkänt för sig själv sin förälskelse i Mikael Blomkvist får hon se hur han går iväg med sin arbetskamrat och älskarinna Erika och lämnar Lisbeth åt sitt öde med den julklapp hon just köpt åt honom: ”Smärtan var så omedelbar och avskyvärd att Lisbeth stannade mitt i steget, oförmögen att röra sig.” (Larsson 2005, 567) Precis som i mycken science fiction, exempelvis Mary Shelleys *Frankenstein*, lämnas ”monstret” i en känsla av smärta och lidande (Rose 1994/2007). Ensam. Samtidigt: om du *inte* gör så här så är du bara ett offer som ingen kommer att bry sig om, som alla kommer att vända ryggen åt, i avsky, som åt flickan i Bjästa. På detta sätt blir Lisbeth enligt den binära logiken samtidigt både ett löfte och ett hot! Alltid denna ambivalens.

Feministiska frågor snarare än svar

Är då bilden av den mycket våldsbenägna Salander, som Per Ström i sin blogg påstår, en typisk feministisk bild? Feministiska författare har i flera århundraden delat den politiska ambitionen att finna sätt att sätta kvinnors behov i centrum och beskriva ett sant civiliserat samhälle där kvinnor kan nå frihet. Många har sökt den kritiska länken mellan kvinnors sexualitet, reproduktion och förtryck, och hur den ska kunna brytas, genom att på olika sätt lösa upp såväl köns- som genuskategori-

er och vad som anses ”naturligt”, samt skapa androgyna figurer, hybrider och cyborgs. Vad som saknas i många av dessa ofta vackra men skrämmande utopier är både kärlek och hopp, menar Hilary Rose (1994/2007). Jag har frågat några av mina feministiska kollegor i andra länder om de läser Lisbeth Salander som en feministisk hjälte eller ikon. En av dem menar att där finns stora skillnader i hur hon presenteras i Stieg Larssons bok och i filmen. Filmen romantiserar Lisbeth på sätt som gör det lättare att identifiera sig med henne:

> In the film she is beautiful, clever, strong, and no man, no matter how charming or powerful, can get the better of her. She survives, no matter what evil men have dished out to her. She is also androgynous, which fills a particular feminist desire to escape the male/female binary. She is sexy without that opening up a space of vulnerability – which is another deeply held feminist desire. She is multiple and fluid, as she can change sexual orientation and appearance. Another strong feminist desire.

I boken, menar hon, framstår Salander dock som mycket mera ”vulnerable utterly alone and at times all she had was the weird computer hacker”.

För mig handlar feminism om att eftersträva ett mera rättvist samhälle. Ett rättvist samhälle är ett samhälle där alla kan utnyttja och utveckla sina resurser och uttrycka sina känslor, tankar och behov. Ett samhälle där vi kan höja oss över såväl föraktet för det kvinnliga (kvinnors som mäns) som förtryckande könsbestämda förväntningar. För detta krävs inte att skillnader mellan människor upphör, utan snarare att institutioner erkänner och respekterar de olikheter som faktiskt finns mellan människor (Young 2000). Lisbeth Salander skulle säkert beskriva ett sådant resonemang ungefär som hon beskriver Mikael Blomkvist som person: outhärdligt naiv och förlåtande, en som ingenting begriper. Om Stieg Larssons romanfigur skulle betraktas som en feministisk förebild eller ikon skulle hon i så fall utgöra en svidande kritik mot mycket av den feminism som på betydligt fredligare sätt hävdat kvinnors rättigheter. Möjligen i så fall också en hint om varför feminismen inte rönt större framgång – och hon skulle därmed utgöra en provokativ fråga riktad mot feminismen.

Rätten till hämnd känns dock inte som en feministisk lösning för ett bättre samhälle, snarare som den form av inverterat förtryck som Julia Kristeva ofta varnat för. Lisbeth Salander överskrider på alla plan ”det normala” i det svenska samhället av idag, men hon är en fantasifigur och kanske just därför kan man som läsare också känna så starkt för henne. Verklighetens Lisbeth Salander skulle betraktas som en psykologisk gåta, ett monster. Kanske skulle hon fascinera, men knappast väckta sympati, och knappast framstå som en verklig förebild.

När hämnden på detta sätt sker i en litterär kontext som samtidigt namnger förtrycket kan detta bidra till att synliggöra de strukturella villkoren för förtrycket, och därmed bidra till att föra fram de feministiska frågorna på agendan och en öppen diskussion om frågorna. Med berättelsen om Lisbeth Salander blottlägger Stieg Larsson ett öppet sår i det svenska välfärdssamhället. På det sättet kan texten

framstå som en provokativ fråga – inte bara riktad mot feminismen utan mot dagens svenska välfärdssamhälle!

Lisbeths lösning på detta strukturella problem förblir dock individuell: Vägra vara offer. Ta ingen skit! Ge igen! Det är möjligen för henne en livsnödvändig attityd, men en annan av mina feministiska kollegor ser bekymmersamma drag av autism i hennes begär efter ensamhet:

> She fits into the caricature of the damaged quasi-autistic geek girl who has come to represent the new female scientific person – highly qualified, socially not quite competent, isolated, true to herself in a somewhat alienating and alienated way. That kind of feminist icon – if that's what she is – worries me in a way. Damaged femininity is problematic.

Lisbeth vinner sina slag – men det pris hon betalar är mycket högt. Samtidigt lever hon i detta ut den nyliberala berättelsen om den starka individens fria val, och det solidariska välfärdssamhället som en chimär, och kan därmed trots alla ytliga skillnader i det avseendet möjligen framstå som en typisk svensk kvinna av idag? Hennes individuella agerande bidrar dock inte till att förändra de strukturella villkoren, kanske snarare tvärtom normaliseras paradoxalt nog dessa strukturer som i sig givna och omöjliga att förändra. Förtrycket som sådant består därmed. Hat möter hat, förtryck möter förtryck. Här finns ingen kärlek och inget hopp. Berättelsen fungerar därmed inte som något recept för läkning av det samhälleliga sår Stieg Larsson blottar, inte ens som plåster på såret. I den bemärkelsen utgör Lisbeth Salander inte något feministiskt svar – utan snarare själva den centrala frågan.

Referenser:

Connell, Robert W., *Masculinities,* Cambridge: Polity Press 1995.

Eriksson, Maria, *I skuggan av pappa. Familjerätten och hantering av fäders våld,* Stehag: Förlags AB Gondolin 2003.

Hansen, Jette, *Patteprinsen og de skinhellige drager: feministiske billeder,* Kbh.: C&K 2012.

Jay, Nancy, "Gender and dichotomy", i *A reader in Feminist knowledge*, red. Sneja Gunew, London: Routledge 1991.

Larsson, Stieg, *Män som hatar kvinnor,* Stockholm: Norstedts 2005.

Lundgren, Eva, "Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier", i *Kvinnomisshandel*, Jämfo-rapport nr 14, Stockholm: Delegationen för jämställdhetsforskning 1989, s. 113-139.

Mulinari, Diana och Nergård, Anders, "Violence, Racism, and the Political Arena: A Scandinavian Dilemma", *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 20 (2012:1), s. 12-18.

Normalization and "Outsiderhood". Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State, red. Siv Fahlgren, Anders Johansson och Diana Mulinari, Shajah: Bentham eBooks 2011.

Nussbaum, Martha C., *Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law*, Princeton, N. J. : Princeton University Press 2004.

Pease, Bob, *Undoing Privilege: Unearned Advantage in a Divided World***,** London: Zed 2010.

Robèrt, Rigmor, "Därför är Lisbeth Salander inte en riktig kvinna", hämtad 2009-09-21 från http://www.newsmill.se/artikel/2009/09/14/darfor-ar-lisbeth-salander-inte-en-riktig-kvinna

Rose, Hilary, "Dreaming the Future: Other Wor(l)ds", i *Love, Power and Knowledge*, Cambridge: Polity Press 1994/2007.

Ström, Per, "Om Salander varit man hade hon betraktats som ett avskum", Hämtad 2009-09-21 från http://www.newsmill.se/artikel/2009/03/03/om-salander-varit-man-hade-hon-betraktats-som-ett-avskum

Walton, Stephen J., "Antifeminism and Misogyny in Breivik´s 'Manifesto'", *NORA – Nordic Journal of Feminist end Gender Research*, 20 (2012:1), s. 4-11.

Wennstam, Katarina, *Flickan och skulden: en bok om samhällets syn på våldtäkt*, Stockholm: Bonnier 2002.

Young, Iris Marion, *Att kasta tjejkast, texter om feminism och rättvisa*, Stockholm: Atlas 2000.

Del III

Bilder av svenskhet

7. Kaffe, klass och kön – jämlikhetens dryck i Millennium-trilogin

Åsa Ljungström

”Mikael hällde upp kaffe.” (I, 317)

”Mikael hällde upp kaffe ur Henriks bordstermos.” (I, 309)

”De skakade hand och Mikael plockade fram kaffekoppar.” (I, 189)

”Mikael hällde upp en kopp kaffe och bad honom slå sig ned.” (I, 378)

”Mikael tog en klunk svart kaffe – *kokkaffe* – och undrade vart historien skulle leda.” (I, 86)

I Millennium-trilogin av Stieg Larsson dricks det stora mängder kaffe. Den svenska läsekretsen svalde allt detta kaffe utan att tänka närmare på saken. Det kändes helt normalt. Det är så våra vanor ser ut. Men när trilogin nådde läsare utanför Sverige kom reaktionerna på ”det patologiska kaffedrickandet” (Kamp 2010). Kaffet uppges till och med vara det bestående minnet av läsningen. Författaren till en parodi frågade sin fru ”what she considered the most memorable and striking part of it”. Hon svarade: ”Well, they all seem to drink a lot of *coffee*…” (Roberts 2010). Kaffedrickandet finns också med i fantasier kring författarens plötsliga död i hjärtinfarkt 2004, innan böckerna ens hade gått till tryck. Den 28 maj 2010 avslutar *New York Times* kolumnist, David Kamp, sin recension av Millennium-trilogin med ett konspiratoriskt förslag på orsak: ”Han förgiftade sig med kaffe”. Om allt detta kaffedrickande skriver Kamp att det är ”a tic that recurs so relentlessly that I don’t think Larsson realized it was a tic” (Kamp 2010). I samband med att utländska läsare på detta sätt började reagera på kaffedrickandet fick också svenskarna upp ögonen för denna egenhet i Larssons romanvärld. Denna värld har författaren tecknat i svart och vitt med tydliga skiljelinjer mellan gott och ont. Därmed för den tanken till folksagans moral och struktur.

Vilken plats och funktion har då kaffet och kaffedrickandet i Millenniumböckerna? I detta kapitel analyserar jag hur kaffet fungerar i Larssons saga om makt och kön, sex och våld, godhet och ondska. Vad gör romanfigurerna med kaffet? Vad gör kaffet med dem? Hur framträder kaffevanornas effekter i nät av relationer mellan människa och miljö? Med inspiration från kunskapssociologiska idéer om materialitet, närvaro och vana söker jag förståelse av kaffevanornas funktion utöver deras direkta påverkan på kroppar och samvaro (Damsholt et al. 2009, 22ff; Gumbrecht 2004, 21-49). Detta kräver att fiktionens kaffedrickande sätts i perspektiv och analyseras mot en bakgrund där kaffets roll i det svenska samhället

skisseras, såväl historiskt som idag. För att berätta hur svenskarna på trehundra år kommit att älska kaffet bygger jag främst på Ingegerd Sigfridssons doktorsavhandling om kaffe och andra drycker i social samvaro (2005) samt på en artikel av Renée Valeri (1991).

Eftersom det moralistiska systemet i Millennium-böckerna har drag av folksagan söker jag också Larssons inspiration från sagans värld (Propp 1984; Peterson 1976) och kaffets betydelse i en sådan struktur. Hur fungerar den svenska nationaldrycken i spelet mellan ont och gott och mellan makt och motstånd – och i spelet mellan kvinnor och män? Finns det till exempel ett samband mellan kaffe och klass, eller är Larssons kaffe klasslöst som i 68-generationens dröm om det klasslösa samhället? Och skiljer sig kvinnors och mäns kaffevanor? Idag kan män och kvinnor dricka samma kaffe men historiskt har de gjort på olika sätt. Kan kaffedrickandet, så som det tar sig uttryck i Millennium-böckerna, fortfarande vara könskodat, genusifierat? Är det överhuvudtaget relevant att diskutera klass och genus i dessa böcker i samma andetag som kaffe? Kan beskrivningarna av kaffedrickandet i sviten förstås endast som en svensk rit eller en personlig nyck, eller omedvetna tics, från författarens sida? Skulle det kunna vara precis tvärtom – ett medvetet grepp?

Rollgestalterna dricker alltså mycket kaffe i böckerna, men äter de något? Innan vi fortsätter att följa kaffedoften som letar sig mellan ett svenskt då och nu och den fiktiva Millennium-världen finns det anledning att i korthet kommentera även maten och andra drycker än kaffe i sviten. Mat och dryck är ett klassiskt område för etnologer att beforska, alltså bör en etnolog studera även den fasta födans roll. I min framställning låter jag reflektioner över mat och annan dryck ingå i ett introducerande resonemang om Millennium-böckernas polariserade värld.

Mat och dryck i en moralisk saga

” ’Nej … nej, kom in. Vill du ha kaffe?’ ” (I, 276)

” ’Det vill jag diskutera över en kaffe. Nu.’ ” (I, 538)

”Hon balanserade två muggar från kaffeautomaten.” (II, 143)

Mitt intryck då jag började fundera över detta kapitel var att personerna dricker kaffe på var och varannan sida men jag mindes knappast någon mat eller om den hade någon funktion i berättelsen. Litet pasta, några pizzor och smörgåsar i händerna på Lisbeth Salander och Mikael Blomkvist, erinrade jag mig, samt en middag med harstek och vinbärsgelé som Vangers husföreståndarinna lagat.

När jag gick tillbaka till texterna visade sig mitt intryck stämma. Maten tycks inte intressera Stieg Larsson annat än som rekvisita för att karakterisera de olika rollfigurerna, knappt heller övriga drycker för samvaro, från pilsner via gin och tonic till single malt whisky. Visserligen lär Larsson ha föreställt sig sina huvudpersoner som vuxna upplagor av Pippi Långstrump och Kalle Blomkvist, och kan-

ske flera från Astrid Lindgrens och andras barnboksvärldar, men hans gestalter är vuxna och kan äta vad de vill utan problem. Så är det inte för barn som får ta vad de får, vilket gör mat ofantligt intressant i böcker för barn, mat som näring, som njutning, som gåva, som maktmedel (Bergstrand & Nikolajeva 1999). Från barndomens sagovärld kan dock Larsson ha bevarat en annan slags inspiration, den moraliska synen på de onda och goda.

I *The New York Review of Books* analyserar Tim Parks författaren Stieg Larsson som en moralist som har byggt ett intrikat system av sex, våld, godhet och ondska där världen sorteras runt två poler, den sexuella och den moraliska (Parks 2011; Liljestrand 2011, B, 7). ”Investigate sex abuse and you come across a sick family and a corrupt organization. Investigate a corrupt organization and invariably someone is involved in sex abuse. Every attempt by one person to control another is evil” (Parks 2011, 2). ”På den onda sidan hamnar familjer, stora organisationer, regeringar, finansvärlden, religion och så vidare. På den goda sidan finns bara den fria, promiskuösa – men barnlösa! – individen”, förtydligar Jens Liljestrand i *Dagens Nyheter* (2011, B, 7). Larsson är kanske moralistisk som folksagan, tänker jag med stöd av Vladimir Propps analys av handlingssekvenser och persongalleri. Folksagor med övernaturliga drag börjar med en brist eller ett skurkstreck och slutar lyckligt. Däremellan möter hjälten problem och löser svårigheter med stöd av magiska hjälpare (jfr Propp 1984). Här saknas en kvinna sedan fyrtio år, Blomqvist får i uppdrag att hitta henne. Han kommer att behöva hjälp, en närmast övernaturlig hjälpare.

Moralismen är lätt att se, men om Larsson verkligen byggt ett system kan jag undra. Han har byggt en romanserie i en värld av gott och ont, svart och vitt, rent och riktigt smutsigt fult. Jag utgår från att den moralism som Tim Parks ser i Larssons romanbygge även inbegriper motstånd mot klassamhället och en strävan till jämlikhet mellan individer och jämställdhet mellan könen. De kan ingå i uppräkningens ”and so on” (Parks 2011, 2). Beträffande den sexuella polen nöjer jag mig med att konstatera att sexuellt våld utövas av de onda männen, medan njutbart sex är för de goda av båda könen. Därmed förs sexualiteten till den överordnade kampen mellan det onda och det goda. Att Martin Vangers gren av storföretagarfamiljen är ond och sjuk ska visa sig. Själv är han en ”man som hatar kvinnor” (den svenska boktiteln ordagrant) och utövar sexuellt våld, men han har två till synes rumsrena intressen, musik och mat. I mytens och sagans värld brukar det dock finnas en koppling mellan sexualitet och mat, kanske också hos monstret Martin Vanger.

Goda män i boken bjuds på harstek och vinbärsgelé på patriarkens gods. Där markeras överklass, inflytande och pengar från fornstora dagar. Överklassen är visserligen allmänt suspekt hos Larsson men dess onda företrädare ska gå att övervinna, därför att det drömda välfärdssamhället ska vara jämlikt. Det fungerar, men bara på ytan, som Johanna Niemi skriver i denna bok. Begreppet klass verkar Larsson tänka bort som något ont som inte borde få finnas i den goda värld av jämlikhet som han skapar.

Blotta boktiteln, *Män som hatar kvinnor*, aktualiserar en maktordning av manlig dominans över kvinnor – märk väl på den systemnivå där vi alla sprattlar i nätet och där det inte handlar om att skuldbelägga enskilda män. På detta plan av överordning urskiljer genushistorikern Yvonne Hirdman ett hushållsekonomiskt system av arbetsdelning, med en manlig domän i offentligheten styrd av kapital och en kvinnlig domän i hemmet, styrd av återkommande arbetsuppgifter som inte skapar inkomster. Det manliga betraktas som det normala (Hirdman 2003, 65ff). I dessa olika domäner, oavsett vilka de befolkas av i Millennium-böckerna – dricks det alltså kaffe.

Svenskarna, deras kaffe, fika – och påtår!

> ”Mikael hade druckit mera kaffe under de gångna dygnen än någon gång i hela sitt liv, men hade vid det här laget lärt sig att i Norrland var det oartigt att tacka nej.” (I, 360)

> ”Hon kom fram till trädgårdsbordet och kände på kaffepannan som var både tom och kall. /- - - / Hon tog kaffepannan och gick in i köket.” (I, 491)

> ”Hon /- - -/ hämtade en kopp kaffe från espressomaskinen som Dragan Armanskij hade investerat i då han sent omsider insett att Lisbeth aldrig skulle brygga kaffe bara för att det förväntades av henne.” (I, 119)

I Sverige dricker vi kaffe, som Larsson beskriver det, ideligen. Följaktligen ser jag inte kaffedrickandet i sviten som patologiskt utan snarare som beskrivning av något rituellt och väldigt ”svenskt” – en nästan tvåhundra års inrotad vana. När David Kamp i *New York Times* hade reducerat kaffedrickandet till författar-tics skyndade sig tidningens svenskättade läsare att intyga hur *normalt* kaffet är i den svenska vardagen (Dixler 2010). Hur det blivit så är också en saga värd att berätta, hur det dyra kaffet som kung Karl XII älskade trängde ned genom alla samhällslager, utblandat och utspätt till sumpkok som kunde döva hungern för de fattigaste, för att åter vända uppåt på 1900-talet och i stigande välstånd och jämlikhet utbreda sig som stark och allmän dryck för skötsamma, disciplinerade och jämlika medborgare i välfärdssamhället.

I Sigfridssons nämnda avhandling understryks hur kaffe och andra drycker fungerar som självklara i social samvaro (2005). Men det går också att vara ensam med sitt kaffe i ett socialt sammanhang. I en rad böcker som kopplar populärkultur och filosofi har Eric Bronson (2012) även utgivit en samling artiklar som analyserar Stieg Larssons rollfigurer i Millennium-trilogin som om de vore levande personer. Med glimten i ögat åtar sig Bronson att besvara frågan varför journalister och genier älskar kaffe och avskyr sig själva. Efter en rundmålning av kaffehusens historiska betydelse i Europa som intellektuell mötesplats istället för universiteten kom-

mer han fram till att vanan att inta sitt kaffe på café – i ensamhet och bland främlingar – leder journalisten Mikael Blomqvist och geniet Lisbeth Salander in i denna traditions olyckliga ensamhet, därför att de är dåliga på att knyta sociala kontakter. Bronsons recept för att de och vi andra ska bli nöjda, lugna och omtyckta är att övergå till att dricka te.

Dålig förmåga att knyta sociala kontakter kan inte vara hela sanningen om kaffedrickandet i Sverige, för vad vet Bronson om hur kafferast på svenska arbetsplatser fungerar och vad den skapar? För att förstå och sätta ord på relationella funktioner mellan människa, teknik och miljö i en rumslig dimension vänder jag mig till de materialitetens uttolkare som syftar till att vidga och lyfta perspektivet till att upptäcka samband, påverkan och konsekvenser av mänskligt handlande i den fysiska miljön (Damsholt et al 2009, 22ff; Law & Hassard 1999, 3-4), allra helst till dem som fokuserar rumslig närvaro (*presence*) och sinnesupplevelse av fysiska fenomen (Mordhorst 2009, 121ff; Gumbrecht 2004, 21-49). I studiet av materialitet är det väsentliga att se näten av relationer omkring människor, när handlingskedjor – som tillåts inbegripa sådant som teknik och miljö – och kaffe – får effekter och konsekvenser.

I mänskliga sammankomster har mat och dryck grundläggande betydelse. Mat- och dryckesvanor avgör vilka som tillhör gruppen och inte. Brännvinsdrickandet har ansetts specifikt svenskt men kaffet är mera spritt och kvantiteterna större. Svenskarna och deras kaffedrickande har mycket med ”livets goda” att göra, som en bekräftelse på det goda, och det handlar som vi ska se inte minst om kvantitet. Från 1920-talet har det druckits mera kaffe i Sverige än i något annat europeiskt land, skriver Renée Valeri (1991). Svenskarna dricker tre, fyra koppar kaffe per dag, det blir ungefär 161 liter per år. Det går åt 9,6 kg rostat kaffe per person och år. Men på 2000-talet är det finländarna som har rekordet i kaffekonsumtion per person, 12 kg. Norrmän, danskar, islänningar och holländare dricker också stora mängder kaffe (Dunér 2012, 13-14; Kaffefakta; Livsmedelsföretagen). Alla de nordiska länderna har ett kallt klimat, där varm dryck kan behövas. När svenskarna dricker kaffe på lokal förväntar vi oss att få gratis påfyllning, påtår. Fri påfyllning av koppen är ett svenskt drag som inte finns utomlands.

Vi lämnar det kvantitativa för ett ögonblick och smakar på själva ordet kaffe. Det kommer från turkiskans *kahveh* och arabiskans *qahwah* och betyder vin eller något uppiggande. I det vardagliga språket har stavelserna kastats om till *fika* som är både substantiv och verb. Att fika är att ta sig en kopp kaffe, oftast med något till. Ordet finns nedtecknat första gången 1913. Man tror att det uppstod i det hemliga språk som skinnhantverkarna från Malung i Dalarna använde på sina arbetsvandringar inom och utom landet (Zakrisson u.å; Dahlström 2011; Kaffefakta; Livsmedelsföretagen). *Fika* är ett av de första ord en nyanländ får lära sig eftersom det är så användbart i arbetsliv och studier, men ingen brukar berätta att ordets stilvärde anses vardagligt. I norra Sverige är det allmänt accepterat, men söderut

finns fortfarande klass- och generationsbestämda miljöer där det anses ovårdat att säga fika, eller ordet används bara inte. Man ”tar en kopp” istället (Valeri 1991).

Ordet fika är i Sverige intimt förknippat med kaffe som pausdryck. En tänkbar motsvarighet är ”a nice cup of tea” i brittisk arbetarklass. Svenska män fikar mer än kvinnor, minst en gång per dag. Äldre fikar mer än yngre. 42 % av fyrtiotalisterna fikar två gånger om dagen. Det gör bara 30 % av dem som är yngre. Gemensamt fika på arbetsplatsen är vanligast i Norrland, två gånger per dag. I Stockholm är det bara 17 % som fikar tillsammans och då bara en gång om dagen. Språngfika innebär en kopp kaffe på stående fot när man har bråttom (Zakrisson u.å; Dahlström 2011).

På de flesta arbetsplatser finns numera en kaffeautomat. Efter lunch och till förmiddagskaffe och eftermiddagskaffe och ibland däremellan tar vi oss en kopp för att klarna tankarna och pigga upp oss. Koppen kan tas med till skrivbordet, drickas upp eller glömmas bort. Odiskade kaffemuggar kan hopa sig på skrivborden tills det blir glest i porslinsskåpet. För- och eftermiddagskaffe ingår i arbetsplatsernas rutin. Kaffet ger stimulans och en vilopaus och det är till för att skapa gemenskap, utplåna gränser mellan olika kategorier av arbetstagare. Arbetsmöten i jobbet mjukas upp av kaffe. Det är så Mikael Blomkvist och Lisbeth Salander med flera använder kaffe, förutom alla gånger de behöver skärpa sig själva. Tidskriftens redaktionsmöten sker inte utan kaffe. När Lisbeth Salander vill försona sig med arbetsgivaren Armanskij kommer hon med en mugg espresso (2005, 47; 2006, 143). När hon vänt motorcykeln tillbaka till Mikael Blomkvist i stugan i norr känner hon på kaffepannan – för kokkaffe. Den är både tom och kall (2005, 491).

Hemma gör vi likadant som på jobbet. När vi kommer utifrån är det trevligt att få varm dryck, oftast kaffe. Om grannen tittar in på en pratstund är det förväntat att vi bjuder på en kopp. ”En kopp” är liktydigt med kaffe. Man får inte låta en gäst gå ut genom dörren utan att bjuda på något. Inbjudan måste alltså uttalas, men vid ett sådant tillfälle går det att tacka nej mellan jämlikar. Då inträder nämligen en annan umgängesregel från det gamla bondesamhället, den att man inte får hindra varandra i det dagliga arbetet. Däremot skulle det vara konstigt om inte planerade bjudningar också skulle innebära en kopp kaffe, hur många andra rätter som dessförinnan än bjudits.

I ett land med sådana kaffevanor blir det riktigt besvärligt för vuxna personer som inte gillar kaffe. De måste förklara sig, hitta en strategi för att komma undan: ”Jag dricker inte kaffe”, kan fungera om personen är konsekvent. I annat fall är ett ”nej tack” en svår oartighet. Den intervjuande etnolog som tackar nej till en erbjuden kopp kaffe, kan bli vägrad intervjun om han inte raskt förklarar att han *aldrig* dricker kaffe, annars är det misstänkt: ”Nog ingen bra person, en högfärdig typ, den som inte vill dricka mitt kaffe behöver jag inte ta emot”. Varje intervjuare, etnolog, sociolog, antropolog eller journalist vet att kaffet löser tungans band. Bästa platsen för ett möte mellan människor är över bordshörnet i köket. Kaffebordet i

finrummet kan utvisa värdfolkets reservation inför att bli intervjuade av en okänd person men ”alla” vet att kaffe är bästa sättet att underlätta den första kontakten.

Vintern 2011 försökte ledningen på ett äldreboende ransonera de gamlas kaffedrickning. Tre koppar per dag skulle räcka och påtår skulle inte ingå. Det blev ett ramaskri av klassmotstånd som hämtat från gamla tider, från den tiden när en föreståndarinna på fattighuset hade makten att bestämma över mat och dryck, en ”kommandora” för att tala med Astrid Lindgren i *Emil i Lönneberga*. Förslaget drogs snabbt tillbaka. Riktigt gamla människor har få glädjeämnen och kaffet är ett av dem som kan njutas allra längst. Den som är för svag för eget boende måste i alla fall få bestämma själv över sitt kaffe. Att inskränka rätten till kaffet skulle vara att kasta de gamla tillbaka till fattighusets tid. Kaffet till de gamla är en markering av deras rätt till jämlikhet i välfärdslandet, det som skulle vara utan klasskillnader. Vi som kan bestämma själva över vår kaffekonsumtion försvarar de gamlas rätt till detta livets goda, kaffet.

Det svenska kaffedrickandet i historisk perspektiv

”Där fanns en soffgrupp med serveringsbord där Anna hade dukat fram porslin, en termos, hembakade bullar och kakor.” (I, 83)

”Han hällde upp kaffe till sig själv och slog sig ned vid köksbordet. Erika skakade på huvudet och satte sig mittemot honom.” (I, 124)

”där frun omedelbart satte på kaffepannan medan Mikael förklarade sitt ärende.” (I, 353)

Som framgått är kaffedrickandet centralt i Sverige. Kaffet är en social dryck, en självklar basvara samtidig som det bekräftar det goda livet. Hur ser kaffets väg ut fram till denna status? Vi får backa till 1700-talet då kaffet började spridas i Sverige. Då dracks det på kaffehus som låg en trappa upp och där det till skillnad från krogarna på gatuplanet inte serverades alkohol. I Europa var kaffehusen de enda lokalerna för borgerlig offentlighet, en uteslutande manlig angelägenhet. Kvinnor hade inte tillträde till kaffehusen. Där diskuterade männen politik, filosofi och litteratur. Kaffet blev drycken för den intellektuella debatten till skillnad från brännvinet som var allmänt utbrett. Kvinnor drack istället kaffe i sina hem. Denna vana blev bara förstärkt när kaffet förbjöds såsom importerad och dyr lyxvara. Mellan 1799 och 1822 gjordes fem försök att stoppa kaffedrickandet. Det snarare lockade flera att pröva. Kvinnorna bara fortsatte att dricka kaffe hemma trots förbud.

Det var de välbeställda kvinnorna av högre stånd och borgerskap som hade råd med kaffe. De fick fortsätta i hemmen till mitten av 1800-talet då konditorier, så kallade schweizerier, öppnades av inflyttande konditorer från Schweiz. Det blev de första tillåtna mötesplatserna utanför hemmet för borgerskapets kvinnor och

där fanns nya sorters bakverk. Samtidigt sjönk anseendet för männens kaffehus. Arbetarkvinnor hade större rörelsefrihet utomhus och kunde träffas när de hämtade ved och vatten. Då kunde de prata utomhus eller bjuda in varandra till en kopp vid köksbordet. Det blev ett billigt och okonstlat umgänge som gav gemenskap.

Möjligheten att baka småbröd och kakor i hemmen ökade i takt med att vedspisen spreds över landet från 1830-talet till 1920-talet. Hemmens bjudvanor följde den ekonomiska lagen för respektive samhällskikt. En fin kaffebjudning behövde inte äventyra familjens ekonomi som mat skulle ha gjort, men husmodern fick ändå tillfälle att visa vad hon kunde. Kvinnors kunskap bestämde villkoren även när männen deltog. Kaffe och kakor var en möjlig umgängesform. En speciellt kvinnlig umgängesform etablerades: kafferepet. Också för denna utvecklades regler. Det förmögna bondehemmet på landet skulle uppvisa sju sorters kakor, eller fjorton eller tjugo sorter, mer än någon kunde orka äta och därför fick man ta överflödet med sig hem. Vid arbetssammankomster som syföreningar i frireligiöst eller annat kyrkligt sammanhang utvecklades regeln att bjuda högst fyra kakor: ett vetebröd, en mjuk kaka och två sorters småbröd. Riktigt fina kaffebjudningar avslutades med en tårta. En svensk vet att man ska ta av alla sorterna och man måste äta dem i den ordningen (Valeri 1991).

Under 1800-talet spreds kaffet från aristokratin och borgerskapet genom alla samhällslager ned till de allra fattigaste över hela landet. Särskilt dramatiskt ökade kaffekonsumtionen i Norrland. I spridningens början fick man kanske dricka kaffe ett par gånger om året vid storhelgerna, sedan på söndagen, sedan på morgonen, sedan flera gånger om dagen. Processen upprepades i de olika ekonomiska skikten. Den dyra varan blandades ut med stora mängder vatten och torkade örter som rostades, maldes, och kokades på samma sätt som kaffebönorna. Kaffet kokades alltid och kvar i pannan blev en sump, som kunde kokas upp flera gånger med nytt hett vatten och ett litet mått nytt kaffe. Proceduren kunde upprepas många gånger. Husets fru hade kanske en egen kaffepanna som fylldes med nymalt kaffe. Om husbondfolket drack sitt kaffe kokt på riktiga bönor, fick pigor och drängar vara nöjda med den bruna vätska som blev kokt på sumpen (Valeri 1991). Så var det långt in på 1950-talet på bondgårdar mellan Stockholm och Uppsala (Ljungström 1997).

När det sägs att fattiga kvinnor kunde dricka mer än 20 koppar om dagen får man räkna med att det egentligen var kokt vatten med brun färg av uppkokt kaffesump (Valeri 1991). Flickor i stan som arbetade på fabriker levde på kaffe och smörgås, det vill säga de köpte inte kaffe, de köpte kaffesump och kokade på med vatten, eftersom de bodde i inackorderingsrum utan möjligheter att laga mat (Sigfridsson 2005). Denna matordning att leva på kaffe och smörgås morgon, middag, kväll, beredde väg för den mjölkpropaganda som skulle komma för att förbättra det allmänna näringstillståndet för de breda lagren människor (Jönsson 2005, 31ff).

Kaffet dracks aldrig bart utan något till, en skorpa eller hårt bröd. Gammalt, hårt bröd blev ätbart av att doppas i kaffet, därav frasen 'kaffe med dopp'. Doppet behövde inte vara godsaker. Folk blandade ned vad de hade i kaffet, liksom man alltid hade gjort med brännvin, hembryggt öl och svagdricka. Det var lantbefolkningens traditionella sätt att handskas med fast och flytande föda (Valeri 1991). Hos befolkningen på landet blev kaffet lika älskat vid bondkalasen som i vardagens innearbete och i skogen, kokat över öppen eld vid jakt, fiske och allt slags skogsarbete. Samer på jakt- och fisketur kunde hyvla ned torkat kött i koppen. Torrfisk gick också bra om det inte fanns bröd. Grädde och socker serverades till både män och kvinnor. Det som kallades grädde var vanligen mjölk. Socker var vanligt men då höll man en bit mellan tänderna att sila kaffet genom. Hett kaffe svalnade fortare om man hällde ut det på fatet och drack det silat genom sockerbiten. Aldrig att sockerbiten rördes ut att smälta i koppen. Så kunde bara överklassen göra (Valeri 1991).

Kvinnor fick torrt bröd eller fina kakor som tillbehör. Det var vanligt att slå en skvätt brännvin i männens kaffekoppar, så kallad kask eller kaffegök. Barnen fick svagt kokkaffe med socker i. Bondbarnen kunde få grädde eller mjölk i kaffet men arbetarfamiljer hade inte mjölk. Barn i alla samhällsklasser fick alltid dricka detsamma som den övriga familjen. När kaffe nämns i de barnböcker som skrevs för välnärda barn i borgerliga barnkammare får läsaren kontrollera utgivningsåret. Före 1900-talet kan kaffe till barnen nämnas utan att det är något konstigt eller begränsat. Vid dockkalas i trädgården är det särskilt festligt om det bjuds riktigt kaffe från köket (Bergstrand 1999, 77).

Efter 1900 förändrades inställningen till barnens kaffedrickande. Med propaganda för mjölk åt barnen blev kaffet förknippat med det för barn skadliga – och på denna onda sida fanns även brännvinet. Kopplingen till brännvin och åtskillnaden från barnslig mjölk gjorde kaffet ännu mera lockande. Därmed blev kaffet en markör för vuxenhet – och eftersträvansvärt för unga människor, ett incitament till att börja dricka kaffe. I sena tiders barnboksskildringar blir kaffet ett klassmärke, när fattiga barn får kaffe och smörgås hemma, men inte de borgerliga barnen, till exempel hos Astrid Lindgren i *Madicken* (Bergstrand 1999, 77, 79, 83f). Fattiga barn på landet hade inte heller självklart tillgång till mjölk. Stieg Larsson själv fick nog kaffe som liten hos morföräldrarna i torpstugan (Gabrielsson 2010). Mjölken var klassmärkt och reserverad för de bättre bemedlade.

Kaffe, genusgörande och disciplineringsprocesser

”Ska vi ta en kopp kaffe?” (I, 346)

”… han satte sig på en uteservering och beställde
en caffe latte. Han kände sig skakad.” (I, 296)

”Mitt rum’, sade Bublanski. ’Ta med kaffe” (III, 259)

”Erika satte ned kaffekoppen på bordet och vände ryggen mot Mikael.” (I, 123)

Som framgått hade kaffedrickande såväl med ålder och klass som med kön att göra. Könsuppdelat blev det redan från början då männen satt på kaffehusen och kvinnorna njöt sitt kaffe i hemmen. Skillnaden kan jämföras med uppdelningen av andra drycker och de kvinnliga och manliga domänerna i allmänhet. Man utgick från att det normala var det som män gjorde, män satte normen. Eftersom det som män gjorde var normalt kunde också kvinnor utföra manliga arbetsuppgifter och vinna i anseende. Däremot kunde män inte överskrida gränsen för det normala utan att riskera sin värdighet. Det som var kvinnligt kunde bara utföras av kvinnor. Män skulle förlora i manlighet av att göra som kvinnor, till exempel dricka kaffe utan att markera med något som inte var kvinnligt sätt (Hirdman 2003, 65ff; Sigfridsson 2005, 194)

Med ett perspektiv av genus och normalitet på dryckesvanor i äldre tid blir det synligt att kvinnorna trängde in på en manlig domän när de blev förtjusta i att dricka kaffe – trots att de inte hade tillträde till de offentliga kaffehusen. Inför risken att kaffet skulle bli betraktat som en kvinnlig dryck spetsade männen kaffet med litet brännvin. Nog för att kvinnor också kunde bjudas brännvin men detta var redan könskodat. Brännvinets styrka och beska smak förblev manliga drag, medan socker och grädde förknippades med kvinnor. Grädde, mjölk, socker och kakor gjorde kaffet svagare, sötare och kvinnligt (Hirdman 2003, 65ff; Sigfridsson 2005, 194; Valeri 1991, 66). Invanda motsatspar styr uppfattningar om manligt kaffedrickande och vad som lämpar sig för kvinnligt kaffeintag:

Manligt // kvinnligt
Offentlighet, kaffehus // hemmiljö, kafferep
styrka // svaghet
brännvin, beska // socker, grädde, kakor, sötma…

Tankevanor är seglivade. I våra dagar kan en grupp kvinnor bjudas på kafferep med kakor men en enkönat manlig grupp bjuds knappast på kaffe annat än vid arbetsmöten. Hur många godsaker som än serveras kan sådana möten absolut inte kallas för kafferep. Den företeelsen är kvinnligt kodad. Visserligen räknas kaffet till detta livets goda men det serveras på en praktisk nivå utan att räknas in i ett moralistiskt system.

Kokkaffet uppskattades särskilt i landets norra delar, där Stieg Larsson växte upp. Det var lätt att göra kokkaffet svagt och därmed billigare. Kaffet värmde även som brunfärgat hetvatten och det kunde döva hungerkänslor. Fram till 1855 var brännvinet en nationaldryck därför att det var tillåtet att bränna det i hemmen, så kallad husbehovsbränning. När hembränning av sprit blev förbjuden kunde istället kaffet

fylla behovet av en värmande pausdryck. Kaffet blev den nya svenska nationaldrycken (Bringéus/Rehnberg 1970; Valeri 1991). Kaffet stod för det goda i livet medan husbehovsbränningens apparat avbildades som en drake av ondska på nykterhetsaffischer. Brännvinet ledde till synd. Kaffet var de nyktra och skötsammas dryck.

Med andra ord var kaffet något gott i jämförelse med brännvin men ont i jämförelse med mjölk. Kaffet som en del av ett system av godhet och ondska, synd och renhet, kan spåras i de disciplineringsdiskurser som följde med moderniseringen av Sverige. När Sverige industrialiserades från 1870-talet och framåt passade kaffe bättre än brännvin för fabriksarbetare, som borde hålla sig nyktra. Som alternativ till brännvin kunde kaffet rentav knytas till renhet. Samtidigt hade nykterhets- och väckelserörelserna starkt inflytande i den fackliga arbetarrörelsen. Rörelserna drev en folkuppfostran till måttlighet, god moral och sparsamhet. Dessa dygder skulle kunna skrivas ut som godhet och renhet men inte ens kaffekonsumtionen borde överdrivas. Litet syndigt, ansåg man, var nog det utländska, importerade, mörka kaffet – till skillnad från mjölk, ren, vit oskyldig mjölk från kossor som betat i den svenska naturen. Åren kring sekelskiftet 1900 var nationalromantikens tid, inte att förglömma.

På 1910-talet inleddes en kampanj mot missbruket av den lyxiga ovanan att dricka dyrbart, importerat kaffe. En riksdagsmotion 1912 beslöt att starta folkupplysning mot kaffe och tobak. Barn borde inte få dricka kaffe förrän de blivit femton år. Den allmänna rekommendationen gick ut på att kaffet borde vara svagt och serveras i små koppar, högst två per dag och utan påtår och helst skulle kaffebönorna ersättas med surrogat av inhemska torkade, malda och rostade växter, som råg, rovor, sockerbetor, cikoria och maskros (Valeri 1991; Zakrisson u.å.). Dessa surrogat utnyttjades flitigt under andra världskrigets beredskapstid med ransonering av kaffe och andra varor.

I takt med att levnadsstandarden höjdes under första halvan av 1900-talet och Fattigsverige förvandlades till ett välfärdsland, fördes en propaganda för en sund själ i en sund kropp. Mjölk åt barnen var en hörnsten i denna strävan för sundhet och klasslös demokrati i Välfärdssverige, ett folkhem. Mjölkpropagandan fördes ännu under 1950-talet. De som var barn på den tiden blir upprörda när vatten införs som måltidsdryck vid skolluncher omkring 2000. Det kan vara ett oartikulerat minne av den tid när inte alla hade råd att ge barnen mjölk i hemmen och skollunch var en nyhet i välfärden. Mjölk till barnen ansågs då ytterst viktig för folkhälsan. Idag försvaras mjölken i skolan nästan som kaffet till de gamla på hemmen, fast näringsexperter anser att vatten som måltidsdryck skulle räcka för nutidens barn. Mjölk åt barnen och kaffe till de gamla är godheter i det svenska folkhemmet. Också dagens föräldrar blir upprörda av hot mot skollunchens mjölk, även om de sedan länge har bytt ut det sockrade gräddkaffet till sina barn mot ännu sötare drickchoklad.

I stan kunde det drickas te men det gick inte att servera på landet. Te på landet var en dryck för sjuklingar. Tedrickning betraktades som en borgerlig vana för fint folk, men från 1930-talet började det användas morgon och kväll särskilt bland de

yngre (Valeri 1991). Det är möjligt att efterkrigsinfluenserna från England underlättade spridningen. På 2000-talet är teet på frammarsch. Enligt en SIFO-undersökning dricker 26 % dagligen te och 15 % dricker te flera gånger om dagen (Dahlström 2011-03-18, A,17). Te dricks inte i Stieg Larssons trilogi, det vore nog inte sunt. Undantaget är när Lisbeth Salander möter en ung pojke i hans skjul på Grenada. Då är teet rekvisita med social lokalfärg.

Tillbaka till kaffet! Metoden att brygga kaffet genom filtertratt spriddes söderifrån under 1900-talet. Under 1950-talet blev kaffet starkare när allt fler gick över från att koka till att brygga kaffet. Dessutom slutade man att koka upp sumpen och återanvända den. Kaffets stora segertåg i alla sociala grupper hade inletts på 1920-talet. I den enda radiokanalen spelades schlagers på temat kaffe, ”Kärlek utan kyssar är som kaffe utan grädde” och ”Kaffetåren den bästa är”. Eleganta kaffebord med bakverk bjöds efter förmåga i alla kretsar. Det blev också möjligt för stora grupper att gå på café. I viss mån hängde denna vana ihop med att gå på bio. Det var billigare att gå på café än på restaurang, kanske nyttigare, mindre utmanande. Caféerna hamnar på livets goda sida.

Jämlikt och jämställt: kaffe för individer, författare och romanfigurer

”De stannade och drack caffe latte på Old Compton Street.” (I, 470)

”Han var enda kunden i serveringen och Susanne bjöd på kaffet
då han beställde en smörgås och handlade matbröd och en vetelängd.” (I, 143)

”…hon gick in i kafeterian för att värma sig och dricka kaffe.” (I, 109)

”… han reste sig och hämtade kaffekannan och tog den till
konferensbordet där porslin redan var framdukat.” (III, 423)

Hur ser då kaffekulturen ut idag? Ett kan konstateras: de små läckra koppar med fat och assietter som användes ännu på 1960-talet har blivit sällsynta till vardags. Stora muggar gjorde entré i slutet av 1960-talet, kanske med 68-generationen och spridning av diskmaskiner. Sedan dess har också muggarna vuxit till formatet för *caffe latte*. Det hann författaren Stieg Larsson uppleva före sin död 2004, kanske också explosionen av baristas kaffekultur med exklusiva kaffesorter för finsmakare på varenda gata i Stockholms stadscentrum. Den sortens kaffe serverar inte Larsson i sina böcker förrän i den sista. Själv drack han helst kokkaffe (Gabrielsson 2010). Detta var en preferens även hos hans rollgestalt. Mikael Blomkvist blir glatt förvånad när han får *kokkaffe* hos uppdragsgivaren, Henrik Vanger (Larssons kursivering, 2005, 86).

Kaffet fungerade som ”bränsle” i arbetet för såväl författaren Larsson som hans rollfigurer. Vi ska dröja kvar något vid kaffets funktion som bränsle, både rent allmänt och på arbetsplatser. I detta kan många skribenter känna igen sig. Kaffet ger en vilopaus, värmer och piggar upp. Sättet att dricka sitt kaffe ensam, arbetan-

de vid skrivbordet, lär vi ha tagit över från USA på senare tid. Det kan hänga ihop med modernitetens tryck på individen att prestera, var och en för sig. De yrkeskategorier i USA som är mest kaffeberoende är forskare, labbtekniker, PR-konsulter och administratörer enligt en nyligen utförd undersökning (*Villatidningen* 2011). Resultatet verkar stämma väl med svenska förhållanden.

Traditionellt har svenskarna använt kaffet för att skapa gemenskap på arbetsplatsen samtidigt med vilopausen och stimulansen av koffein. Det har fungerat bra för såväl kvinnor som män i arbetslaget i skogen, på sjukhusets vårdavdelning, kontoret och fabriken. Före kaffeautomaternas tid kokades kaffet på varje arbetsplats vanligen av den som hade lägst lön och det var i regel en kvinna. Lisbeth Salander skulle aldrig ha kokat kaffe till personalen (2005, 119). I takt med den feministiska frigörelsen organiserades turordning för kaffekoket på arbetsplatserna, per dag eller per vecka. På 1980-talet kokade även chefer kaffe. Vanligen räckte gesten att göra det en enda gång för att visa den goda viljan till jämställdhet mellan könen och jämlikhet med hela personalen i den allmänna strävan till demokratisk utjämning. Kaffet skulle vara befriat från klasskillnader för alla ville ju ha det. Stridsfrågor om såväl jämställdhet som demokrati och effektivitet i arbetet löstes med kaffeautomatens införande under 1980- och 90-talen. Nu förtiden gäller det vem som ska tömma diskmaskinen.

Som sagt fungerar kaffet som bränsle i arbetet för såväl författaren Larsson som hans rollfigurer. Det kaffe som förekommer i Millenniumtrilogin verkar vara det bryggkaffe som ovan nämnts som det vanliga i Sverige sedan 1950-talet – närmast jämförbart med *caffe lungho* eller *macchiato* av italiensk standard. Gourmetkaffe är inte vanligt i Stieg Larssons första bok förutom ett par *caffe latte* först i London, på Old Compton Street, senare i Grenada och Stockholm. Blomkvist beställer en caffe latte i järnvägsparken i Hedestad (2005, 296). I andra boken händer det flera gånger att Salander tar en caffe latte. Första gången hon hämtar en mugg espresso till sin chef studsade jag vid denna vänliga gest mot chefen från den trotsiga tjejen. Denna mugg espresso är en fredstrevare från hennes sida efter en lång period av osynlighet som reaktion på ett övertramp av den annars hygglige mannen (2005, 47). Nästa fredstrevare kommer mot slutet av första boken när Lisbeth vänder motorcykeln och återvänder till Mikael Blomkvist i stugan i Hedestad. Hon känner på kaffepannan som är både tom och kall och går till köket med den (2005, 491). Den gången var det fråga om det norrländska kokkaffet.

Stieg Larsson visste hur svenskar förhåller sig till kaffet och drack sitt kaffe på samma sätt själv. Kaffetermosen finns ofta med på foton av honom och livskamraten. Hon retade sig på att han hellre gick ut på café varje morgon än lagade frukost hemma (Gabrielsson 2010). Precis så gör hans romantiserade alter ego, hjälten Mikael Blomkvist, när han blivit inhyst i en stuga på uppdragsgivarens ägor. Då gäller det att bekanta sig med invånarna på ön som är mer eller mindre besläktade med den försvunna flickan och hennes sökande farbror.

Blomkvist beställer smörgåsar också på caféet. Kaffe-och-smörgås är en stående kombination på café och måste därför kommenteras. En svensk smörgås är bröd med smör och pålägg. Klassiska pålägg kan vara ost eller leverpastej eller skinka, alltsedan kunderna successivt med början på 1920-talet fått råd att gå på café. En tomatklyfta, en persiljekvist och ett salladsblad har tillkommit och på leverpastejen några skivor ättiksgurka.

Läsare av *New York Times* som vuxit upp i svenskättade hushåll intygar i bloggkommentarer att Larsson bara beskriver ett fullständigt normalt beteende i Sverige och Norge. Kaffedrickandet är inte bara normalt utan ett ”måste”, att kaffet alltid står på och att det bjuds. Det är inte ett författar-*tic*, som Kamp föreslagit, utan ett normalt socialt beteende, skriver en läsare (Dixler 2010). Kamp svarar att enligt Larssons partner översteg deras kaffeintag även måttet för svenska vanor (Kamp 2011; Gabrielsson 2010). Det normala i kaffebeteendet kan vi skandinaver alltså känna igen. Kaffet dominerar stort i Larssons böcker och i Sverige. Det förenar människor, överbryggar sociala skrankor. Det är normalt i alla grupper, i alla samhällslager. Fikandet blir en markör för det klasslösa samhället. Kaffet som social företeelse rinner över alla bräddar av klass, som om skillnaderna inte längre fanns. Det är till för att förena människorna.

Detta är förstås en illusion, eftersom klasskillnaderna fortfarande finns men markeras subtilt, uppifrån och ned. Nedifrån och upp brukar reaktionen döljas, oönskad och pinsam. På annan plats i denna bok förundras Johanna Niemi också över klasslösheten på ytan. Hon har så rätt i att det är bara på ytan som folkhemmet ser jämlikt ut. Det är politiskt korrekt att inte låtsas om skillnaderna men de blir ändå avlästa, här som i andra länder där konsekvenserna möjligen är hårdare. Människor blir klassplacerade även i Sverige. De subtila gränserna är skarpa i allt, även i fikaföreteelsen men inte i kaffekonsumtionen som sådan. Kaffebord, serviser, miljöer och det som äts till kaffet kan bestämmas till socialt fält i Bourdieus mening (1993). Caffe latte har hög medelklassgrad. Espresso är genast smartare, elegantare och signalerar yngre medelklass i fria yrken men inte reserverat för överklassen.

Annat är det med övriga drycker och matintag i romanerna. Larsson karakteriserar människor och miljöer – i enlighet med ekonomiskt och kulturellt kapital av Pierre Bourdieus modell (1993). Läsaren gör bäst i att hålla i minnet att det är just Stieg Larssons uppfattningar av generationers preferenser och regionala vanor med mat.

Fria individer eller klassmärkta romanfigurer

> ”… svart kaffe i en märklig, gammalmodigt blommig porslinskopp. ’Det var min mormors servis’, sa Mia Bergman /… / Jag växte upp hos min mormor i flera år och servisen är i stort sett det enda jag har kvar efter henne.’” (II, 99)

> ”Han stannade vid en grind där ett gäng fårfarmare hade samlats runt motorhuven på en jeep för att dricka kaffe.” (I, 473)

”Susanne hade specialiserat sig på kyrkobesökare
och kaffe till begravningar och andra arrangemang.” (I, 149)

Lisbeth Salanders oskyddade uppväxt ger läsaren ett intryck av att hon varit ett utsatt barn ur icke-privilegierad arbetarklass. Snarare har Larsson gjort henne övernaturligt klasslös, utsatt, oskyddad, utan formell skolutbildning men så begåvad att hon blivit en hacker i världsklass, som av lust till gåtor nöjesläser matematik och astronomi. Sedan begåvas hon med obegränsad tillgång till pengar genom den första bokens äventyr. I Sverige brukar hackers vara en medelklassföreteelse, de brukar inte komma ur arbetarklass. Salanders klasslöshet och ekonomiska oberoende är nog ett avsiktligt drag av Stieg Larsson för hennes ideala framtoning som Pippi Långstrump. Förutom familjen Vanger representeras överklassen av chefredaktören Erika Berger, en annan idealfigur av frihet. Flertalet av Larssons rollfigurer kan föras till medelklass. De sympatiskt tecknade har vänsterpräglade intressen med visioner om frihet, jämlikhet och jämställdhet. Det finns ingen som inte dricker kaffe.

Hos det unga paret, en grävande journalist och en doktorand i kriminologi ska läsarens sympati för dem väckas vid en enkel arbetsmiddag. De är framtida mordoffer, som båda skriver om trafficking. Hela tidskriften *Millenniums* redaktion deltar och dricker kaffe på maten ur mormors märkligt gammalmodiga kaffeservis. Mikael Blomkvist bryr sig inte om blommiga kaffekoppar, det skulle varit omanligt, men han har fått spanskt rödvin till den godaste kyckling i sötsur sås som han någonsin smakat, cheesecake med hallonglass till efterrätt och en whisky Tullamore Dew därtill (Larsson 2006, 99f). Det unga fria akademikerparet karakteriseras av en läcker meny som kunde hämtats ur ett glassigt matmagasin. De omoderna kaffekopparna är den kvinnliga doktorandens minne av sin mormor, vilket förankrar henne i en bakgrund av hederlig strävsamhet i små omständigheter. Dessa koppar är kanske bokens enda markering av kaffeserveringens genusskillnad i modern tid.

Öppningsmiddagen på det vangerska godset tar jag som en dramaturgisk trumpetsignal från författarens sida, en stekt hare med vinbärsgelé och potatis och ett fylligt rödvin (2005, 114). En stekt hare tillhör den norrländska mattradition av vilt som var tillgänglig för såväl överklassen som för 1950-talets fattiga småbrukare, som jagade av nödtvång. Det var vad Stieg Larssons fattiga morföräldrar gjorde för att skaffa mat i hans barndom på ett skogstorp i Norrlands inland. De tillhörde på 1940- och 1950-talen en grupp materiellt och socialt utsatta människor, som Larsson förblir solidarisk med. Ett visst mått av kunskap och skicklighet krävs både för att jaga hare, tillaga steken och även att koka gelé av svarta vinbär. Det fanns hos lantbefolkningen och hos husföreståndarinnan. En husföreståndarinna hos överklassen är visserligen en kvarleva från forna tiders klassamhälle men Stieg Larsson

respekterade henne som en yrkeskvinna från anno dazumal. Med husföreståndarinnan, middagsmenyn och beskrivningen av hus och inredning leder författaren in läsaren i en bestämd social miljö med överklassiga förtecken och en atmosfär av 1960-tal.

Annat är det när Lisbeth Salander bunkrar mat till sin lyxlägenhet. Då blir det ett storpack Billys Pan Pizza, tre frysta fiskgratänger, tre baconpajer, ett kilo äpplen, två limpor, ett halvt kilo ost, mjölk, kaffe en limpa Marlboro light och kvällstidningarna (Larsson 2006/07, 179). Det kunde kanske ha varit författarens privata inköpslista? Salander har pasta och baguetter i frysen till omväxling med kioskmat, hamburgare och restaurangmiddagar. Ostsmörgås med saltgurka tar hon till tröst efter en rå våldtäkt (2005, 228). Den menyn återkommer flera gånger och på den bjuder hon även Mikael Blomkvist efter strapatser. När hon blir hungrig, för det blir hon ibland, efter flera timmars jobb vid datorn, gör hon tre limpmackor med ost, kaviar och ett sönderkokt ägg och äter sina nattmackor i soffan i vardagsrummet (2005, 278). Det är billigt och lättfixat. Så hade hon också klarat sig igenom en oprivilegierad uppväxt utan borgerligt beskydd.

Ibland har jag undrat om författaren försöker hålla en ekologisk matordning av lammkött och vilt i böckerna? Det skulle motsvara sagomoralens rena sundhet. Överklassen har råd och kan laga mat. Den onde Martin Vanger är den som har ett kök som innehåller utrustning för en yrkeskock. Han bjuder Mikael Blomkvist på egenhändigt tillagad älgstek med italienskt rödvin (2005, 188). Varken Blomkvist eller läsaren vet att under proffsköket ligger Martin Vangers tortyrkällare där Blomkvist så när får sätta livet till om inte Salander kunde dyka upp som en magisk hjälpare.

När tanken väl kommit in på sagospåret har Lisbeth Salander rollen som den övernaturliga hjälparen i första boken, Blomkvist är den ädle hjälten som gör sig förtjänt av hjälpen och Martin Vanger är monstret, den onde jätten i ett lyxhus som bjuder den klipske pojken på en luxuös måltid – för att sedan kunna döda honom i källaren. I trilogins senare delar får Salander istället ta rollen som prinsessan som måste räddas, men välgörande nog har hon inte dummat sig för att behöva räddas. I efterhand radar folksagans ingredienser upp sig för läsaren (jfr Nikolajeva 1999, 35ff; Propp 1984). Tim Parks har rätt i att Larsson är moralist (2011). Han har gjort en saga om kampen mellan de onda och de goda.

När Lisbeth Salander går på krogen med tjejkompisarna dricker de öl, mat nämns knappt (2005, 323; 236). Den gång Mikael första gången tar sig in i Salanders lägenhet och väcker henne medför han tre bagels, en med rostbiff, en med kalkon och dijonsenap och en vegetarisk, ifall hon skulle vara vegetarian (Larsson 2005, 324). En tjej som hon kunde mycket väl ha varit en sund vegetarian men Salander är nog inte tillräckligt intresserad av något matintag alls, inte Stieg Larsson heller tycks det. Det finns gränser för sund renhet för både författaren och hans rollskapelse.

När Blomkvist kommer till Australien äter han fårstek på den lokala puben och sänker tre *pints* öl tillsammans med lokala talanger som kallar honom *mate* och talar med en lustig accent. Som om det inte skulle räcka för att ge lokalfärg får

läsaren veta att han kände sig som om han klivit in i inspelningen av *Crocodile Dundee*. I Australien tar Anita, alias Harriet Vanger, fram en öl när det ska pratas, men på vägen har Mikael Blomkvist sett ett gäng killar samlade vid en motorhuv för att dricka kaffe. Även där ser Larsson till att kaffet finns.

I Stieg Larssons liv var caféerna viktiga mötesplatser för förströdda födointag och väsentliga underrättelser. Det är på caféerna som Mikael Blomkvist får höra vändpunkterna i liv och *story line*, fängelsedomen i början och mordet på Lisbeth Salanders angripare mot slutet. Då avnjuter han en speciell toast med västerbottensost som Larsson vuxit upp med i sitt norrländska barndomshem. Västerbottensost är en nationell stolthet, en delikatess som bara kan framställas i ett speciellt mejeri på en liten ort i norr (Gabrielsson 2010).

Men det dricks, som antytts tidigare, inte bara kaffe i Stieg Larssons böcker. Drinkar bjuds ibland, när kaffet inte skulle passa. En *whisky* är vanligt och kan fylla samma funktion som kaffet att föra handlingen vidare. Vin och whisky drack de som arbetade i kretsen kring tidningen Expo, som är modellen för tidskriften *Millennium*. Det kan också drickas i alla sociala grupperingar. Hos uppdragsgivaren Vanger, förmögen och av en äldre generation, serveras konjak (2005, sid. 211). Whisky kunde ha passat men en fin konjak karakteriserar miljön bättre.

När en ny person blir erotiskt invecklad i handlingen inför författaren också en ny dryck. Cecilia Vanger kommer med isvatten och två gin och lime (2005, 231). Hemma hos sig går Erika Berger, efter en ”häftig ordväxling” med Blomkvist, till sitt barskåp i överklassens Saltsjöbaden. Hon häller upp en försvarlig mängd *Aberlour* åt sig. Omedelbart ursäktar författaren denna goda människa med att hon drack sprit ungefär en gång per år. Däremot ska läsaren veta att denna dryck är en *single malt Scotch* whisky. Det är i och för sig lätt att räkna ut. När Erika Berger rapporterar om styrelsemöte i Vanger-koncernen låter författaren henne säga att hon själv och Harrieth Vanger drack sig berusade på rödvin. Det var kanske privat efteråt, därför att drycken på styrelsemöten brukar vara Ramlösa.

Pilsner dricker Vangers advokat Frode och Mikael Blomkvist en varm sommarkväll i trädgården. Den äldre generationen dricker pilsner. En yngre skulle ha fått öl av högre alkoholhalt av författaren. En annan kväll, på midsommarafton, aväter samma personer sill och potatis med snaps, den somrigaste kombination en svensk kan tänka sig. Advokaten ber om en sup till och sveper den plötsligt. Plötsligheten markerar hans upprördhet därför att han tillhör de goda som håller stilen av rent och sunt uppförande. Sill och potatis är ett arv från Fattigsveriges tid som numera har upphöjts till fesrätt vid midsommarafton, förstärkt med snaps som också är ett uppsnyggat arv från den gamla brännvinstraditionen, uppsnyggat genom festanknytning. Det är en av de få rätter som med medias hjälp förts upp på festmenyn i alla grupper just denna kväll, den enda rätt som överskrider klassgränser lika självklart som kaffet, möjligen följd av den borgerliga julskinka som under 1900-talet spritts till alla som fått råd genom standardhöjning i välfärdslandet.

Sagans moral: ont och gott – och kaffe?

" 'Vill du ha kaffe?' hade hon frågat. Hon hade dragit igen dörren och räckt honom en mugg från espressomaskinen i lunchrummet." (I, 47)

"När Mikael hjälpte henne [systern Annika] att duka fram kaffet …" (I, 79)

"Efter mötet gick Mikael och drack kaffe med Christer Malm på Java vid Hornsgatspuckeln." (I, 518)

De onda rollfigurerna i trilogin är riktigt fula fiskar. När de får sina gärningars lön kan läsaren andas ut. De goda klarade sig denna gång också. Visst har Tim Parks rätt i att Stieg Larsson är moralist. Det ska sluta bra för de goda hjältarna i alla sagor. Bäst ska det gå för pojken och flickan. I Millennium-trilogin kan Mikael Blomkvist och Lisbeth Salander alternera med varandra i rollerna som klipsk hjälte och hjälpare med övernaturliga medel. Salanders hackertalanger når övernaturliga höjder liksom hennes kroppskrafter och boxarförmåga. Larsson tycks inte ha några problem med att den barnsliga gestalten bryter mot lagar för andras integritetsskydd. Det vore småaktigt att komma med sådana invändningar när hon kan rädda hjälten och sig själv.

Om Mikael Blomkvist är hjälten i första delen, det vill säga den klipske pojken som uppsöker och avslöjar det onda monstret Martin Vanger, så övertar Lisbeth Salander denna hjälteroll när hon först räddar livet på den klipske pojken och sedan jagar trollet mot en säker död. I fortsättningen av sagan har hon huvudrollen som den klipska flickan som strider mot alla som förtryckt henne och i förbifarten räddar också Blomkvists heder och karriär. Hon får obegränsat med pengar, stulna sådana, och han får jobb så han klarar sig. Det är inte rikedomen som är roten till det onda för Larsson, snarare makten som leder till våld, sexuellt våld, som leder till makt. Kampen mot det onda går vidare. I de följande böckerna blir Salander en mycket kompetent prinsessa som Riddar Blomqvist får hjälpa till att rädda.

Stieg Larsson har förankrat sina osannolika personer och intriger i trovärdiga miljöer med hjälp av klassöverskridande kaffe, generationsskiljande mat, som övningar i kultur, och faktiskt övningar i jämlikhet. Det är de goda som får äta god mat i Larssons text. Deras lyxmiljöer är belöningar från författaren. De goda människorna får njuta av kaffet även om de stressar i arbetet. De behöver sitt kaffe för att nå resultat. Dryckerna får karakterisera dem, en ny drink eller ett nytt vin för varje person. Vi får inte veta så mycket om vad de onda motståndarna äter och dricker förutom kaffe och ett torftigt tilltugg, en smörgås. Det är de goda vi får följa medan de tänker i ensamhet och resonerar med varandra på näringsställen. Den som till slut ska döda den stora överskurken, far till Lisbeth Salander, dricker bara litet kaffe och äter en hård brödbit. Till slut kommer förklaringen att magcancer motiverar hans självmordsuppdrag. Moralen upprätthålls.

Visst karakteriserar Stieg Larsson sina aktörer med klassattribut av bostadsadresser och inredning, maträtter och drycker men det är inte så enkelt att de rika är onda. Däremot kan man vara säker på att de goda är vänstersinnade som Erika Berger, åtminstone liberala som Henrik Vanger. Det är godhet eller ondska som rangordnar de välbeställda i hans ögon, inte bostad, ägodelar och matvanor. Han vill att de ska var jämlika människor, det är hans moral. Det är annorlunda med offren för trafficking, för sexuella övergrepp av alla slag, till exempel Lisbeth Salanders mor. Hans engagemang och medkänsla väjer inte för deras misär. För våldet mot de onda sätter han inga gränser. De får vad de förtjänar i hans ögon. Det är moralistiskt, kanske naivt. Min inställning att motarbeta allt våld är kanske lika naiv.

Eftersom Stieg Larsson mål är att bekämpa det sexuella våldet mot kvinnor är de offren i hans system, på botten av samhället. I böckerna fyller inte mat och dryck till dem någon funktion, inte ens kaffe. Det skulle då vara Lisbeth Salanders julklappar till sin mor, kaffe, engelsk julkaka och parfym, som tillsammans visar på hur skadad modern är. Bland de agerande männen och kvinnorna är Larsson angelägen att snarast överskrida könsstereotypier men det är inte mat och dryck och kaffe som han använder för att markera könens jämställdhet.

Efter att ha utrett vilka skillnader som i nästan trehundra år utvecklats mellan den kvinnliga drycken kaffe och den manliga drycken kaffe blir det antiklimax att konstatera att det är ganska litet kvar av dessa könsskillnader i det moderna livet av idag – och inget alls i Millennium-trilogin. Med kaffe för ögonen spanar jag igenom texten och hittar inte mycket som i nutid kan visa könsskillnad ifråga om kaffevanor. Rollfigurerna dricker samma kaffe på samma sätt oavsett om de är män eller kvinnor. På punkten kaffe är de jämställda. Kaffet är inte längre en genusmarkör. Det närmaste en könsbestämning vi kommer kan vara en mormors blommiga kaffeservis, därför att sådant kvinnligt bryr sig inte Mikael Blomkvist ett dugg om. Servisens funktion i scenbilden är snarare att visa socialt god och pålitlig klasstillhörighet. Att den är könsbestämd till sin ägarinna och hennes mormor är inte det viktiga i sammanhanget utan det är oskyldighet, renhet och hederlighet som är väsentliga drag (2006, 99). Över huvudtaget verkar könsbestämda former för kaffeintag vara borta i Larssons skapelse.

Kaffe som klassmarkör är heller ingen stor sak, därför att alla dricker kaffe, både onda och goda, däremot kan dryckens olika tillredningar ange sociala grupperingar. Caffe latte och espresso markerar ibland modernitet, smarthet och en viss elegans. Kokkaffe är inte elegant men innebär hederlighet i Stieg Larssons nordsvenska barndomsmiljö. Det står för pålitlighet och godhet till och med hos industrimagnaten Henrik Vanger, när husföreståndarinnan hällt upp det på en bordstermos åt herrarna. Mycket ofta nämner Larsson sina stamställen vid namn som Café Java på Hornsgatan och Wästerlunds konditori vid gamla Sandöbron i

Ångermanland, ett café som bilister på väg norrut brukade passera. Han produktplacerar lojalt de goda företag han gillar.

Wästerlunds konditori öppnade redan på 1940-talet och har behållit mycket av sin ursprungliga stil. På taket står en neonskylt föreställande en konditor som häller upp kaffe och serverar en bakelse, en gång i tiden Sveriges största neonskylt i privat ägo. Detta konditori har dessutom en plats i svensk demokratihistoria för ett drama där svensk militär öppnade eld mot ett demonstrationståg av arbetare 1931. Larsson hade säkert en avsikt med att nämna Wästerlunds konditori, personlig eller politisk eller bådadera, det har Larssons livskamrat betygat (Gabrielsson 2010).

Stieg Larsson pekar ut dem som tillhör den goda sidan i hans system. Namnen på näringsställena ger lokalfärg åt läsare som själva rör sig i trakterna. De är blinkningar till dem som känner till områdena. Platserna blir numera uppsökta av turistläsare som vill leva sig in i miljöerna. Kaffeställenas lokalfärg fungerar i rundgång mellan boksidor, läsare och turister. Ändå upptar kaffet tillräckligt stor del av läsarens uppmärksamhet för att väcka undran över dess funktion. Kaffet tillhör med säkerhet det goda i livet men det ligger inte på den moralistiska nivå, som Tim Parks pekar ut (2010). Eller gör det? På en omedveten nivå? Samhället var inte klasslöst och jämlikt i Larssons ögon men jämlikhet var ett ideal på den goda sidan i moralismen. Svenska läsare tror på att jämställda kvinnor och män dricker kaffe på samma sätt i trilogin. Då kanske vi skulle kunna tro på det klasslösa kaffet också? Det är visserligen en illusion men illusionen är där för att signalera jämlikhet och Larsson för jämlikhet till den goda sidan. Alltså fyller kaffet en funktion i det moralistiska systemet. På författarens medvetna nivå har kaffet, kan vi anta, en annan uppgift.

Rituellt kaffedrickande – eller tics?

”Hon visade också var kaffeautomaten i lunchrummet stod.” (I, 300)

”Klockan två på tisdagsmorgonen kokade Mikael kaffe och gjorde smörgåsar som han åt i kökssoffan.” (I, 304)

”Han försvann in i köket och hittade omedelbart hennes kaffebryggare. ’Var har du kaffet?’ ropade han.” (I, 324)

”Efter en stund gick hon ut i köket och kokade kaffe och satt i mörkret på kökssoffan och rökte flera cigaretter medan hon grubblade intensivt.” (I, 503)

I Sverige accepteras kaffedrickandet i Millennium-böckerna som något normalt. Ibland var det kanske svagt kokkaffe. Författaren Stieg Larssons egen livsföring var knappast hälsosam vare sig ifråga om kaffe, mathållning eller dödlig rökning, men recensenten Kamps patologiska bestämning av kaffevanan verkar alltför mag-

stark på svenska läsare. Vi har lättare att acceptera kaffedrickande som en del av ritualen till frukost, kafferast, lunch, eftermiddagskaffe och kaffe på maten efter middag och i gemenskapen med familj och arbetskamrater. Alla dagens möjliga kaffekoppar däremellan skyller vi på behov av vila, stimulans, frusenhet, när vi behöver komma på en ny vändning i tankearbetet vid arbetsbordet. Då blir det en kopp i ensamhet. Hemma står en liten bryggarautomat och väntar. På jobbet finns en sofistikerad automat som erbjuder flera sorter av olika styrka med och utan socker, mjölk och choklad. Hett tevatten fås som biprodukt. Tepåsar finns vanligen också. Det här är så vanligt att svensken ser ritualen men ingen hälsofara. Den rituella kicken fungerar på skrivbordsarbetarna och både Mikael Blomkvist och Stieg Larsson var just sådana. Till och med Lisbeth Salander fungerar med kaffet.

När jag bläddrar mellan mina kaffemärkningar, framför allt i den första boken, undrar jag hur medveten Stieg Larsson kan ha varit om allt detta kaffe ideligen? Det verkar som ett osökt sätt att föra handlingen vidare medan han själv tänkte ett steg ytterligare framåt. Å andra sidan, tänker jag, måste författaren aktivt ha knackat ner det där kaffet med fingrarna på tangenterna så många gånger att han blivit medveten om de kaffesignaler som han anslog. De glider in motståndslöst och svenska läsare reagerar inte förrän de börjar räkna. David Kamp har uppenbarligen också sett det motståndslösa flytet, räknat och sett att kaffet finns på var och varannan sida. Jag kan tänka att Larsson själv medvetet gjort det till ett stilmedel – just för att bryta av och föra handlingen vidare.

Stieg Larssons kaffesignaler påminner mig om muntliga diktares förråd av fasta fraser på meter och slutrim på en-, två- eller trestaviga ord och andra stilgrepp som underlättar minnet och framförandet. Den som i likhet med Homeros – och hans efterföljare av skriftlösa sångare ända in på 1950-talet – som muntligen ville berätta en episk händelsekedja behövde också ett minnesförråd av fasta fraser att vila i, hämta andan, kolla läget för hjälten i sekvenserna och för att inleda ett nytt moment i händelsekedjan. Så gjorde Homeros, vem han nu var, när han besjöng Odysseus irrfärder. Nya inslag i sången om Nausikaa börjar ”Men när morgonen gryr, den rosenfingrade Eos… ” (Odysseen, det här är sådant man lär sig av översättande i skolans läxor och sedan minns hela livet, min anmärkning). Larsson kan ha känt något liknande när han skulle föra berättelsen framåt, låta Lisbeth Salander ta itu med något, låta Mikael Blomkvist tänka efter. De behövde kaffe och det gjorde Larsson också, fysiskt och dramaturgiskt.

Film har andra dramaturgiska medel. Den svenska versionen behöver inte kaffet för att föra handlingen framåt. Den amerikanska filmen, *The Girl with the Dragon Tattoo* har några kaffetillfällen som jag uppfattar som tribut till svensk lokalfärg med en blinkning till trilogins läsare i utlandet som i likhet med David Kamp förundrats över ”det patologiska kaffedrickandet” (Kamp 2010).

Detta ”*tic*”, alltså kaffe som en formel, har kanske fungerat som viloläge för författaren till att behärska skrivprocessen och skapa nya sekvenser av händelser. Detta pausläge upplever också läsaren som gör sig beredd för ny spänning. Medan ett sceneri utvecklas blir det inget kaffe. Det kommer när en annan fas ska ta vid. Det blir till slut alldeles ointressant om Stieg Larsson var medveten eller inte om

kaffets betydelse. Det står där och det dricks i den form som är naturlig för rollfigurerna. Larsson ger dem rätt sorts kaffe, sådan mat som är trovärdigt självklar i deras livsföring och låter dem dricka det som passar dem. För det allra mesta träffar han rätt och därför accepterar läsarna i Sverige allt det där kaffet som trovärdigt. Folk har just sådana vanor – och vanor är övningar i kultur.

Förutfattade meningar om klass, estetik och livsföring i överklassen vädras i skisser av boende från Saltsjöbaden, Hedestad och lyxvåningen på Söder i Stockholm. Förvisso sätter ekonomin vissa gränser men medger fin konjak och *single malt whisky* för dem som har det bättre ställt. Ätandet är inte särskilt framträdande. När maträtter nämns karakteriserar de sina ätande och de tillagande riktigt bra. Maten handlar mera om ekonomiska resurser och generationsvanor än om rätter som klassmarkörer, mer om skillnader i generation och lokalitet än om klass. De onda människorna äter lika bra som de goda. Den ondaste seriemördaren Martin Vanger hade som nämnts ett proffsutrustat kök och älskade musik och mat och lagade den själv. Mat och musik brukar karakterisera goda livsnjutare som väl kan utöva makt men inte våld. Så är det inte i Millennium-trilogin. De goda hjältarna Lisbeth Salander och Mikael Blomkvist äter inte särskilt bra mat men är goda ändå. Salander är god – till och med när hon utövar våld.

Stieg Larsson har förankrat sina osannolika personer och intriger i trovärdiga miljöer med hjälp av klassöverskridande kaffe och generationsskiljande mat, som övningar i kultur, faktiskt övningar i jämlikhet. Kaffet är så allmänt att det inte har någon inverkan på systemet av ont och gott. Onda och goda dricker samma sorts kaffe på samma sätt, män och kvinnor också. Kaffets forna könsskillnader har utjämnats i den moderna tiden. Kaffet verkar utjämnande, precis som vi låtsas utjämna klasskillnader – och det är just poängen med att behandla kaffe och klass tillsammans, kaffe åt var och en, ond eller god.

Trots att det klasslösa sambandet mellan jämlikhet och kaffe inte är direkt visar tänkandet i banor av materialitet – och därmed frågan vad kaffe gör – på något väsentligt. Kaffet gör något med oss. Det verkar utjämnande i en vanemässig gemenskap av fysisk närvaro i rummet vid kroppars samtidiga upplevelse av varm dryck med viss arom. Närvaron är där, såsom *presence* (Gumbrecht 2004, 21-49). Den rituella vanan att inta kaffe tillsammans verkar överbryggande, att känna den varma doftande vätskan fylla kroppen med aromatisk smak och samtidigt låta sinnet fyllas av gemenskapskänsla vid kaffebordet. Kaffet gör något övergripande med oss, något inlärt genom vana och utjämningen fungerar i ensamhet liksom den underlättar i gemenskap. Vi kan bortse från skillnader och låtsas jämlikhet och det hjälper en god bit.

Referenser

”Allt fler går över till te”, *Dagens Nyheter* 2011-03-18, A, s. 17.

Bergstrand, Ulla och Maria Nikolajeva et al, *Läckergommarnas kungarike: Om matens roll i barnlitteraturen*, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms universitet 1999.

Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter*; i urval av Donald Broady och Mikael Palme, Stockholm: B. Östlings bokförlag Symposion 1993.

Bringéus, Nils-Arvid och Mats Rehnberg ”Hur kaffet blev svensk nationaldryck”, i *Mat och miljö*, Lund: Gleerups 1970.

Bronson, Eric, ”Why Journalists and Geniuses Love Coffee and Hate Themselves”, i *The Girl with the Dragon Tattoo and Philosophy: Everything Is Fire,* red. Eric Bronson, New Yersey: John Wiley & Sons 2012.

Dahlström, Fredrik, ”När folket fikar stannar Sverige”, *Uppsalatidningen* 2011-05-27 – 06-02.

Damsholt, Tine et al., *Materialiseringer: Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*, Aarhus: Aarhus universitetsforlag 2009.

Dixler, Elsa, ”Mailbag: Stieg Larsson, Coffee Maniac?”, hämtad 2013-04-28 från http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2011/06/13/ mailbag-stieg-larsson-coffee-maniac/.

Dunér, Hanna, ”Allt fler kaffekedjor vill ha del av kakan”, *Svenska Dagbladet Näringsliv* 2012-04-03 – 04.

Gabrielsson, Eva och Marie-Francoise Colombani, *Millennium, Stieg och jag*, Stockholm: Natur och kultur 2010.

Gumbrecht, Hans Ulrich. *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*, Stanford, California: Stanford University Press 2004

Hirdman, Yvonne, *Genus: Om det stabilas föränderliga former*, Malmö: Liber (2001) 2003.

Jönsson, Håkan, *Mjölk: en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonom,* diss., Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion 2005.

Kamp, David, ”The Hacker and the Hack”, *The New York Times,* hämtad 2010-05-30 från http://www.nytimes.com/2010/05/30/books/review/david-kamp-the-hacker-and-the hack/ 2010 May 28th/.

Kamp, David, ”THE GIRL WITH THE OVERBEARING COFFEE FIXATION”, hämtad 2013-04-28 från http://davidkamp.com/2010/06/the_girl_with_the_overbearing.php/.

Kamp, David, ”Stieg Larssons Coffee Mania Revisited”, hämtad 2011-09-29 från http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2011/06/21/david-kamp- stieglarssons-coffee-mania-revisited/?ref=stieglarsson/.

Kaffefakta, hämtad 2013-04-29 från http://www.kaffefakta.se/

Livsmedelsföretagen, Kaffeinformation, hämtad 2011-09-29 från http://www.kaffeinformation.se/

Larsson, Stieg, *Män som hatar kvinnor*, Stockholm: Norstedts 2005.

Larsson, Stieg, *Flickan som lekte med elden*, Stockholm: Norstedts 2006.

Larsson, Stieg, *Luftslottet som sprängdes*, Stockholm: Norstedts 2007.

Latour, Bruno, *Pandora's hope : essays on the reality of science studies,* Cambridge, Mass: Harvard University Press 1999.

Law, John & John Hassard (red), *Actor Network Theory and After*, Oxford: Blackwell 1999.

Liljestrand, Jens, ”Smart om Stieg: Fin amerikansk essä om sex och moral i Millennium, *Dagens Nyheter* 2011-07-02.

Ljungström, Åsa. *Öster om Arlanda*. diss. Uppsala universitet, avdelningen för etnologi, 1997.

Parks, Tim, ”The Moralist”, *The New York Review of Books*, 2011-06-09, 58 (2011:10), hämtad 2011-09-30 från http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/jun/09/moralist-stieg-larsson/.

Peterson, Per, *Sagans teorier*, Uppsala: Etnologiska institutionen, Uppsala Universitet 1976.

Propp, Vladimir, *Theory and History of Folklore*, Manchester: Manchester University Press 1984.

Roberts, Adam, *The Dragon with the Girl Tattoo*, London: Gollancz 2010.

Sigfridsson, Ingegerd, *Självklara drycker? Kaffe och alkohol i social samvaro*, diss., Göteborg: Bokförlaget Arkipelag 2005.

Valeri, Renée, ”'Kom så tar vi en kopp!' Svenskarna och deras kaffedrickande”, i *Svenska vanor och ovanor*, red. Jonas Frykman och Orvar Löfgren, Stockholm: Natur och kultur 1991, s. 55-78.

Villatidningen, 2011:7, s. 3.

Zakrisson, Ingrid, ”Fikarasten – om konsten att dricka kaffe”, texter och utställningsproduktion 2011, *Upplandsmuseet*, u.å.

8. De goda männen och de starka kvinnorna
Om gemenskaper utifrån Millennium-sviten

Anders Johansson

Det är ett samhälle i undantagstillstånd som möter läsaren av Stieg Larssons Millennium-trilogi. Redan i det första mötet med huvudpersonen Mikael Blomkvist står det klart att vi befinner oss i ett Sverige där lögn och korruption löst upp rättssäkerheten. Blomkvist har blivit oskyldigt dömd för artiklar i tidskriften *Millennium* som avslöjat en finansmans olagliga affärsverksamhet:

> Han hade haft alla trumf på hand men likafullt förlorat mot en halvgangster i Armanikostym. En fähund till börsklippare. En yuppie med en kändisadvokat som flinat sig igenom hela rättegången. *Hur fan hade det kunnat gå så snett?* (Larsson 2005, 21)

Blomkvists fråga om hur detta kunnat ske gäller mer än den enskilda rättegången. Både de juridiska och finansiella systemen beskrivs som korrupta. Lagarna är satta ur spel av kriminella finansspekulanter, stödda av devota ekonomijournalister. Tiden är ur led när Millennium-trilogin börjar. Och det är Blomkvist som är satt att vrida den rätt.

Det är således en på många sätt kritisk bild Larsson målar upp av dagens Sverige. Men om jag tar ett steg tillbaka och frågar vad det egentligen är som kritiseras, då framträder en viss vaghet i romanens gestaltning. Analysen – ja, jag menar att romaner kan utgöra analyser – stannar, som i citatet ovan, vid konstaterandet att det är män som är halvgangsters och fähundar som förstört Sverige.

Utan att vilja ta ifrån Millennium-serien dess förtjänster av att ha lyft fram viktiga politiska frågor om makt, våld, kvinnor, tillhörighet och främlingskap, vill jag därför i den här artikeln ta upp några av dess problematiska sidor. Jag ser mig själv som en tämligen god man – även om jag utgår från att jag har stora brister vad gäller självinsikt –, som feminist, och som politiskt lierad med det mesta böckerna står för. Ändå finns där ett litet obehag i att på detta sätt tillhöra det goda. Männen som hatar kvinnor, är inte de de *andra* männen? Finns det inte i Millennium-serien en berättelse som grundar sig i uppdelningen mellan, å ena sidan, det goda och *normala* och, å den andra, det onda och *onormala*? Och riskerar inte kritiken att tappa en del av sin udd när den enbart riktas mot de onda, korrumperade och våldsbenägna männen, det vill säga de *andra* männen, de som inte är goda och normala, som inte är som Blomkvist (eller som jag själv)? Och vilken funktion har de starka kvinnorna i relation till detta?

Litteratur vilar på betydelser och värderingar som hänger samman med gestaltningen av karaktärerna. Det måste finnas ett rum av mening som text och läsare delar för att förståelse ska uppstå. Att läsa en berättelse innebär alltså alltid att relatera till strukturer som formar vår gemensamma värld. Därför bebos berättel-

ser också av kollektiva fantasier, oavsett om författaren avser det eller ej. I det här kapitlet vill jag se närmare på vad en del aspekter av fantasin om en allians mellan de goda männen och de starka kvinnorna kan tänkas betyda. Jag vill se min läsning som ett avtäckande av denna fantasis undersida, inte som en kritik eller ett avfärdande av den. Som feministisk politik är den idag antagligen ofrånkomlig, och Millenium-serien därför politiskt viktig. Min läsning försöker dock i relation till detta påminna om hur politiska ställningstaganden ofta kräver att komplikationer döljs.

Mannen och Lisbeth Salander

Vagheten i den politiska kritiken hänger samman med att böckerna egentligen inte innehåller någon *samhälls*kritik. Alla hot mot det svenska samhället beskrivs som externa, som angrepp utifrån gentemot ett, som det till slut visar sig, i grunden gott rätts- och välfärdssamhälle. Titeln på den första boken lyfter i sig fram detta mönster. Till den engelska översättningen ansågs uppenbarligen radikaliteten i *Män som hatar kvinnor* vara för stark, varför den döptes till *The Girl with the Dragon Tattoo*. Men titeln säger faktiskt inte att män hatar kvinnor, utan meningskonstruktionen innebär att *vissa* män, *andra* män, nazister, kriminella, korrupta advokater, avhoppade sovjetiska agenter med flera, hatar kvinnor. Till skillnad mot sådana män *räddar* goda, normala, svenska, män kvinnor, även starka sådana, som Lisbeth Salander.

Visserligen har den våldsamma hämnaren Lisbeth Salander både skapats och uppfattats som en feministisk och modern Pippi Långstrump, men hon är inte någon fiende till männen. Till skillnad mot Valerie Solanas SCUM-manifest (1968) eller den franska filmen *Baise-moi* av Virginie Despentes (2000), står Millenniumserien, trots att den i porträttet av Salander också svarar ja på frågan om rätten att bruka våld, för en grundläggande tro på harmoni och ordning. Läsaren ser Salanders våld som legitimt därför att det enbart utgör ett tillfälligt och nödvändigt undantag från den normala ordningen.

Det är styrkan i Larssons beskrivning av Salander som motiverar läsaren till ett sådant ställningstagande. Hon lever verkligen i ett konkret undantagstillstånd – omyndigförklarad är hon berövad både sin politiska och juridiska rätt – och på ett lika konkret sätt befinner hon sig i krig med Faderns lag, har till och med försökt mörda sin far för att undkomma dennes totala, våldsamma och, i sin oförutsägbarhet, helt suveräna makt. Larsson porträtterar Salander, konkret och symboliskt, som den av den manliga makten uteslutna Andra. För henne finns bara våldet och tystnaden som möjliga sätt att förhålla sig till denna makt. Blomkvist – och läsaren – ser detta, och kan knappast undvika att ge henne rätten att hämnas.

Karaktären Salander ställer således frågan om den förtrycktes och kränktes rätt att bruka våld. I ett nummer av tidskriften *Bang* (2: 2010) ställer Anna Hellgren samma fråga:

> Vad skulle hända om kvinnor och feminister började spela på samma planhalva som lejonparten av manssamhället?
> Det vill säga visade och tog makt med hjälp av våld, eller ”fick” densamma under hot – uttalade eller antydda – om våldsamheter. (Hellgren 2010)

Och Emma Gray Munthe menar i samma nummer att glädjen i att se våldsamma kvinnor på film kanske inte enbart beror av att de hämnas, utan kanske också av att de har rätt att bruka våld i politiska syften:

> Men tänk om de våldsamma kvinnorna inte i första hand hämnas, utan försvarar sin heder eller vissa värden – som många, många våldsamma filmmän gjort före dem? Tänk om det återigen handlar om hur vi tillskriver dem olika egenskaper och motiv trots att det handlar om exakt samma beteende? (Gray Munthe 2010)

Frågeformen visar det svåra i att tänka sig att våld skulle kunna vara motiverat när det gäller kvinnors kamp för lika rättigheter (såvida inte den kampen, av män, samordnas med kampen mot terrorismen, som i Afghanistan eller Irak, då många tycks mena att det är rätt). Dessutom handlar diskussionen om fiktivt våld; något ställningstagande för att feminister borde bli ”militanta på riktigt”, som numret tycks hävda på omslaget, hittar man inte i tidskriften. Men trots dessa förbehåll är den fråga som Gray Munthe ställer intressant. Är det så att kvinnor för att bli jämställda med männen måste få alla rättigheter, även den att, åtminstone inom fiktionens väggar, äga den moraliska rätten att bruka våld i strid med den juridiska rätten? Den fråga som ställdes redan i dramat om Antigone är fortfarande aktuell: Finns det en högre, eller åtminstone annan, rätt som motiverar att man bryter mot samhällets lagar?

Porträttet av Lisbeth Salander *kan tyckas* ställa den frågan. Att läsaren ger henne rätt säger också något om de normer berättelsen gestaltar och spelar med. *Men* till skillnad mot Antigone står inte Salander i opposition till samhällets lagar utan till onda mäns *korruption* av dem. Det är korruptionen som gör att undantagstillståndet är ett faktum, att rättsordningens normalitet är satt ur spel, och att detta är en anomali gör det möjligt för läsaren att se Salanders handlande som rättfärdigt utan att behöva ge upp tron på det goda samhällets rättsordning. Undantagstillståndet, som beror av att samhällsordningen hotas, utgör förutsättningen för att Salander ska framstå som en hjälte och hennes våld ses som motiverat. Inom narratologin brukar man peka på att det måste finnas en överensstämmelse mellan det normsystem som framträder i berättelsen och läsarens egna normsystem, annars avvisar läsaren berättelsen. När det gäller Millennium-serien måste läsaren acceptera tanken att Sverige skulle kunna befinna sig i ett undantagstillstånd som legitimerar extraordinärt bruk av våld – för att *rädda* ordningen och samhällets lagar.

Man kan visserligen säga att undantagstillståndet alltid är förutsättningen för en äventyrsberättelse: En ordning har fallit samman och en hjälte måste återupprätta den. Det som är intressant med Larssons böcker är emellertid att de så explicit

relaterar undantagstillståndet till dagsaktuella frågor om Främlingen, den Andre, Kvinnan och Nationalstaten (eller Folkhemmet). På så sätt rör böckerna vid vår samtids svåraste sår, nämligen det undantagstillstånd världen faktiskt befinner sig i, åtminstone sedan den 11 september 2001.

Men den berör detta sår på komplicerade sätt. Det kan synas enkelt att se Salander som en hjälte, men som jag redan påpekat finns det en vaghet i tecknandet av hennes position i förhållande till männen och makten. Hon gör uppror mot de *onda* männen, men är samtidigt helt beroende av de *goda* för sin räddning. Den enkla uppdelningen leder till vaghet i bilden av vad hon egentligen gör uppror mot. Vilken heder och vilka värden är det hon kämpar för? Det är här romanseriens dröm om en återupprättad ordning visar sig. Salander står, som sagt, inte i motsättning till samhället, det *egentligen* goda, svenska, rätts- och välfärdssamhället, utan i motsättning till de främmande element som likt cancersvulster hotar just detta samhälle. Till skillnad mot Antigone står inte Salander för en rättvisa som hotar samhällets lag, utan för samhällets rätt, som hotas av främmande element. Och här är det nyttigt att påminna oss läxan från Simone de Beauvoir i *Det andra könet*, att *både* Amazonen och den höviskt tillbedda kvinnan är *manliga* fantasier, att det viktiga inte är huruvida kvinnan ses som farlig eller om hon idealiseras, utan att hon i bägge fallen görs till den andre som en del av den manliga fantasin (de Beauvoir 2002, 239 f.). I all sin radikalitet passar Salander den gode mannens fantasi om ordning.

Det handlar aldrig om författarens goda vilja, utan om vilka strukturer av mening som arbetar genom författaren, vilka kollektiva fantasier texten artikulerar, bortom individens kontroll. Och då är det uppenbart att Millennium-serien i sin helhet tecknar ett lätt igenkännbart narrativt mönster: Hjälten är mannen, Mikael Blomkvist. Det är hos honom, i hans bild av världen, läsningen börjar. Genom möjligheten att låta berättaren gå in i en karaktärs tankar, fokalisera genom dessa, som vi såg praktiserad i det inledande citatets sätt att ge läsaren Blomkvists egna tankar om dem som dömt honom, etableras hans sätt att se på världen som berättelsens normerande perspektiv.

Mikael Blomkvist är den osynlige normale mannen, bokens outtalade centrum, som vi aldrig får veta särskilt mycket om, förutom att han är en hårt arbetande och ytterst kompetent journalist, utan något ansvar utöver sitt jobb – och en man som alla starka, fria och självständiga kvinnor vill ligga med. Ett det normalas centrum, således, kring vilket allt rör sig.

Om Mikael Blomkvist inte har några utmärkande kännetecken, är alla kvinnor speciella: Lisbeth Salander ett geni med sociala problem; Erika Berger en hög chef som praktiserar äktenskapsöverskridande kärlek; Monica Figuerola en extrem body-builder som ändå är mycket feminin och så vidare. Det går att läsa Millennium-trilogin som en vit, manlig och heterosexuell fantasi om att ha kontroll, även när kvinnorna kliver över alla traditionella gränser. På ett nästan icke-symboliskt sätt centreras berättelsen om de starka, frigjorda kvinnorna till en mycket konkret fallossymbol, Blomkvists penis. När allt faller samman runtomkring, när undantagstillstånd råder, då framträder trots allt den falliska lagen som räddningen. De

starka kvinnorna hotar inte på något sätt den gode mannens ordning, de älskar den.

För den samtida läsare som anser att Freud och Lacan har förpassats till historien av våra samtida evidensbaserade valideringsinstrument, kan det vara värt att påpeka att det psykoanalytiska språkbruket här enbart syftar till att ge en vidare kontext till *det enkla faktumet* att *mannen* Blomkvist utgör berättelsens normerande centrum. Egentligen räcker det att konstatera detta, vilket är svårt att förneka eftersom man bara behöver se till hur texten är organiserad. Men eftersom detta – faktumet att mannens makt organiserar våra texter – är just vad Freud avtäckte, på ett djupare sätt än vad varje evidensbaserad undersökning kan göra, kan det vara värt att, trots allt, hålla kvar vid teorin om fallosens symboliska värde, om inte annat så i den kitschiga Hollywood-form vi lätt ironiskt tror oss kontrollera, trots att dess makt då kanske är starkare än någonsin.

För visst är det en manlig dröm om kontroll som boken tecknar? Om den fantasin på det individuella planet gestaltas av att (den gode) mannen förblir centrum och att alla starka kvinnor åtrår honom, sker det på samhällelig nivå genom att de goda männen återupprättar Rätten. Domstolsscenerna i den sista boken tecknar bilden av hur de goda männen, i form av domare Iversen, Salanders ”gode man” Holger Palmgren och Mikael Blomkvist, tillsammans med den enda kvinnan i serien med familj, Blomkvists syster och Salanders advokat Annika Giannini, bildar en gemenskap som återinför rättsordningen i samhället och upphäver undantagstillståndet. Seriens slutscen skildrar hur Salander accepterar att träda in i gemenskapen, för även om det är hon som släpper in Blomkvist, är innebörden att det är hans ordning som fångar in henne.

> Hon tvekade några sekunder. I två år hade hon hållit sig på så långt avstånd som möjligt från Mikael Blomkvist. Ändå tycktes han hela tiden fastna i hennes liv som ett tuggummi under skosulan, antingen på nätet eller i det verkliga livet. På nätet gick det bra. Där var han bara elektroner och bokstäver. I verkliga livet utanför hennes dörr var han fortfarande den där jävla attraktiva mannen. Och han kände till hennes hemligheter på samma sätt som hon kände till hans hemligheter.
> […]
> Hon litade på honom. Kanske. Det irriterade henne att en av de få människor hon litade på var en man hon hela tiden undvek att träffa.
> Hon beslutade sig plötsligt. Det var fånigt att låtsas att han inte existerade. Det gjorde inte längre ont att se honom.
> Hon sköt upp dörren och släppte in honom i sitt liv igen. (Larsson 2007, 704)

Detta är naturligtvis ett lyckligt slut. *Man* – även Salander – blir lycklig av att tillhöra. Men kan det vara så att tillhörighet har ett pris? Den gode mannens dröm är att till slut, när det nödvändiga våldet möjliggjort det, kunna upphäva undantagstillståndet genom juridikens rationalitet och välfärdssamhällets inkluderande välvilja. För inom samhällets gemenskap kan motsättningar upphävas, och utanför-

skap förvandlas till tillhörighet. Salander inordnas genom sitt uppror, det uppror som har understötts och möjliggjorts av de *goda* männens kontroll. Men vilken är baksidan av den dröm om en återupprättad rätts- och nationalstatsgemenskap som Millenium-serien gestaltar?

Undantagstillståndet

Larssons serie handlar explicit tematiskt, om än vagt, om tillhörighet och utanförskap, om undantagstillstånd och om mänskliga och medborgerliga rättigheter. För att få syn på vad bilden av Salanders uppror bottnar i är det därför värt att ta ett steg bakåt och se hur dessa fenomen kan förstås.

Romanerna kretsar kring frågor om identitet och tillhörighet. Dessa för den samtida nationalstaten allra viktigaste frågorna finns ständigt med i gestaltningen av de olika karaktärerna. Den mer eller mindre med efterkrigstiden jämnårige Dragan Armanskij, Salanders chef och vän, framträder i seriens mest satiriskt vackra stycke som en symbol för att det inte längre borde vara möjligt att grunda en stat på bindningen till biologiska rötter:

> Dragan Armanskij var femtiosex år och född i Kroatien. Hans far var armenisk jude från Vitryssland. Hans mor var bosnisk muslim med grekiskt påbrå. Hon hade svarat för hans kulturella uppfostran och följaktligen befann han sig i vuxen ålder i den stora heterogena grupp som av massmedia definierades som muslimer. Migrationsverket bokförde honom märkligt nog som serb. Hans pass fastslog att han var svensk medborgare och passfotot visade ett fyrkantigt ansikte med kraftigt käkparti, mörk skäggbotten och grå tinningar. Han kallades ofta *araben*, trots att han inte hade det minsta arabiskt inslag i sin bakgrund. Däremot var han en genetisk gatukorsning av det slag som rasbiologiska stollar med stor sannolikhet skulle beskriva som underlägset humanvirke.
>
> Hans utseende påminde vagt om den stereotypa rollen som lokal underboss i någon amerikansk gangsterfilm. I verkligheten var han varken narkotikasmugglare eller torped för maffian. Han var en begåvad företagsekonom som hade börjat arbeta som ekonomiassistent på säkerhetsföretaget Milton Security i början av 1970-talet och som tre decennier senare avancerat till vd och operativ chef för företaget. (Larsson 2005, 35)

Stycket är tydligt i sitt enkla sätt att parodiera massmedias, statens, allmänhetens (”kallades ofta”), rasisters och kulturindustrins stereotypa bestämningar och kategoriseringar av människor. Armanskijs etniska rötter visar i sig upp det absurda i alla dessa kontrollerande bestämningar. Bakom alla dessa ytliga och rasistiska bilder framträder en mycket normal, yrkesmässigt lyckad, *svensk*.

Armanskij inkluderas i det svenska på ett sätt som omöjliggör alla de vanliga sätten att se på invandringen som ett problem. Men samtidigt finns här en problematisk dubbelhet som kommer sig av att inkluderingen beror av den rasistiska exkludering den parodierar. Som ett bemötande av argumentet att en invandrare ställer till problem visas Armanskij fram som problemfri, som lyckad. Men är detta

vad som ska krävas för att någon ska inkluderas? Måste man vara lyckad? Naturligtvis är det viktigt att lyfta fram motbevis mot rasisters påståenden om att invandrare är problem, men då är spelplanen redan lagd utifrån rasistens syn på tillhörighet. Vad ska göras med misslyckade invandrare, om misslyckandet dessutom enbart består i att inte bli en verkligt lyckad svensk? Bilden av den integrerade och accepterade andre bestäms såsom den lyckade andre. Detta är ett mönster som hela tiden återkommer i Millennium-trilogin. Det kan även gälla hur vissa ”onormala” män accepteras, som hackern *Plague*: ”*Plague* var möjligen socialt inkompetent. Men han var utan tvekan ett geni.” (Larsson 2005, 117) Men framförallt gäller det kvinnan, som måste vara exceptionellt lyckad, till och med gränsöverskridande lyckad.

Lisbeth Salander introduceras omedelbart som exceptionell. Hon sägs äga ”en unik gåva”, ha ”fantasi”, och i sina undersökningar alltid komma ”tillbaka med något helt annat än det förväntade” (Larsson 2005, 38). Hon är obegriplig för den normale Armanskij: ”Riktigt hur hon bar sig åt hade han aldrig förstått och stundom tycktes hennes förmåga att hitta information vara ren magi.” (Larsson 2005, 38) Hon är således en dataålderns Dupin eller Sherlock Holmes, men också en Donna Haraways Cyborg, en kvinna som överskrider det mänskliga genom att delvis bli en maskin. Salanders ”brist på emotioner”, det blekt anorektiska och hennes ”spindelliknande” snabba rörelser, förstärker bilden av det icke-mänskliga – och samtidigt är hon, enligt Armanskij, ”…hmm…tilldragande. På ett alldeles obegripligt sätt” (Larsson 2005, 40 f.).

Där Armanskij sätter stereotypierna och kategorierna i gungning genom att visa sig vara normal, gör Salander det genom att aldrig passa in:

> Armanskij blev snart varse att Lisbeth Salander trots utvecklingssamtal, erbjudanden om internutbildning och annat lock och pock inte tänkte anpassa sig till Miltons normala kontorsrutiner.
> […]
> Salander representerade ett overkligt liv… (Larsson 2005, 45)

Men som jag visat genom att peka på hur Salanders sätt att inte passa in, till slut, trots allt, passar in i den normale mannens ordning, så är bilden av hennes utanförskap inget annat än en bild som överensstämmer med den normala bilden av hur ett radikalt utanförskap *ska* se ut. Överskridandet ges en plats i ordningen.

Detta innebär inte att Salander-gestalten reduceras till att enbart vara en falsk manlig projektion. Som jag understrukit tidigare ställer den, genom att den tecknas så väl, intressanta och viktiga frågor, och dess överskridanden är reella i förhållande till många gränser som kan behöva rivas ner inom den givna ordningen. Vad jag vill göra är att peka på den gräns som hon bär med sig, och den gränsen är i förhållande till dem som inte inkluderas.

Det går att förstå Millennium-trilogins beskrivning av ett samhälle i undantagstillstånd som en kontakt med en real situation, som berättelsen försöker behärska och upplösa i en dröm om att undantagstillståndet ska kunna upphävas *inom* den

traditionella nationalstaten. Det är en berättelse om exkludering och inkludering, om att uteslutas och att höra till, alltså en berättelse om främlingen, överskridaren av gränser, och om hur denne kan tas in i gemenskapen och ges rättigheter – eller, vilket är en annan syn på samma sak, införlivas och oskadliggöras. På det sättet gestaltar Millennium-serien en av vår tids viktigaste politiska frågor, både dess brännande svårigheter och hoppet om dess lösning, men den gör det i form av en konservativ dröm om ett återupprättande av den goda, inkluderande nationalstaten. Berättelsens inkludering av kvinnan sker inom ramen för, och till priset av, en orubbad manlig kontroll. Till priset av vad sker återupprättandet av folkhemmet?

Den italienske filosofen Giorgio Agamben har under det senaste decenniet i en serie böcker undersökt den västerländska demokratins beroende av gränser och exkluderingar mer än av frihet och jämlikhet. Han menar att undantagstillståndet har permanentats i vår samtida värld, blivit en ”regeringsteknik”:

> Därefter [efter Tredje Rikets särskilda sätt att permanenta ett undantagstillstånd] har det avsiktliga upprättandet av ett permanent undantagstillstånd (även om det kanske inte utfärdats i teknisk mening) blivit en av de samtida staternas väsentliga praktiker, även hos dem som kallas demokratiska. (Agamben 2005, 17)

Med ett citat från den amerikanske historikern och statsvetaren Clinton L. Rossiter, formulerat 1948, men med mycket välbekant klang i dessa tider av alltfler inskränkningar av fri- och rättigheter, låter Agamben sammanfatta demokratins paradox under efterkrigstiden: ”Inget offer är för stort för vår demokrati, mindre än någonsin det temporära offret av demokratin själv.” (Agamben 2005, 26) När demokratin hotas, som i Millennium-serien, är det rätt att skydda den med rättslöst våld. Fångarna på Guantánamo utgör, enligt Agamben, ett exempel på hur detta undantagstillstånd, till skillnad mot vad Rossiter hoppades och Stieg Larsson drömmer, inte är tillfälligt, utan får en alltmer permanent funktion i dagens demokratier (Agamben 2005, 19). Vad undantagstillståndet gör är att det skapar en obestämdhet mellan rättsordningen och den exekutiva maktens handlingar, vilket gör att själva undantaget faktiskt kan betraktas som inneslutet i rättsordningen, som legitimt, trots allt (Agamben 2005, 46). I namn av rätten upphävs rätten.

Millennium-serien kan ur detta perspektiv ses som en fantasi om att det trots allt ska gå att återupprätta rättsordningen och demokratin, och att, exempelvis, det *felaktiga* sätt på vilket delar av säkerhetstjänsten i boken legitimerar sin kriminella verksamhet som nödvändig för demokratin enbart utgör en anomali. Men boken befinner sig helt och hållet inom det dilemma Rossiter formulerade. Blomkvists och Salanders återupprättande sker också genom undantagstillståndets rätt till illegitimt våld. Vari består egentligen skillnaden mellan de onda säkerhetspolisernas bruk av denna rätt och deras? Inte i något annat än gränsen mellan oss, som tillhör de normala, goda, och dem, som tillhör de andra, onormala, onda.

För att tänka varför tillhörighet på detta sätt kan vara det enda viktiga går det att fortsätta följa Agamben. Det permanenta undantagstillståndet kopplar han till

en annan problematik inom den moderna demokratin. Det nödtillstånd, den hotbild, som motiverar de extraordinära åtgärderna har mer och mer kommit att omfatta även ekonomiska och andra sociala störningar än direkt krig och våld, menar han (Agamben 2005, 44). Med hjälp av Hannah Arendt och Michel Foucault beskriver han i boken *Homo Sacer* (2010) hur det moderna samhället vilar på maktens kontroll över *själva livet*. Tidigare har det *nakna livet*, det vill säga, produktionen, reproduktionen, kroppen, allt det som förenar oss med djurens liv – enligt grekerna *zoē* – skilts från politiken. I det moderna samhället integreras emellertid det nakna livet i det politiska genom två samtidiga rörelser, menar Agamben: maktens inträngande i alla aspekter av livet och individens internalisering av maktens ordning. Den juridiskt-politiska sfären mister därmed sin särskildhet och de värden som hört till den, och det är därför undantagstillståndet kan ses som legitimt. Sin mest extrema form tar detta i den nazistiska eller fascistiska staten, i vilken politiken ersätts av direkt kontroll av det nakna livet. Ett permanent undantagstillstånd inrättas som reducerar samhället till enbart förvaltare av det nakna livet. Men även demokratierna är på väg mot detta, enligt Agamben:

> …det är inte den frie mannen med hans rättigheter och status, inte ens den som helt enkelt är *homo*, utan snarare *corpus* som är politikens nya subjekt. (Agamben 2010, 133)

> Vår politik känner idag inga andra värden (och följaktligen icke-värden) än livet, och så länge de motsägelser som detta medför inte upplösts, kommer nazismen och fascismen, som gjorde beslutet om det nakna livet till politikens högsta kriterium, att förbli hotfullt aktuella. (Agamben 2010, 22)

Kropp och liv blir det allra viktigaste i politiken, och för att skydda kropp och liv kan alla andra värden sättas åt sidan. Det är här Agambens analys blir som mest intressant. Samtidigt som han pekar på att innehållet i medborgarskapet urholkats, lyfter han fram hur detta medborgarskap fortsätter markera gränsen för den oerhört viktiga och värdefulla kroppsliga *tillhörigheten*. Det han söker visa genom analysen av det i romersk mytisk lagtradition funna begreppet om Homo Sacer är hur den västerländska politiken i sitt innersta konstitueras av relationen till den exkluderade. Homo Sacer är den som, i likhet med den germanska lagens fredlöse, ”*kan dödas men inte offras*” (Agamben 2010, 20), och i denna paradoxala existens finner Agamben bilden av det som inkluderas i ordningen genom att exkluderas. Politiken och juridiken konsoliderar sina gränser genom att utöva sin makt att exkludera, och detta visas i sin mest extrema form av Homo Sacer, som reduceras till intet mer än *liv som vem som helst kan döda.* Och detta är, enligt Agamben, den inre sanningen om politiken och juridiken så som de grundar de västerländska staterna. I stället för bilden av dem som grundade i kontrakt mellan fria individer eller genom konstitutioner framträder ett ursprungligt instiftande och avskiljande våld, som *inte* kan vara en del av den lagstiftade ordningen utan som utgör suveränitetens ”punkt där rätt och våld blir oskiljaktiga, den tröskel där våldet övergår

i rätt och rätten i våld" (Agamben 2010, 44). Det är här kopplingen till undantagstillståndet visar sig. Det suveräna och exkluderande undantag som instiftar staten, politiken och juridiken är *sanningen om dem*. Det suveräna undantagstillståndet visar sig vara det som möjliggör den "normala" lagreglerade ordningen. Vår samtids undantagstillstånd blottlägger därmed att den rättslösa exkluderingen av den andre utgör förutsättningen för det medborgarskap som ger verkliga mänskliga rättigheter.

Agamben menar således att det vi sedan grekerna förstått som politik/juridik håller på att urholkas, samtidigt som medborgarskapet ändå fungerar som den exkluderande grund det moderna samhället vilar på. Demokratins paradox blir, menar han, att den enskildes frihet beror av att dennes kropp tillhör och kontrolleras av den suveräna maktens instiftande av gränser: "Denna *corpus* är ett tvåsidigt väsen som lika mycket bär på underkastelsen under den suveräna makten som på de individuella friheterna." (Agamben 2010, 134) Genom abstrakta principer som de om mänskliga rättigheter glöms att faktiska rättigheter fortfarande är knutna till medborgarskap. Eftersom medborgarskap inom de moderna nationalstaterna kommit att grundas i kroppen, i det biologiska, i tillhörigheten till ett folk, kommer de mänskliga rättigheter som är knutna till ett sådant subjekt att, som Hannah Arendt påpekat, trots allt vara beroende av tillhörighet till en nationalstat. Principerna om de mänskliga rättigheterna kommer därmed att bli så urholkade att det enda som återstår är det allt överordnade syftet att skydda livet i sig, inget mer. Undantagstillståndets "rätt" att exkludera utan rätt går därmed nästan alltid att motivera.

I och med inkluderingen av det nakna livet i politiken inom nationalstaten flyttas den exkluderande gränsen utåt och flyktinglägret – eller koncentrationslägret – blir det ingenmansland som den nya Homo Sacer, flyktingen stöts ut i. Vad som utifrån Agambens ståndpunkt skulle behövas är ett brott med både den gamla ordningen och den samtida, med hela den politiska ordning som bygger på exkludering, alltså en helt annan ordning, som bygger på potentialitet, inte på tillhörighet, och som han utvecklat i boken *The Coming Community* (1993).

Problemet med Millennium-serien är utifrån detta perspektiv att den ser återupprättandet av nationalstatens exkluderande auktoritet som lösningen på frågan om Främlingen. Tillhörighet till en enhetlig och god gemenskap gestaltas som förutsättningen för att kunna undvika undantagstillståndets våld. Agamben menar att denna tankefigur är just vad som tillåter läger och faktiska upphävanden av mänskliga rättigheter. Om rättigheter knyts till medborgarskap som enbart vissa kan erhålla, blir de mänskliga rättigheterna tomma. Alternativet är för honom att tänka identiteter på ett annat sätt, som möjligheter, inte som tillhörighet.

Lisbeth Salanders väg mot att bli ett verkligt medborgerligt subjekt avtecknar sig således gentemot fonden av dem som överhuvudtaget inte har någon möjlighet att bli ett jag i denna mening. Om dem har Millennium-serien inget att säga. Det är enbart de lyckade, normala och exceptionella, de som tillhör oss, som får plats inom vad som fortsätter att vara den gode mannens ordning.

Referenser:

Agamben, Giorgio, *The Coming Community*, Minneapolis: Univ. of Minnesota Press 1993.

-, *Undantagstillståndet*, Lund: Propexus 2005.

-, *Homo sacer. Den suveräna makten och det nakna livet*, Göteborg: Daidalos 2010.

de Beauvoir, Simone, *Det andra könet*, Stockholm: Norstedts 2002.

Gray Munthe, Emma, ”Lyckan i en rak höger”, *Bang* (2010:2), s. 58-61.

Hellgren, Anna, ”Priset vi betalar”, *Bang* (2010:2), s. 10-13.

Larsson, Stieg, *Män som hatar kvinnor*, Stockholm: Norstedts, 2005.

-, *Luftslottet som sprängdes*, Stockholm: Norstedts 2007.

Hittills har följande nummer i serien Genusstudier vid Mittuniversitetet publicerats:

Fahlgren, Siv & Thurén, Britt-Marie (Red) (2007) *Genusmaraton 2007. Mittsveriges genusforskare på frammarsch*. Genusstudier vid Mittuniversitetet 1, 2007. Östersund: Forum för genusvetenskap, Mittuniversitetet.

Nordenmark, Mikael och Rashid, Saman (Red) (2008) *Arbete, hälsa och kön*. Östersund: Genusstudier vid Mittuniversitetet 2, 2008.

Fahlgren, Siv (Ed) (2011) *Challenging gender: Normalization and beyond.* Sundsvall: Gender studies at Mid Sweden University, Work in progress 3, 2011.